
ЮРИДИЧНА НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
№ 12/2013

ЗМІСТ

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Матвійчук А.О. Особисте немайнове право особи на інформацію про стан навколишнього природного середовища: постановка проблеми 7

СІМЕЙНЕ ПРАВО

Косенко Н.П. Становлення та розвиток інституту усиновлення в сімейному законодавстві 15

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Самбор М.А. Міжнародні напрямки врегулювання надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку 22

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Матвійчук В.К. Об'єктивні ознаки злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України 28

Сервецький І.В., Чиж С.В. Деякі проблеми координації діяльності ОВС України з профілактики злочинів 44

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Александренко О.В., Кузьмічова Є.В. Гарантії забезпечення охорони професійної таємниці в кримінальному процесі 52

КРИМІНАЛІСТИКА

Карпенко М.І. Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом: окрема методика розслідування злочинів, передбачених ст. 409 КК України 58

Шамонова Т.М., Александренко О.В. Основні труднощі розслідування серійних сексуальних вбивств 78

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Проценко І.М. Окремі проблеми застосування в Україні міжнародних договорів про правову допомогу 84

Радзівіл О. А. «Jus gentium» – право народів чи право родів? 91

ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

Бескоровайний С.Я. Участь військових частин і військовослужбовців
у цивільних правовідносинах 105

Бойченко Е.Г. Щодо удосконалення термінології у сфері
господарської діяльності Збройних Сил України 114

ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
№ 12/2013

СОДЕРЖАНИЕ

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

Матвейчук А.А. Личное неимущественное право лица на информацию о состоянии окружающей природной среды: постановка проблемы 7

СЕМЕЙНОЕ ПРАВО

Косенко Н.П. Становление и развитие института усыновления в семейном законодательстве 15

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

Самбор Н.А. Международные направления урегулирования оказания услуг подвижной (мобильной) связи 22

УГОЛОВНОЕ ПРАВО

Матвейчук В.К. Объективные признаки преступления, предусмотренного ч. 2 ст. 109 УК Украины 28

Сервецкий И.В., Чиж С.В. Некоторые проблемы координации деятельности ОВД Украины по профилактике преступлений 44

УГОЛОВНОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО

Александренко Е.В., Кузьмичева Е.В. Гарантии обеспечения охраны профессиональной тайны в уголовном процессе 52

КРИМИНАЛИСТИКА

Карпенко Н.И. Уклонение от воинской службы путем членовредительства или иным способом: частная методика расследования преступлений, предусмотренных ст. 409 Уголовного кодекса Украины 58

Шамонова Т.Н., Александренко Е.В. Основные трудности расследования серийных сексуальных убийств 78

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Проценко И.Н. Отдельные проблемы применения в Украине международных договоров о правовой помощи 84

Радзивилл О. А. «Jus gentium» – право народов или право родов? 91

ВОЕННОЕ ПРАВО

Бескоровайный С.Я. Участие войсковых частей и военнослужащих
в гражданских правоотношениях 105

Бойченко Э.Г. О совершенствовании терминологии в сфере
хозяйственной деятельности Вооруженных Сил Украины 114

JURIDICAL SCIENCE

SCIENTIFIC JURIDICAL JOURNAL
№ 12/2013

CONTENTS

CIVIL LAW

Matviichuk A.O. Personal non-property right to environmental information: problem statement 7

FAMILY LAW

Kosenko N.P. Formation and development of the institution of adoption in family law 15

ADMINISTRATIVE LAW

Sambor. M.A. International destinations settlement services movable (mobile) communication 22

CRIMINAL LAW

Matviichuk V.K. Evidence of an offense under Part 2 of Art. 109 of the Criminal Code of Ukraine 28

Servetskyi I.V., Chyzh S.V. Some problems of coordination ATS Ukraine crime prevention 44

LAW OF CRIMINAL PROCEDURE

Kuzmicheva Y.V., Aleksandrenko O.V. The a guarantee of guard of professional secret is in criminal process 52

CRIMINALISTICS

Aleksandrenko E.V., Shamonova T.N. The main difficulties of investigation of serial sexual murders 52

INTERNATIONAL LAW

Protsenko I. Individual problems in the application of international treaties of Ukraine on legal assistance 84

Radzivil O.A. «Jus gentium» – right of peoples or right of genuses? 91

MILITARY LAW

- Beskorovynyi S.J.** Participation of military units and military personnel
in civil legislation 105
- Boichenko E.G.** On improving the terminology in the sphere
of economic activities of the Armed Forces of Ukraine 114

**ОСОБИСТЕ НЕМАЙНОВЕ ПРАВО ОСОБИ
НА ІНФОРМАЦІЮ ПРО СТАН НАВКОЛИШНЬОГО
ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА:
ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ**

А.О. Матвійчук

*здобувач кафедри цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Право на інформацію про стан навколишнього природного середовища гарантоване громадянам України не лише міжнародними нормативно-правовими актами, як-то: Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція), але і в різних формулюваннях – численними законами України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти порушеного питання розглядалися численними науковцями в Україні та Росії, такими як: М.М. Бринчук, М.В. Краснова, Н.Р. Кобецька, Г.В. Анісімова, Т. Морозовська, В. Луць, П. Лапечук, Т. Попович, В.В. Єлісеєв, Н.І. Чудик-Білоусова, В.В. Сосновській та ін. Також право на екологічну інформацію активно досліджували численні науковці у Європі та Америці, чії праці сприяли формуванню широкої законодавчої бази з порушеного питання у багатьох державах світу, зокрема ЄС.

Мета статті полягає у з'ясуванні основних проблем як правового регулювання, так і правозастосування, у сфері забезпечення особистого немайнового права фізичної особи на інформацію про стан навколишнього природного середовища.

Основні результати дослідження. Одні автори розглядають зазначене право як самостійне, інші – у складі права на сприятливе навколишнє природне середовище. Наприклад Д.М. Захаров, пропонує включати у зміст права на сприятливе навколишнє середовище правомочність на отримання відповідної інформації (екологічної, метеорологічної, демографічної, санітарно-епідеміологічної та ін.), яка має бути віднесена до категорії загальнодоступної та надаватися громадянину на його запит [1, с. 11]. Натомість Н.Р. Кобецька та Г.В. Анісімова вважають право на отримання екологічної інформації самостійним суб'єктивним правом [2, с. 11; 3, с. 17]. Поряд з правом на інформацію про стан навколишнього природного середовища подекуди виділяють і право на поінформованість [4].

Зважаючи на те, що право на інформацію про стан навколишнього природного середовища є найбільш дослідженим серед особистих немайнових прав у сфері охорони навколишнього природного середовища, у рамках цієї статті ми оминемо детальний аналіз відповідних правових норм, натомість узагальнивши проблеми правозастосування у цій сфері в Україні.

Проблема 1. Непослідовність законодавця у питанні термінології, зокрема у використанні термінів «довкілля» та «навколишнє середовище»: тут панують характерні для українського законодавства багатство синонімів і плутанина.

Повна назва Орхуської конвенції згідно офіційного перекладу – Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, а в її тексті, як правило, використовується термін «навколишнє середовище», причому, безсумнівно, як синонім [5]. Вочевидь причина у тому, що термінологічний хаос у цій сфері панував вже задовго до ратифікації Україною Орхуської конвенції у 1999 р. Тож перекладачі вирішили не перейматися чіткістю і зрозумілістю перекладу, зосередившись на багатстві синонімічного ряду.

В офіційному перекладі тексту Орхуської конвенції використано термін «інформація, що стосується навколишнього середовища (екологічна інформація)» [5]. У ст. 50 Конституції України, ст.10 Закону України «Про інформацію» та ст.293 Цивільного кодексу України йдеться про «інформацію про стан довкілля» [6; 7; 8]. Закон України «Про доступ до публічної інформації» оперує термінами «інформація про стан довкілля», «інформація про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, що сталися або можуть статися і загрожують здоров'ю та безпеці громадян», а Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» – терміном «інформація про стан навколишнього природного середовища» [9]. Об'єм інформації, що охоплюється наведеними визначеннями, різниться, а трапляється і дублювання норм, наприклад, у п. 3 ч. 4 ст. 21 Закону України «Про інформацію», який попри інформацію про стан здоров'я людей, що є складовою інформації про стан довкілля, виділяє інформацію про стан здоров'я населення, не розмежовуючи ці поняття [7]. Однак синонім у більшості з наведених термінів один – «екологічна інформація», яким для зручності ми також послуговуватимемося у рамках цієї статті.

Як наслідок, у кожному випадку правозастосування доводиться вирішувати, які правові норми мають пріоритет, адже є з чого обирати. Ситуація правової невизначеності вигідна суб'єктам, які володіють (або повинні володіти) відповідною інформацією, однак не бажають її оприлюднювати.

Проблема 2. Законодавчі відмінності щодо правомочностей різних суб'єктів права з приводу екологічної інформації.

Згідно зі ст. 1 і 3 Орхуської конвенції кожна зі Сторін гарантує право на *доступ* до інформації, що стосується навколишнього середовища, без потреби формулювати свою зацікавленість [5]. У ст. 50 Конституції України кожному гарантується право *вільного доступу* до інформації про стан довкілля, а також право на її поширення (тут і далі курсив наш – А.М.); така інформація ніким не

може бути засекречена [6]. Водночас ч. 2 ст. 34 Конституції України передбачено: кожен має право вільно *збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію* усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [6]. У ч. 1 ст. 293 Цивільного кодексу України закріплене вже право фізичної особи *на достовірну інформацію* про стан довкілля, а також право на її *збирання* та поширення [8]. Закон України «Про доступ до публічної інформації» гарантує право кожного на доступ до публічної інформації [9]. Пункт «е» частини першої ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» утворює *вільний доступ* до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, *за винятком обмежень, встановлених законом* [10]. У ст. 7 Закону України «Про інформацію» держава гарантує всім суб'єктам інформаційних відносин рівні права і *можливості доступу* до інформації [7].

Зауважимо, що всі перелічені дієслова мають різні значення, що впливає зі ст. 9 Закону України «Про інформацію», відповідно до якої основними видами інформаційної діяльності є *створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорона та захист інформації* [7].

Проблема 3. Приховування екологічної інформації з боку органів державної влади та місцевого самоврядування.

Ця проблема є логічним наслідком перших двох і може розглядатися як умисне ігнорування Україною своїх міжнародних зобов'язань або створення внутрішніх бар'єрів для їх реалізації.

Так згідно ст.10 Закону України «Про інформацію» одним із різновидів інформації є інформація про стан довкілля (екологічна інформація) [7]. Згідно ст. 13 Закону України «Про інформацію» інформація про стан довкілля (екологічна інформація) – відомості та/або дані про:

- стан складових довкілля та його компоненти, включаючи генетично модифіковані організми, та взаємодію між цими складовими;
- фактори, що впливають або можуть впливати на складові довкілля (речовини, енергія, шум і випромінювання, а також діяльність або заходи, включаючи адміністративні, угоди в галузі навколишнього природного середовища, політику, законодавство, плани і програми);
- стан здоров'я та безпеки людей, умови життя людей, стан об'єктів культури і споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складових довкілля;
- інші відомості та/або дані [7].

Не важко помітити, що попри начебто розширений (оскільки відкритий) перелік складових екологічної інформації у поданому визначенні порівняно зі складовими екологічної інформації згідно ст.2 Орхуської конвенції (який є вичерпним), національне визначення не включає «аналіз затрат і результатів та інший економічний аналіз і припущення, використані в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища» [5]. Правовий режим інформації про стан довкілля (екологічної інформації) визначається законами України та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [7]. Зауважимо, що

відповідно до загальних принципів права пріоритет повинен надаватися саме міжнародним договорам України. Зважаючи на це, здавалося б, навіть нечіткість національного визначення не дозволить обійти заборону на віднесення інформації про стан довкілля, крім інформації про місце розташування військових об'єктів, до інформації з обмеженим доступом [7]. Однак, уже у тексті Орхуської конвенції (ч.3 ст. 4) зазначається: державні органи можуть відмовити у запиті про надання екологічної інформації, якщо її оприлюднення може негативно вплинути на конфіденційність комерційної та промислової інформації у випадках, коли така конфіденційність охороняється законом з метою захисту законних економічних інтересів [5]. У цьому контексті інформація про викиди, яка стосується охорони навколишнього середовища, підлягає оприлюдненню [5]. Цією нормою успішно користується Мінприроди для приховання окремих результатів екологічної експертизи, на що вже зверталася увага громадськості [11; 13, с.52]. Зауважимо також, що наведене визначення, яке впливає з п.2 ч.4 ст. 21 Закону України «Про інформацію» не включає відомості про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні ситуації, що сталися або можуть статися і загрожують безпеці людей [7].

Уряд України впевнено звітує перед світовою громадськістю про досягнення у виконанні положень Орхуської конвенції. Тим не менш, упродовж 2009–2012 рр. міжнародні інституції неодноразово наголошували на систематичному порушенні Україною зобов'язань за природоохоронними конвенціями [11]. Так, у 2011 р. нарадами сторін конвенцій було у черговий раз визнано недотримання Україною трьох міжнародних угод у сфері охорони довкілля: Орхуської конвенції, Конвенції Еспо та Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату [11]. Попередніми нарадами сторін Орхуської конвенції Україну визнавали країною, яка систематично не дотримується її положень [11]. Уряд і Мінприроди впродовж семи років приховують від громадськості вельми невтішні рішення щодо України трьох нарад сторін Орхуської конвенції: в Алматі, Ризі та Кишиневі. Їх жодного разу не було оприлюднено в офіційних засобах масової інформації [11].

Проблема 4. Приховування екологічної інформації не тільки з боку державних органів, а й зі сторони приватного сектору.

Спершу варто зазначити, що Орхуська конвенція встановлює обов'язки у сфері доступу до екологічної інформації лише для державних (публічних) органів [5]. Окрім того, існує, хоча і скромний, перелік даних, які повинні періодично публікуватися, у тому числі загальнонаціональні доповіді про стан довкілля, звіти про якість води тощо. І хоча такі доповіді, звіти і т.п. часто не публікуються, ми принаймні знаємо, що від нас приховують. Гірша ситуація з приватним сектором, який нікому нічого не винен і від якого практично неможливо самостійно отримати жодну інформацію.

З прийняттям Закону України «Про доступ до публічної інформації» видавалося, що ситуація з приховуванням інформації приватним сектором кардинально зміниться, адже відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 13 цього закону до розпорядників інформації, зобов'язаних оприлюднювати та надавати за запитами інформацію, визначену в цій статті, у порядку, передбаченому цим Законом,

прирівнюються суб'єкти господарювання, які володіють інформацією про стан довкілля [9]. На жаль, ця стаття викликає більше питань, аніж відповідей. Почнемо з того, що законодавство не містить визначення терміну «інформація про стан довкілля», тож встановити коло зобов'язаних суб'єктів буде непросто. По-друге, незрозуміло, яку саме інформацію повинні оприлюднювати такі суб'єкти господарювання, не кажучи вже про спосіб оприлюднення для кожного окремого виду інформації. По-третє, незважаючи на існування юридичних принципів, які вказують на спосіб вирішення конкуренції норм права, гармонізація новоприйнятих норм законодавства з вже існуючими має ту основну перевагу, що очевидним і зрозумілим стає задум законодавця, реалізується принцип юридичної визначеності. Оскільки з прийняттям Закону України «Про доступ до публічної інформації» одночасно не було приведено у відповідність до нього решту законів, що містять однопредметні норми, ухвалені новели лише додали плутанини.

Суб'єкти господарювання, що ухиляються від надання екологічної інформації, мають широкий спектр аргументів: дійсна чи вигадана відсутність у їх володінні такої інформації, захист власної комерційної таємниці, можливість запитувача одержати відповідну інформацію від профільних державних органів. Окрім того, суб'єкт господарювання може не розглядати ту чи іншу інформацію як екологічну. Автору статті відомі і такі приклади, коли суб'єкти господарювання відмовляються надавати певну інформацію, зокрема контролюючим органам, на тій підставі, що така інформація викладена у договорі чи іншому документі, відповідно до якого суб'єкт господарювання взяв на себе зобов'язання не розголошувати цю інформацію без письмової згоди контрагента.

Проблема 5. Полягає у звуженні законодавством України можливостей громадських організацій щодо використання інформації про стан навколишнього природного середовища. Так пункт «е» ч. 1 ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» встановлює право кожного на вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічної інформації), її вільне отримання, поширення та зберігання, за винятком встановлених законом обмежень; громадським природоохоронним організаціям натомість у п. «д» ч. 1 ст. 21 цього закону гарантовано лише право вільного доступу до екологічної інформації [10]. При цьому положення ст. 50 Конституції України, згідно якої кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, нічого не змінюють, адже Конституційний Суд України у рішенні № 1-рп/99 від 09.02.99 вказав однозначно, що права, закріплені у розділі II Конституції України, стосуються лише фізичних осіб [6; 14]. Додавши до цього викладені вище проблеми, стають очевидними причини, з яких роль природоохоронних громадських організацій у суспільстві і після 20 років незалежності та демократії є практично непомітною.

Проблема 6. Невизначеність обов'язків, що кореспондують особистому немайновому праву на екологічну інформацію, та відповідальності за їх невиконання.

Ця проблема впливає із загального нехтування українського законодавця одним із ключових правових принципів, а саме – принципом єдності

прав і обов'язків, згідно якого кожному праву повинен відповідати обов'язок. У вітчизняному законодавстві були спроби нормативно закріпити цей принцип. У різному формулюванні приписи з приводу ставлення до обов'язків інших осіб розпорочені у законах України, однак їх важко назвати вдалими, оскільки вони не відображають суть принципу єдності прав та обов'язків і не містять навіть універсальної вказівки поважати права інших осіб, не кажучи вже про заборону порушувати такі права. Наприклад, відповідно до ч.1 ст. 68 Конституції України кожен зобов'язаний *не посягати* на права і свободи інших людей [6]. Згідно ч. 2-4 ст.13 Цивільного кодексу України при здійсненні своїх прав особа зобов'язана *утримуватися* від дій, які могли б порушити права інших осіб, додержуватися моральних засад суспільства; не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі [8]. Відповідно до ч. 3 ст. 273 Цивільного кодексу України діяльність фізичних та юридичних осіб *не може порушувати* особисті немайнові права [8]. Одним із обов'язків державних службовців згідно ч.4 ст.10 Закону України «Про державну службу» (що втратить чинність з 01.01.2014) є недопущення порушень прав і свобод *людини та громадянина* [12].

У ст. 12 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» обов'язок не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів покладено лише на громадян [10]. Обов'язки розпорядників публічної інформації, визначені у ч. 2 ст. 13 Закону України «Про доступ до публічної інформації», вже розглядалися вище. Закон України «Про інформацію» відсилає нас до інших законів та міжнародних договорів України. Закон України «Про звернення громадян» визначає лише обов'язок розглянути звернення, а не надати запитувану інформацію (ст. 14) [15]. Жоден з цих законів не встановлює прямого обов'язку володільців екологічної інформації задовольнити запит про її надання. І якщо по відношенню до публічних суб'єктів залишається Орхуська конвенція, яка, хоча і з винятками та застереженнями, однак таки покладає на державні органи (у розумінні цієї конвенції) обов'язок надати екологічну інформацію, для приватних суб'єктів, як показано вище, обов'язків як таких нема. У свою чергу, нечітке врегулювання обов'язків веде до неможливості застосування заходів державного впливу, притягнення до відповідальності за порушення прав інших осіб.

Водночас там, де законодавство містить, здавалося б однозначні вказівки з приводу екологічної інформації, встановлені обов'язки не виконуються. У ст. 25-1 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» встановлено обов'язки відповідних органів державної влади та місцевого самоврядування щорічно готувати та оприлюднювати доповіді про стан навколишнього природного середовища, регулярно інформувати населення через ЗМІ про стан навколишнього природного середовища, динаміку його змін, джерела забруднення, розміщення відходів чи іншої зміни навколишнього природного середовища і характер впливу екологічних факторів на здоров'я людей, однак остання щорічна доповідь Мінприроди, розміщена на офіційній сторінці цього Міністерства в мережі Інтернет, підготовлена за 2011 рік. А хто й яку відповідальність (не враховуючи дисциплінарної) може за це понести, якщо відпо-

відне діяння не охоплюється диспозицією ані ст. 91⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення, ані ст. 238 Кримінального кодексу України [16; 17]? При цьому очевидно, що навіть застосування будь-якого виду відповідальності не поновить порушені права, оскільки доповідь про стан навколишнього природного середовища від цього не буде ані написана, ані оприлюднена.

Висновки. Численні проблеми у сфері обороту екологічної інформації мають один наслідок – ця інформація є практично недоступною зацікавленим суб'єктам. Багато вчених схиляються до необхідності прийняття окремого закону про екологічну інформацію, не розкриваючи механізмів, які слід було б у ньому передбачити. На офіційній веб-сторінці Верховної Ради України також немає жодного законопроекту про екологічну інформацію, її правовий режим чи доступ до неї – лише один проект постанови Верховної Ради України «Про Положення про режим екологічної інформації» № 6003 від 18.07.2000, та й той був відкликаний [18]. Тож пригадується твір Дж. Орвела «Скотний двір». Піднявши повстання проти людей та утворивши нову владу, тварини склали нові закони, які умістилися у 7 пунктів, а постаравшись – звели до одного правила: чотири ноги – добре, дві – погано. Видається, що і цілком реальним законотворцям не гріх скористатися мудрістю літературних персонажів, адже все геніальне – просте: упорядкування термінології, запровадження однакових правил для всіх та жорстких санкцій за їх порушення цілком достатньо для врегулювання ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Захаров Д.Н.* Теоретические и практические проблемы защиты личных неимущественных прав граждан: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Д.Н.Захаров. – М., 2007. – 35 с.

2. *Кобецька Н.Р.* Екологічні права громадян України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Н.Р.Кобецька. – К., 1998. – 16 с.

3. *Анісімова Г.В.* Здійснення громадянами екологічних прав: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Г.В.Анісімова. – Х., 1996. – 22 с.

4. *Морозовська Т.* Розуміння права на екологічну інформацію / Т.Морозовська // Віче. – 2010. – №4, [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайту: <http://www.viche.info/journal/1869/>.

5. Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: конвенція від 25.06.1998 // Офіційний вісник України від 14.05.2010, № 33. – С. 12.

6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996 р. – № 30. – Ст. 141.

7. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992 р. – №48. – Ст. 650.

8. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Голос України. – 2003. – 12 бер.

9. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011 р. – № 32. – Ст. 314.

10. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

11. Громадян оберігають не від наслідків екологічної кризи, а від інформації про неї // Ракурс від 27.10.2012, [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайту: <http://ua.racurs.ua/42-gromadyan-oberigaut-ne-vid-naslidkiv-ekologichnoyi-kryzy-a-vid-informaciyi-pro-neyi>.

12. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 № 3723-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993р. – № 52. – Ст. 490.

13. *Васильюк О.В.* Втаємничення екологічної інформації в Україні / О.В.Васильюк // Екологія. Право. Людина. – № 1-2, 2009. – С. 40-63.

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 09.02.1999 № 1-рп/99 // Офіційний вісник України від 05.03.1999, № 7. – С. 160.

15. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.

16. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон УРСР від 07.12.1984 № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

17. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Офіційний вісник України від 08.06.2001, № 21. – Ст. 920.

Матвійчук А.О. Особисте немайнове право особи на інформацію про стан навколишнього природного середовища: постановка проблеми

У статті узагальнюються основні проблеми у сфері правового регулювання, а також правозастосування щодо особистого немайнового права особи на інформацію про стан навколишнього природного середовища, досліджуються їх причини та наслідки.

Ключові слова: екологічна інформація, навколишнє природне середовище, довкілля, доступ до інформації, Орхуська конвенція.

Матвейчук А.А. Личное неимущественное право лица на информацию о состоянии окружающей природной среды: постановка проблемы

В статье обобщаются основные проблемы в сфере правового регулирования, а также правоприменения касательно личного неимущественного права лица на информацию о состоянии окружающей природной среды, исследуются их причины и последствия.

Ключевые слова: экологическая информация, окружающая природная среда, окружающая среда, доступ к информации, Орхусская конвенция.

Matviichuk A.O. Personal non-property right to environmental information: problem statement

In this article main problems in the sphere of legal regulating and law enforcement concerning personal non-property right to environmental information are summarized; reasons and consequences of these problems are researched.

Keywords: environmental information, natural environment, environment, access to information, Aarhus Convention.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2013.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ УСИНОВЛЕННЯ В СІМЕЙНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Н.П. Косенко

*помічник-консультант
народного депутата України на постійній основі,
здобувач кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Вивчення спеціальної літератури показало, що на розвиток традиційних форм соціального влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, у кожній окремій країні, значного впливу мали історичний досвід, національні особливості, релігійні погляди та багато інших чинників. Однією з таких форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є усиновлення, яке має давні традиції у різних світових культурах. Слід підкреслити, що усиновлення, як соціальний інститут, відомий людству з найдавніших часів, однак його мета, у різні епохи, цілком і повністю залежала від ступеню розвитку конкретного суспільства.

Законодавством встановлено, що регулювання сімейних відносин в Україні здійснюється з метою забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку [1]. В свою чергу, соціологічні дослідження свідчать, що навіть за гарних умов утримання та виховання у дитячих державних закладах, діти, що в них виховуються, істотно відрізняються від дітей, які зростають у сім'ї. Морально-психологічний клімат у таких закладах, наголошує О.І. Карпенко, не сприяє повноцінній соціалізації дитини та підготовці її до самостійного життя у суспільстві [2, с. 79]. Брак атмосфери життя у сім'ї, негативно впливає на особистісні якості дитини вже як дорослої людини, на характер її поведінки [3, с. 42]. Все вищенаведене дозволяє стверджувати, що усиновлення є найкращою формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в результаті чого вони вибувають із системи державної опіки та піклування, позбуваючись статусу дитини-сироти чи такої, що лишилась без батьківського піклування й отримують сім'ю, стають її рівноправним членом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальним питанням щодо сутності та значення інституту усиновлення присвячено чимало робіт науковців, серед яких у першу чергу слід назвати: Є. Ворожейкіна, Я. Шевченко, О. Пергамент, Н. Єршову, О. Пушкіна, З. Ромовську, С. Фурсу, Л. Драгневич, Л. Короткову, І. Жилінкову, Л. Зілковську, О. Пунду та ін. Підґрунтям для здійснення даного дослідження стали наукові праці українських та російських

учених В. Бошко, Г. Матвєєва, В. Маслової, О. Йоффе, К. Побєдоносцева, О. Нечасової, М. Клячко, В. Рязанцева, О. Карпенко, Н. Нижник, О. Федорової, В. Кустової, В. Кубишкіної, С. Стасюка та ін.

Метою статті є дослідження становлення та розвитку усиновлення, як провідної форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і як правового інституту сімейного права, в історичному аспекті.

Основні результати дослідження. Перші писемні згадки про усиновлення зустрічаються ще в Законах Хаммурапі стародавнього Вавілоу, в індійських законах Ману. Тим не менш, як повноцінний, уже правовий інститут, усиновлення, з'явилося в Стародавньому Римі. Побєдоносцев К. відзначав, що усиновлення вперше набуло юридичного вигляду в римському світі [4, с. 194-195]. За римським цивільним правом, усиновлення розглядалося як встановлення батьківської влади над чужими дітьми з виникненням відносин, подібних спорідненості. Порядок усиновлення в Стародавньому Римі зводився до: римський громадянин, який бажав усиновити свого співгромадянина, заявляв про це на народних зборах, і санкція зборів вважалася достатньою для закріплення факту усиновлення. Подальший розвиток суспільства, спричинював і законодавчі зміни щодо усиновлення. Так, у роки правління візантійського імператора Юстиніана I (527-565 рр.) особи, які усиновили дитину, і голова родини, до якої вони належали, мали з'явитися до магістрату для одержання необхідного дозволу. При Юстиніані, двостадійний процес усиновлення було замінено заявою перед судом. Крім того, усиновлений продовжував перебувати під владою рідного батька, стаючи лише законним спадкоємцем усиновлювача [5, с. 50-51]. У більшості західних країн (крім Великої Британії) законодавство про усиновлення базувалося на римському праві або, пізніше, на Кодексі Наполеона.

На Русі, усиновлення як штучне «синівство», як прийняття стороннього до складу сім'ї, відбувалося з давніх-давен, з епохи язичництва [6, с. 66]. Древнє звичаєве право передбачало різні процедури усиновлення, зокрема, через обряд фіктивного народження, до якого могли вдаватися також і чоловіки, шляхом одруження на вдові брата. Тобто, на Русі, усиновлення було відоме і до прийняття християнства. Слід наголосити, що сімейне виховання дітей, позбавлених батьківського піклування було відомим і за часи Київської Русі та було закріплене вже у Руській Правді (хоча законодавчо принцип пріоритетності влаштування дітей у сім'ю було закріплено тільки в часи царювання Катерини II – Указ від 7 листопада 1775 р.) [7, с. 109]. У добу християнства, усиновлення здійснювалося за допомогою особливого акту церковної влади, церковним обрядом «синотворенія». Всі дії, що здійснювалися духовенством з метою усиновлення, були засновані на настановах візантійського права [8, с. 35].

Порядок усиновлення довгий час не піддавався істотним змінам. У Московській державі було лише одне важливе розпорядження: не можна було усиновлювати своїх незаконних дітей. У період правління Петра I посилювалася й набула впорядкованішого характеру боротьба з бездоглядністю. У 1706 р. новгородський митрополит Іов, відкрив перший у Російській імперії

притулок для «соромних» (незаконнонароджених) дітей. На його утримання за указом царя були звернені доходи від кількох монастирських вотчин. Згодом видали розпорядження про створення спеціальних госпіталів для незаконнонароджених дітей, а потім – сирітських будинків [9, с. 88]. В Указі Петра I (1714 р.) «Про єдиноспадкування» та Інструкції про магістрати 1724 р., про усиновлення згадувалося лише побічно, у зв'язку з передачею спадкоємцям майна спадкодавця.

Нове ж законодавство про усиновлення, стало формуватися з кінця царювання імператриці Катерини II, і розвивалося за царювання імператора Олександра I [10, с. 14]. Всі тенденції в еволюції інституту усиновлення, які містилися в багатьох Указах, прийнятих у першій половині XIX ст., знайшли свого відображення в томі X ч.1 «Законів цивільних» Зводу Законів Російської імперії (ст.ст. 145-163).

З 12 січня 1828 р. встановлювалось, що приписку до власного звання слід уважати формою усиновлення. Право купців і міщан, приписувати до власного звання підкинутих дітей, тих, хто не пам'ятає споріднення, та осіб, що перебувають на вихованні, було встановлено указом ще з 1744 р. Але, саме з 1828 р. таку приписку законодавці почали визнавати як усиновлення [11, с. 128].

Помітним кроком уперед у формуванні законодавства про усиновлення, став Закон «Про дітей усиновлених і узаконених» (1891 р.). Відтепер, незаконнонароджених дітей, можна було не тільки узаконювати, але й усиновлювати. Цим же законом встановлювався судовий порядок усиновлення. Прохання про усиновлення розглядалися окружним судом за місцем постійного проживання усиновлювачів і усиновлюваних. Були кодифіковані і систематизовані існуючі правила усиновлення. Порядок здійснення усиновлення регламентувався Статутом цивільного судочинства 1864 р. Уперше на законодавчому рівні закріпили можливість узаконення юридичного акту, за допомогою якого діти, народжені поза шлюбом, прирівнювалися до народжених у шлюбі [11, с. 128].

З червня 1902 р. був виданий закон про усиновлення, ст. 23 якого детально регламентувала порядок усиновлення. Сам закон мав назву: «Про поліпшення становища незаконнонароджених дітей». Цим законом не тільки допускалося усиновлення позашлюбних дітей, а й були встановлені менш суворі умови їх усиновлення. Усиновлювач у цьому випадку міг бути молодше 30 років, була не обов'язковою різниця у віці (18 років) [9, с. 101].

У дореволюційному російському праві, усиновлення розглядалося як договір між усиновлювачами і прийомною дитиною (або його законними представниками), дійсний в силу судового затвердження. При усиновленні вимагалася згода усиновленого, якщо він досяг 14-річного віку, згода батьків усиновлюваного або його опікунів і піклувальників. Для усиновлення одним із подружжя потрібна була згода другого із подружжя. Всі перераховані умови носили обов'язковий характер і не передбачали виняткових випадків. Тим не менш, перевірка їх дотримання, по суті, проводилася лише при усиновленні по суду, яким виносилася ухвала після їх посвідчення.

Перша світова війна, революція 1917 р. призвели до різкого збільшення кількості дітей, позбавлених батьківського піклування, які втратили батьків. Досліджуючи питання щодо охорони дітей, позбавлених батьківського піклування в історичному аспекті, Г. Стасюк підкреслює, що до 1917 р. форми громадського та сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розвивалися паралельно і не конкурували між собою [7, с. 110]. Якщо була можливість, дитину влаштовували до відповідного закладу, а якщо не було можливості це зробити, то майже завжди знаходились добрі люди, які брали сироту до своєї сім'ї для догляду, опіки чи усиновлення. Для порятунку таких дітей, вказує В. Кубишкіна, восени 1918 р. у багатьох містах з'явилися громадські організації – ліги порятунку дітей, засновані громадськими діячами і кооператорами. Ліга опікувалася проблемами всіх дітей, незалежно від політичних поглядів їх батьків. Спочатку ці громадські організації направляли дітей до «санаторіїв» на лікування, далі – до колоній, де їх навчали ремесел [12, с. 25].

Перший Сімейний кодекс про шлюб, сім'ю і опіку (1918 р.), регулював основні питання сімейного права у відповідності з новими економічними відносинами першого етапу розвитку соціалістичного суспільства. Але слід зауважити, що усиновлення цим кодексом заборонялось. Так, у ст. 183 згаданого кодексу зазначалось, що з моменту вступу у силу даного закону не допускається усиновлення ні своїх, ні чужих дітей. Рішуча відмова від влаштування значної кількості осиротілих дітей під час Першої світової війни (1914 р.) і громадянської війни (1918 р.) у чужі сім'ї пояснювалось багатьма обставинами. В основному, такий стан речей був викликаний пересторогою того, що під видом усиновлення буде експлуатуватися дитяча праця. Крім того, в усиновленні, яке в царській Росії використовували для узаконення своїх позашлюбних дітей, у радянській державі не було необхідності, так як у кодексі було чітко сказано, що всі діти рівні, користуються рівними правами незалежно від того, законні вони чи народжені поза шлюбом. Припускали також, що сирітство і дитячу бездоглядність можна усунути тільки широко організованим суспільним вихованням дітей. Усиновлення заборонялось іще і тому, що воно могло бути використане для штучного розширення кола осіб, що мають право на отримання в своє розпорядження трудового господарства в порядку декрета про відміну спадкування. І нарешті, – через заборону найманої праці в селянських господарствах, можна було очікувати широкого використання приймацтва, в обхід новому законодавству. Таким чином, одним із аргументів заборони усиновлення, було запобігання можливій експлуатації неповнолітніх, які під виглядом усиновлення, могли бути використані як дешева робоча сила і не перебували під захистом законодавства про працю. У 20-х роках ХХ ст. в юридичній літературі був розповсюджений погляд, за яким усиновлення розглядалося як явище тимчасове, оскільки набула поширення так звана «теорія відмирання сім'ї при соціалізмі» [13, с. 292-293]. Таким чином, заборона усиновлення на даному етапі розвитку соціалістичного суспільства, пояснювалась виключно турботою про захист інтересів дітей.

Однак потреба існування такого інституту змусила владу (ВЦВК і РНК РРСФР) у березні 1926 р. видати Декрет «Про зміну Кодексу законів про акти

громадянського стану, шлюбне, сімейне і опікунське право», яким було введено нову главу, присвячену усиновленню. При цьому закон надавав правову силу всім фактичним усиновленням, що мали місце в той період, коли усиновлення було заборонене. Таке рішення обумовлювалось рядом обставин. По-перше, діяльність щодо ліквідації дитячої бездоглядності та безпритульності, функціонування дитячих установ – будинків дитини і дитячих будинків – показали необхідність використання усіх способів піклування про дітей, у тому числі, і виховання в чужих сім'ях. Крім того, стало очевидним, що кращою формою виховання, все ж таки, є сімейне виховання в поєднанні з вихованням у дитячому колективі. З іншого боку, надходила велика кількість клопотань від громадян, які бажали взяти в сім'ю дітей. Все це примусило прийти до висновку, що подальша заборона усиновлення була б недоцільною, і суперечила б вимогам життя та інтересам дітей-сиріт.

Що стосується України, то в липні 1919 р. РНК УСРР прийняла Сімейний кодекс УСРР, який так і не набув чинності через воєнні дії, що точилися тоді в Україні. Проте, зазначав Г. Матвеев, як історичний документ він має певну цінність, оскільки характеризує спробу кодифікації сімейного законодавства перших років радянської влади в Україні [14, с. 478]. Сімейний кодекс УСРР 1919 р. містив дві статті про усиновлення. Як слушно підкреслює В. Кубишкіна, на відміну від сімейного законодавства РРФСР перших років радянської влади, український законодавець усе-таки залишив норми про усиновлення в кодифікованому акті [12, с. 26].

19 листопада 1926 р. ВЦВК постановив: «З метою врегулювання правових відносин, що випливають із шлюбу, сім'ї та опіки та для забезпечення інтересів матері і особливо дітей, утвердити і ввести в дію з 1-го січня 1927 р. Кодекс законів про шлюб, сім'ю та опіку». В цей Кодекс, поряд з іншими правовими нормами про шлюб, сім'ю, опіку, увійшли 11 статей, які склали окрему главу і регулювали питання усиновлення [15, с. 9].

Сімейний кодекс УСРР 1926 р., який, на відміну від попереднього, набув чинності, також передбачав інститут усиновлення. Г. Матвеев констатував: «Заклучна глава першого розділу Сімейного кодексу УСРР присвячувалася інституту усиновлення (удочеріння), вперше введеному тоді в українське сімейне законодавство. На той час уже зникли підстави, відповідно до яких наша держава утримувалася від визнання цього інституту в перші роки радянської влади (небезпека експлуатації усиновлених і загроза того, що за допомогою усиновлення капіталістичні елементи обходять норми декрету про скасування спадкування)» [14, с. 493].

Остаточному закріпленню в законодавстві усиновлення, сприяв Указ Президії Верховної Ради СРСР (8 серпня 1943 р.) «Про усиновлення», який встановив новий вид усиновлення шляхом дозволу записувати усиновлювачів в якості батьків усиновлених дітей. Таке нововведення надало можливість усиновленим дітям набувати права на аліменти, спадкові права не тільки від усиновлювачів, але і від своїх нових дідів, бабів тощо.

Ретельного правового регулювання інституту усиновлення набув з ухваленням Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб і

сім'ю від 27 липня 1968 р. та Кодексу про шлюб та сім'ю УРСР від 26 червня 1969 р. Після набуття чинності цими нормативно-правовими актами, усиновлення стали розглядати як одну із форм сімейного виховання дітей, батьки яких померли або позбавлені батьківських прав або з інших причин не можуть виховувати своїх дітей [16, с. 178].

І нарешті, більш ніж 30-річне існування Кодексу про шлюб та сім'ю УРСР, а також глибокі зміни, що відбулися в політичному, соціально-економічному житті України, зумовили розробку та прийняття нового сімейного законодавства. Прийняття Сімейного кодексу України 10 січня 2002 р., та набуття ним чинності з 1 січня 2004 р., стали важливим кроком на шляху нормативного регулювання відносин усиновлення. Як відзначає О.М. Нечаєва, паради суверенітетів держав зумовили і зміни в національному законодавстві про усиновлення, бо саме усиновлення завжди якнайкраще відображало особливості державного впливу на сімейні відносини [17, с. 270].

Висновки. Розвиток інституту усиновлення в сімейному законодавстві України свідчить про його важливість у загальній системі опікування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Українська держава, з перших років своєї незалежності, активно будувала власну правову систему, поступово відмовляючись від союзного законодавства та формуючи національне законодавство, яке б відповідало не лише сучасному стану політичного, соціально-економічного розвитку суспільства, а й враховувало міжнародний досвід правотворення та правозастосування. Не винятком, у цьому, загальному процесі, стало і сімейне законодавство, у частині правового регулювання охорони дитинства, прав та інтересів дитини, в т.ч. і усиновлення, яке визначається формою влаштування та способом захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сімейний кодекс України. – К. : Велес. – 2013. – 64 с.
2. Карпенко О. Сімейні форми утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми правового реформування // Право України. – 2001. – № 3. – С. 79-81.
3. Соціальне сирітство в Україні: Експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування // Авт. кол. Волинець Л.С., Комарова Н.М., Антонова-Турченко О.Г., Іванова І.Б., Пеша І.В. – К. : Вид-во «Студцентр». – 1998. – 120 с.
4. Победоносцев К.П. Курс гражданского права. – Часть вторая: Права семейственные, наследственные и завещательные. – М. : Статут, 2003. – 639 с.
5. Иоффе О.С., Мусин В.А. Основы римского гражданского права. – Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1975. – 156 с.
6. Нижник Н.С. Правовое регулирование семейно-брачных отношений в русской истории. – СПб. : Изд-во Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2006, – 272 с.
7. Стасюк Г. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування, в історичному аспекті // Право України. – 2005. – № 2. – С. 108-111.

8. *Нечаева А.М.* Охрана детей-сирот в России (история и современность). – М. : Дом, 1994. (Проблемы детства: наука практика). - 176 с.

9. *Федорова О.А.* Развитие системы презрения детей-сирот в России // Проблемы гражданского, семейного и жилищного законодательства / Отв. ред. В.Н. Литовкин. – М. : ОАО «Издательский дом «Городец», 2005. – С. 84-105.

10. *Рязанцев В.В.* Правоотношения усыновления в российском семейном праве : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Рязанцев В.В. – М., 2001. – 18 с.

11. *Кустова В.В.* Усыновление в законодательстве стран Западной Европы и России XIX века // Журнал российского права. – 2001. – № 9. – С. 126-131.

12. *Кубишкіна В.* Генезис інституту усиновлення в сімейному праві // Віче. – 2010. – № 20. – С. 24-26.

13. *Бошко В.* Очерки советского семейного права. Госполитиздат УССР. – К. : 1952. – 372 с.

14. *Матвеев Г.К.* Вибране /Упоряд. В.І.Кисіль. – К. : Україна, 2008. – 600 с.

15. *Клячко М.М.* Усыновление по советскому семейному праву. – М. – 1963. – Госиздат. юрид. лит. – 56 с.

16. *Маслов В.Ф.* Действующее законодательство о браке и семье / В.Ф. Маслов, З.А. Подопригора, А.А. Пушкин. – Х. : Изд-во Харьков. ун-та, 1972. – 212 с.

17. *Нечаева А.М.* Семейное право: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристь, 2008. – 328 с.

Косенко Н.П. Становлення та розвиток інституту усиновлення в сімейному законодавстві

Стаття присвячена висвітленню питання щодо становлення та розвитку інституту усиновлення в сімейному законодавстві.

Ключові слова: законодавство про усиновлення, інститут усиновлення, усиновлювач, усиновлений.

Косенко Н.П. Становление и развитие института усыновления в семейном законодательстве

Статья освещает вопросы становления и развития института усыновления в семейном законодательстве.

Ключевые слова: законодательство об усыновлении, институт усыновления, усыновитель, усыновленный.

Kosenko N.P. Formation and development of the institution of adoption in family law

The article deals with the issues of formation and development of the institution of adoption and family law.

Keywords: legislation on adoption, adoption Institute, adopter, adoptee.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2013.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ УРЕГУЛИРОВАНИЯ ОКАЗАНИЯ УСЛУГ ПОДВИЖНОЙ (МОБИЛЬНОЙ) СВЯЗИ

Н.А. Самбор

*старший инспектор штаба Прилукского ГО УМВД Украины
в Черниговской области
(по обслуживанию города Прилуки и Прилукского района),
Прилукского городского межведомственного
координационно-методического совета
по правовому образованию населения,
кандидат юридических наук*

Постановка проблемы. Современный этап развития мирового сообщества было бы справедливо назвать эпохой внедрения в гражданский оборот телекоммуникационных систем сотовой радиотелефонной связи, являющейся разновидностью электрической связи, которая подразделяется на кабельную (проводную) и беспроводную (подвижную, мобильную) связь. Сотовая связь является беспроводной радиотелефонной связью и, таким образом, относится к подвижной связи [1].

Анализ последних исследований и публикаций. Исследователи вопросов договорных правоотношений, а именно проблем правового регулирования оказания услуг подвижной (мобильной) связи, обходят стороной проблематику влияния международных организаций, сформированных ими международно-правовых норм, направленных на выработку общепринятых подходов к нормативно-правовому урегулированию данной сферы гражданских правоотношений. Как результат, отечественные ученые-юристы, практически не изучали роль и место международных организаций в контексте становления юридических норм, которые урегулируют правоотношения по оказанию услуг подвижной (мобильной) связи.

Исходя из вышеуказанного, целью нашей статьи есть исследование влияния отдельных международных организаций, в том числе Международного союза электросвязи, на формирование международных норм, направленных на унификацию подходов к урегулированию отношений по оказанию услуг подвижной (мобильной) связи.

Изложение основного материала исследования. Бурное развитие информационных технологий, конвергенция компьютерных систем, коммуникаций различных видов, индустрии развлечения, производства бытовой электроники приводят к необходимости пересмотреть представления об

информационной индустрии, ее роли и месте в обществе. Многие страны сейчас принимают новые законы, перестраивают деятельность государственных органов, ответственных за формирование и проведение информационной и телекоммуникационной политики [2]. Национальные средства правового регулирования, безусловно, формируют среду правового регулирования данной отрасли деятельности в рамках одного политико-правового объединения – государства. История развития человечества указывает на то, что в данный момент человечество вышло на этап, когда возникают и распространяются предпосылки к объединению обществ. В связи с этим на повестку дня выходит вопрос создания и полноценного функционирования системы межгосударственного, надгосударственного механизма правового регулирования взаимоотношений не только отдельных индивидуумов, но в первую очередь, субъектов международного публичного и частного права, коими выступают государства и национальные сообщества, отдельные юридические и физические лица. Это ставит на повестку дня все новые и новые вызовы, среди которых одним из наиболее важных есть формирование системы правового регулирования использования механизмов обеспечения полноценного функционирования информационной системы гражданского общества.

Одним из таких институтов, который взял на себя роль международного координатора в сфере подвижной (мобильной) связи, есть Международный союз электросвязи (МСЭ, англ. International Telecommunication Union, ITU) – международная организация, определяющая рекомендации в области телекоммуникаций и радио, а также регулирующая вопросы международного использования радиочастот (распределение радиочастот по назначениям и по странам). Основан как Международный телеграфный союз в 1865 г., с 1947 г. является специализированным учреждением ООН. В МСЭ входит 193 страны и более 700 членов по секторам и ассоциациям (научно-промышленных предприятий, государственных и частных операторов связи, радиовещательных компаний, региональных и международных организаций). Стандарты (точнее, по терминологии МСЭ – рекомендации, Recommendations) не являются обязательными, но широко поддерживаются, так как облегчают взаимодействие между сетями связи и позволяют провайдерам предоставлять услуги по всему миру [3]. Основные задачи МСЭ заключаются в том, чтобы поддерживать и расширять международное сотрудничество между всеми государствами – членами Союза с целью рационального использования телекоммуникационных средств всех типов; способствовать увеличению числа организаций, принимающих участие в деятельности Союза, а также стимулировать плодотворное сотрудничество между этими организациями и государствами – членами Союза для достижения целей Союза; предоставлять техническую помощь развивающимся странам в области телекоммуникаций, а также содействовать мобилизации материальных, кадровых и финансовых ресурсов, необходимых для налаживания доступа к телекоммуникационным службам в этих странах; способствовать развитию технических средств и их более эффективной работы с точки зрения повышения эффективности и общедоступности телекоммуникационных служб; содействовать распространению

положительных результатов, получаемых от использования новых телекоммуникационных технологий во все регионы мира; способствовать использованию телекоммуникаций в мирных целях; способствовать международному сближению в телекоммуникационной сфере в глобальном информационном обществе на основе сотрудничества между мировыми и региональными межправительственными и неправительственными организациями [4]. Несмотря на такие задекларированные задачи, ключевую позицию должно занимать нормативно-правовое урегулирование использования телекоммуникационных технологий, в том числе и подвижной (мобильной) связи. Ведь сами по себе телекоммуникационные технологии, технологии подвижной (мобильной) связи, не представляют ценности, если их не использовать в обществе, где телекоммуникации реализуют свою первоочередную задачу – обеспечение обмена информацией. Формирование межгосударственных концепций правового регулирования позволит образовать одно телекоммуникационное сообщество, в котором национальные телекоммуникационные системы будут представлять собой фундамент для обеспечения межнационального и межгосударственного обмена информацией. В таком случае в гражданском обществе, которое все страны декларируют или же пытаются построить, будет обеспечена информационная составляющая коммуникационной системы.

Вследствие сказанного, считаем, что одной из составляющих, которые позволяют говорить о европейских или международных интеграционных процессах, должна быть сформированная международная правовая система, связанная с использованием телекоммуникационных технологий, в целом, и правовые основы использования подвижной (мобильной) связи, в частности, а также обеспечения прав, свобод и интересов участников (субъектов предпринимательской деятельности, которые оказывают телекоммуникационные услуги, и абонентов – потребителей телекоммуникационных услуг) таких правоотношений, создание эффективной системы гарантий прав, свобод и интересов правоотношений в сфере предоставления услуг подвижной (мобильной) связи. В данном процессе ведущая роль должна быть предоставлена именно Международному Союзу электросвязи, который должен включать в себя две основные составляющие: 1) внедрение передовых телекоммуникационных технологий в отрасль оказания соответствующих услуг, связанных с обеспечением коммуникационных функций в обществе (технический аспект); 2) формирование правовых концепций, которые позволят сформировать единые юридические подходы к обеспечению и гарантированию прав, свобод и интересов участников телекоммуникационных правоотношений, а также обеспечат полноценную реализацию, эффективную охрану и защиту прав, свобод и интересов человека и гражданина, который не выступает стороной договора об оказании услуг подвижной (мобильной) связи (общественно-правовой аспект).

Выводы. Подытоживая озвученное, хотелось бы сделать акцент на том, что формирование общих правовых начал регулирования отношений, связанных с предоставлением услуг подвижной (мобильной) связи, должны

включать в себя: 1) правовое регулирование использования технических средств, необходимых для предоставления услуг подвижной (мобильной) связи; 2) основы правового регулирования деятельности субъектов хозяйственной деятельности, которые будут брать на себя обязательства предоставления услуг подвижной (мобильной) связи; 3) основы (формальные правовые требования) к договорам об оказании услуг связи с тем, чтобы обеспечивать принципы гражданского и договорного права, гарантировать равноправие участников договорных отношений; 4) основы экологического права, которые определяют погранично допустимые нормы негативного влияния на человека телекоммуникационных технологий (в рамках этого направления, должно сложиться две основные ветви, а именно: первое направление – обеспечение экологических прав граждан, которые являются потребителями услуг подвижной (мобильной) связи, второе – обеспечение и гарантированность экологических прав граждан, которые не являются потребителями услуг подвижной (мобильной) связи, но вместе с этим подвержены влиянию излучения, которое есть следствием работы средств, обеспечивающих работу систем подвижной (мобильной) связи (к примеру, обеспечение прав граждан – собственников (арендаторов) жилых домов, где расположены базовые вышки операторов подвижной (мобильной) связи).

Таким образом, регулирование отношений подвижной (мобильной) связи международно-правовыми средствами, на наш взгляд, должно стать определенным сдерживающим фактором использования вредных для человека технологий, а также создать систему правовых гарантий реализации прав, свобод и интересов участников телекоммуникационных правоотношений.

Ведь формирование международных стандартов оказания услуг мобильной связи, на наш взгляд, должно отразить стратегию международного сообщества к созданию условий гарантированности реализации, охраны и защиты прав, свобод и интересов участников договорных отношений, а также лиц, которые касательно причастны к предоставлению или получению услуг мобильной связи. С нашей точки зрения это должно проявиться именно в определении международных правовых стандартов оказания услуг мобильной связи, юридической регламентации использования технических средств оказания услуг мобильной связи способами, которые исключают ухудшения экологических прав граждан, а также очерчивание основ юридической ответственности за нарушения прав, свобод и интересов человека в телекоммуникационных, информационных отношениях.

В дальнейшем, правовые положения, определяющие регулирование телекоммуникационных отношений, в целом, и мобильной связи, в частности, в международном праве, должны имплементироваться в национальные правовые системы, которые будут соответствовать международным стандартам. Все это послужит интеграционным процессам вхождения государств в общемировое и европейское правовое пространство, а также позволит создать эффективную систему реализации, охраны и защиты прав, свобод и интересов человека и гражданина.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Скорикова Т.Н.* Гражданско-правовое регулирование отношений по оказанию услуг сотовой связи: Автореф. дисс... канд. юрид. наук по спец. 12.00.03 – гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право/ Т.Н.Скорикова. – Томск, 2006. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.referun.com/n/grazhdansko-pravovoe-regulirovanie-otnosheniy-pokazaniyu-uslug-sotovoy-svyazi> – Дата доступа: 06.03.2013.

2. *Пахомова Ю.В.* Развитие рынка сотовой связи в экономике России. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://финансы-кредит.рф/rynki/instrumentyi-razvitiya-ryinka-sotovoy.html> – Дата доступа: 06.03.2013.

3. Международный союз электросвязи Материал из Википедии – свободной энциклопедии. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D1%81%D0%BE%D1%8E%D0%B7_%D1%8D%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%8F%D0%B7%D0%B8 (http://ru.wikipedia.org/wiki/Международный_союз_электросвязи) – Дата доступа: 06.03.2013.

4. Международный союз электросвязи (МСЭ). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://neweco.ru/international/?page=orgs_org_itu – Дата доступа: 09.03.2013.

Самбор Н.А. Международные направления урегулирования оказания услуг подвижной (мобильной) связи

В статье рассматривается роль международных институтов в формировании правовых оснований для урегулирования отношений в отрасли оказания услуг подвижной (мобильной) связи. Автором предлагаются пути усовершенствования использования телекоммуникационных технологий, а также определяются основные направления для дальнейших разработок правового регулирования отношений по оказанию услуг подвижной (мобильной) связи.

Ключевые слова: международные организации, Международный союз электросвязи, договор, правовое регулирование оказания услуг подвижной (мобильной) связи.

Самбор М.А. Міжнародні напрямки врегулювання надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку

У статті розглядається значення міжнародних інститутів у формуванні правових підстав для врегулювання відносин у галузі надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку. Автором пропонуються шляхи удосконалення використання телекомунікаційних технологій, а також визначаються основні напрямки для подальших розробок правового регулювання відносин з надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку.

Ключові слова: міжнародні організації, Міжнародний союз електрозв'язку, договір, правове регулювання надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку.

Sambor. M.A. International destinations settlement services movable (mobile) communication

The article examines the role of international institutions in shaping the legal grounds for the settlement of relations in the industry of movable (mobile) services communication. The author suggests ways to improve the use of telecommunication technologies as well as the

main directions for further development of legal regulation of relations in the provision of movable (mobile) services communication.

Key words: *international organizations, the International Telecommunication Union, the contract, the legal regulation of movable (mobile) services communication.*

Стаття надійшла до редакції 09.10.2013.

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО Ч. 2 СТ. 109 КК УКРАЇНИ

В.К. Матвійчук

*доктор юридичних наук, професор,
перший проректор ВНЗ
«Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Істотним для кримінально-правової доктрини є з'ясування питань, що стосуються об'єктивних ознак злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясуванням зазначених питань у різні періоди займалося багато вчених, серед них: Г.В. Андрусів, Ю.В. Баулін, В.К. Грищук, О.Ф. Бантишев, І.В. Зозуля, В.Я. Тацій та ін. Проте і сьогодні ця проблема не отримала свого належного дослідження.

Мета статті полягає у з'ясуванні об'єктивних ознак злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України.

Основні результати дослідження. До злочинів, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони національної безпеки в політичній сфері, належить і діяння, передбачене ч. 2 ст. 109 КК України, а саме: «...2. Публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, —

караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк...»

Ч. 2 ст. 109 КК України передбачає шість (форм прояву) складів злочинів: 1) дії, що відбуваються у вигляді публічних закликів до насильницької зміни конституційного ладу України; 2) дії, що відбуваються у вигляді публічних закликів до повалення конституційного ладу України; 3) дії, що відбуваються у вигляді публічних закликів до захоплення державної влади; 4) дії, що проявляються в розповсюдженні матеріалів із закликами до насильницької зміни конституційного ладу України; 5) дії, що проявляються у розповсюдженні матеріалів із закликами до насильницького повалення конституційного ладу; 6) дії, що проявляються в розповсюдженні матеріалів із закликами до захоплення державної влади.

Розглянемо кожний склад злочину, передбачений ч.2 ст.109 КК України окремо.

Дії, що відбуваються у вигляді публічних закликів до насильницької зміни конституційного ладу України (перша форма прояву злочину, передба-

ченого ч. 2 ст. 109 КК України). Ця норма, що передбачена в диспозиції ч. 2 ст. 109 КК містить описовий характер.

Суспільна небезпечність цього злочину характеризується здатністю цього діяння завдати істотної шкоди суспільним відносинам, що забезпечують умови з охорони конституційного ладу від публічних закликів з метою насильницької його зміни або при загрозі завдання такої шкоди означеним суспільним відносинам.

Правовою підставою (соціальною обумовленістю) криміналізації цього діяння, передбаченого ч.2 ст.109 КК України, є положення ч. 2 ст. 5 Конституції України, яка закріплює усталені суспільні відносини і відповідно до якої право визначати конституційний лад України належить виключно народові України [2].

Безпосереднім об'єктом цього злочину (сформульованого першою формою прояву) є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони конституційного ладу від публічних закликів з метою його насильницької зміни.

Розкриємо поняття «конституційний лад», яке законодавець використовує в першому складі злочину, безпосередній об'єкт якого нами отримав висвітлення. Так, ознаками (складовими) конституційного ладу України є: 1) людина з її невід'ємними правами і свободами; 2) основні принципи конституційного ладу; 3) державний устрій (лад) України; 4) конституційні основи громадянського суспільства. Отже, конституційний лад України – це такий стан відносин, що характеризує державу і суспільство, а також їх інститутів відповідно до конституційних норм, де забезпечуються гарантії для людини з її невід'ємними правами і свободами, основні принципи конституційного ладу, державний устрій (лад) України та конституційні основи громадянського суспільства.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України, (у першій формі його прояву) характеризується такими обов'язковими ознаками зовнішньої сторони, як: 1) дії – публічні заклики до насильницької зміни конституційного ладу; 2) спосіб – насильницька зміна конституційного ладу.

З метою детального розкриття об'єктивної сторони цього злочину, передбаченого ч. 2 ст.109 КК України (у зазначеній формі прояву), необхідно з'ясувати поняття, які її характеризують, а саме: «публічні заклики», «зміна», «насильницький».

З метою пояснення терміну «публічні заклики» звернемося до довідкової літератури. Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови такого терміну, як «публічні заклики» не містить, але є термін «публічний», який тлумачить таким чином: «Публічний – а, с. 1. Який відбувається в присутності публіки, людей; прилюдний, привселюдний, гласний, відкритий... 2. Призначений для широкого користування...» [3, с. 74]. Крім того, в певній мірі пояснює цей термін таке поняття, як «публічне місце», під яким розуміється: «Публічне місце – місце, де збирається багато публіки (театр, стадіон і т. ін...)» [3, с. 74]. Проте таке тлумачення, ще не дає нам повної картини щодо терміну, необхідно ще звернутися до його пояснення в джерелах з кримінального права. Одні автори публічний заклик розуміють так, що він повинен бути

відкрито звернений до багатьох (не менше двох) осіб, що реально сприймають або, на думку розповсюджувача, можуть сприймати ці заклики [4, с. 7]; другі – під публічним закликком розуміють відкрите звернення до багатьох громадян [5, с. 226]; треті – наполягають, заклик повинен мати публічний характер, тобто проголошуватися відкрито, в присутності багатьох громадян (ці заклики можуть бути на зборах, на мітингу, демонстрації тощо) [6, с. 326]; четверті – стверджують, що публічність означає, що заклики носять відкритий, доступний для розуміння характер і звернені до широкого кола осіб (у кожному конкретному випадку питання вирішується з врахуванням усіх обставин справи: місця, часу, обстановки вчиненого діяння) [7, с. 263].

Враховуючи те, що термін Закону «публічні заклики» складається з двох слів: публічні і заклики, то ще необхідно розкрити термін «заклики»: «Заклик, у ч. 1. Прохання, запрошення прийти, приїхати, з'явитися куди-небудь. // Звук, вигук; що кличе, закликає. 2. Без додатка і до чого. Звернення до певної групи людей, у якому в стислій формі висловлено провідну ідею часу, політичну вимогу, завдання, відозва, гасло. // Прохання, вимога розгорнути яку-небудь діяльність, певним чином поводити себе...» [3, с. 395]. Але цього не досить, звернемося ще до з'ясування вказаного терміну в літературі з кримінального права, де існують такі думки: 1) заклик, про який говориться в ч. 2 ст. 109 КК, – це активний вплив (усно чи письмово, з використанням магнітофона, радіо, телебачення, інших технічних засобів тощо) на невизначену кількість людей (слухачів, читачів, глядачів) або на членів певної партії, організації чи інше угруповання, пов'язане зі схиленням їх до насильницької зміни конституційного ладу [4, с. 7]; 2) заклик – це активний вплив (усно чи письмово, з використанням магнітофона, радіо, телебачення тощо) на невизначену кількість людей (слухачів, читачів, глядачів) або на членів певної партії, організації чи інше угруповання, пов'язане зі схиленням їх до насильницької зміни конституційного ладу [5, с. 226]; 3) заклики – це така форма впливу на свідомість, волю і поведінку людей, коли шляхом безпосереднього звернення до них формується спонукання до певного виду діяльності (в цьому випадку заклики мають конкретну мету – об'єднати людей і спрямувати їх поведінку в русло насильницької зміни конституційного ладу) [7, с. 263].

Отже, виходячи із зазначеного, під публічними закликами до насильницької зміни конституційного ладу слід розуміти такі заклики, які відбуваються (проголошуються) в присутності публіки (людей), тобто багатьох фізичних осіб, привселюдно, гласно, відкрито, в публічному місці, де збирається багато публіки (наприклад, на зборах, мітингах, в театрі, на з'їздах, на стадіоні тощо). Публічність – це оціночне поняття і питання про наявність такої ознаки має вирішуватися в кожному конкретному випадку, з врахуванням конкретних обставин справи (часу, місця, способу, обстановки тощо) вчинення таких дій, тобто це діяння передбачає активний вплив на невизначену кількість осіб.

Тлумачення зазначених нами вище термінів дає нам підставу стверджувати, що термін «зміна», який використовується в диспозиції ч. 2 ст. 109 КК України, тут має використовуватися в таких значеннях: 1) в якості дії; 2) при-

мусити впасти; 3) силою перекинути; 4) вбити; 5) зруйнувати; 6) припинити існування чого-небудь (соціального ладу). Отже, під діями, спрямованими на насильницьку зміну конституційного ладу, необхідно розуміти: 1) заклики до насильницької зміни положень ст. 3 Конституції України і надання органам держави можливості таким чином не виконувати ці положення Конституції; 2) заклики до позбавлення насильницьким шляхом конституційних прав та гарантій громадян, передбачених ст. 13 Конституції України; 3) заклики до змушення громадян України дотримуватися єдиних політичних, економічних та ідеологічних засад шляхом фізичного або психічного впливу (ст. 15 Конституції України); 4) заклики змушення громадян шляхом фізичного або психічного насилля робити те, що не передбачено законом (ст. 19 Конституції України); 5) насильницька зміна положень розділу другого Конституції України; 6) заклики до насильницької зміни конституційного порядку, при якому людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість є найвищою цінністю; 7) заклики до змушування заміни права визначати і змінювати конституційний лад в Україні не народом України, а якимось державним органом або посадовою особою, тобто проти волі народу, шляхом насилля тощо; 8) заклики до насильницької зміни форми держави, тобто зміна відносин, які характеризують державу в цілому (ст. 1), зміна форми територіального устрою України (ст. 2), зміна форми правління, зміна державного режиму (ст. 1), зміна принципу організації і діяльності державної влади; зміна гарантування і визнання місцевого самоврядування тощо; 9) заклики до насильницької зміни державного устрою (ладу) України; 10) заклики до насильницької зміни економічної основи і системи України та інших складових громадянського суспільства .

Таким чином, під публічними закликами до насильницької зміни конституційного ладу України слід розуміти такі заклики, які відбуваються (проголошуються) в присутності публіки (людей), тобто багатьох фізичних осіб, привселюдно, гласно, відкрито, в публічному місці, де збирається багато публіки (на зборах, мітингах, в театрі тощо) і стосуються: 1) насильницької зміни положень ст. 3 Конституції України і надання органам держави можливості таким чином не виконувати ці положення Конституції; 2) насильницького позбавлення конституційних прав та гарантій громадян, передбачених ст. 13 Конституції України; 3) змушення громадян України дотримуватися єдиних політичних, економічних та ідеологічних засад (ст. 15 Конституції України); 4) змушення громадян шляхом фізичного або психічного насилля робити те, що не передбачено законом (ст. 19 Конституції); 5) насильницької зміни положень розділу другого Конституції України; 6) заклики до насильницької зміни конституційного порядку, при якому людина, її життя, здоров'я, честь, гідність недоторканість є найвищою цінністю; 7) заклики до змушення зміни права визначати і змінювати Конституцію в Україні не народом України, а якимось державним органом або посадовою особою, тобто проти волі народу, шляхом насилля; 8) заклики до насильницької зміни форми держави, тобто зміни відносин, які характеризують державу в цілому (ст. 1), зміна форми територіального устрою України (ст. 2), зміна форми правління, зміна державного режиму (ст. 1), зміна принципу організації і діяльності державної влади; зміна гаранту-

вання і визнання місцевого самоврядування тощо; 9) заклики до насильницької зміни державного устрою (ладу) України; 10) заклики до насильницької зміни економічної основи і системи України та інших складових громадянського суспільства.

Цей злочин (у першій формі його прояву), як це видно з диспозиції статті і як ми вже зазначили, відносяться до так званих злочинів з формальним складом. Злочин у цій формі є закінченим з моменту висловлення винним закликів до насильницької зміни конституційного ладу України, спрямованого на його сприйняття певною аудиторією. Заклик, звернений до окремих конкретних осіб, до вчинення цього злочину повинен розглядатися за правилами про підбурювання до злочину (ч. 4 ст. 27 і ст. 109 КК України або ч. 1 ст. 14 і ч. 2 ст. 109 КК України – при невдалому підбурюванні) [5, с. 226, 45, с. 17]. Самі заклики з визначеним змістом становлять закінчений злочин, незалежно від реагування присутніх громадян [6, с. 326]. Публічні заклики слід відрізнити від поширення неправдивих чуток, що можуть викликати паніку серед населення або порушення громадського порядку, відповідальність за яке передбачена ст. 173-1 КУпАП. Слід зазначити, якщо діяння (як коментований склад злочину) характеризується в КК України (ч. 2 ст. 109 КК України) як «заклики», то його закінчення визначається моментом озвучування закликів.

Дії, що відбуваються у вигляді публічних закликів до повалення конституційного ладу України (друга форма прояву злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України). Ця норма, яка передбачає означений склад злочину містить описову диспозицію, оскільки описує обов'язкові ознаки цього складу злочину, які відрізняють його від інших складів злочину. Цей злочин відноситься до так званих діянь з «формальним» складом злочину.

Суспільна небезпечність цього злочину (сформульована другою формою прояву) характеризується здатністю цього діяння завдати істотної шкоди суспільним відносинам, що забезпечують умови з охорони конституційного ладу від публічних закликів з метою його насильницького повалення або загрози завдання такої шкоди указаним суспільним відносинам.

Правовою підставою (соціальною обумовленістю) криміналізації цього діяння є положення ч. 2 ст. 5 Конституції України, яка закріплює усталені суспільні відносини і відповідно до якої право визначати конституційний лад України належить виключно народові України.

Безпосереднім об'єктом цього злочину (у другій формі його прояву) є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони конституційного ладу від публічних закликів з метою його насильницького повалення.

Об'єктива сторона цього злочину характеризується такими обов'язковими ознаками зовнішньої сторони, як: 1) дія – публічні заклики до насильницького повалення конституційного ладу; 2) спосіб – насильницьке повалення конституційного ладу.

З метою розкриття об'єктивної сторони цього складу злочину необхідно з'ясувати поняття, які її характеризують, а саме: «публічні заклики», «повалення». Великий тлумачний словник сучасної української мови такого терміну, як «публічні заклики» не містить але має термін «публічний», який тлумачить

так: «Публічний – а,с.1. Який відбувається у присутності публіки; людей; прилюдний, привселюдний, гласний, відкритий... 2. Призначений для широкого користування...» [3, с. 74]. Крім того, як ми вже зазначали, що в певній мірі пояснює цей термін таке поняття, як «публічне місце» – під яким розуміють: «Публічне місце – місце, де збирається багато публіки, йдеться про театр, стадіон і т. ін...» [3, с. 74]. Інші позиції щодо цього терміну, а також терміну «публічні заклики» ми давали при коментуванні попереднього складу злочину.

З метою подальшого з'ясування об'єктивної сторони цього складу злочину (у другій формі його прояву) звернемося до дослідження поняття, «повалення конституційного ладу України». Спочатку звернемося до терміну «повалення». В довідковій літературі відсутнє роз'яснення терміну «повалення» проте значиться, що повалення «я.с. дія за знач. повалити». Отже повалити-валю-валиш, док., перех. 1. Примусити внести силою перекинути... // Насильно позбавити влади; припинити існування чого-небудь (соціального ладу) тощо...» [3, с. 74]. Таким чином, поняття «повалення конституційного ладу України», а отже і дії – зазначені в законі означають таку поведінку, яка спрямована на повалення, позбавлення влади, інших складових конституційного ладу, припинення існування складових конституційного ладу взагалі.

Отже об'єктивна сторона цього злочину (у другій формі його прояву) проявляється в публічних закликах, тобто присутності публіки, багатьох фізичних осіб, привселюдно, гласно, відкрито, в публічному місці, де збирається багато публіки до насильницького повалення (припинення складових) конституційного ладу України.

Виходячи із зазначеного вище, під публічними закликами до насильницького повалення конституційного ладу слід розуміти такі заклики, які відбуваються, проголошуються в присутності публіки, тобто багатьох громадян, привселюдно, гласно, відкрито, у публічному місці, де збирається багато публіки (на зборах, мітингах, в театрі, на стадіоні, тощо).

За ознаками об'єктивної сторони можна констатувати, що означене діяння відноситься до так званих злочинів з формальним складом. Злочин у цій формі є закінченим з моменту висловлення винним публічного заклику до насильницького повалення конституційного ладу України, спрямованого на його сприйняття певною аудиторією. Заклик, звернений до окремих конкретних осіб до вчинення цього злочину повинен розглядатися за правилами про підбурювання до вчинення злочину (ч. 4 ст. 27 і ст.109КК України або ч. 1 ст. 14 і ч. 2 ст. 109 КК України при невдалому підбурюванні) [5, с. 226; 45, с. 7]. Самі заклики з визначеним змістом становлять закінчений злочин, незалежно від реагування присутніх громадян [6, с. 326]. Отже, якщо діяння (у другій формі його прояву злочину) характеризується в КК України (ч. 2 ст. 109 КК України) як «заклики», то його закінчення визначається моментом озвучування закликів. Публічні заклики слід відрізнити від поширення неправдивих чуток, які можуть вчинити паніку серед населення або викликати порушення громадського порядку, відповідальність за яке передбачена ст. 173-1 КУпАП.

Дії, що відбуваються у вигляді публічних закликів щодо захоплення державної влади (третьої формі прояву злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК

України). Ця норма містить описову диспозицію і злочин з формальним складом.

Суспільна небезпечність цього злочину характеризується здатністю цього діяння завдати істотної шкоди суспільним відносинам, що забезпечують умови з охорони державної влади від публічних закликів з метою її захоплення або в загрозі завдання такої шкоди вказаним суспільним відносинам. Безпосереднім об'єктом цього злочину (у другій формі його прояву), є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони державної влади від публічних закликів з метою її захоплення.

Розкриємо поняття «державна влада», яке законодавець використовує в ч. 2 ст. 109 КК України, формулюючи вказаний склад злочину. Під поняттям «державна влада» необхідно розуміти конституційно-правовий інститут, де така влада виступає від імені всього суспільства (народу), має публічну основу своєї діяльності (казенне майно, власні прибутки, податки), концентрується в апараті – системі органів держави і через ці органи здійснюється; юридично уособлює загальнообов'язкову волю всього суспільства, має у своєму розпорядженні монопольне право видавати закони і спиратися на апарат примусу як один із засобів дотримання законів та інших правових актів; поширює владні рішення на усе суспільство (вони є загальнообов'язковими для всіх колективних і індивідуальних суб'єктів; відділена від інших видів влади у середині країни, незалежна від них і має монопольне становище у сфері державних справ; юридично (конституційно) обґрунтована і визнана народом України, а також світовою спільнотою; повноважена у своїй діяльності, в тому числі у застосуванні сили в межах держави (наявність спеціально створених органів для утримання влади і втілення її рішення у життя).

Маючи чіткі ознаки державної влади та її визначення, перейдемо до розкриття об'єктивної сторони цього діяння (третьої форми прояву злочину).

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується таким обов'язковими ознаками зовнішньої сторони, як: 1) дії – публічні заклики з метою захоплення державної влади; 2) спосіб – насильницьке захоплення державної влади.

Розглянемо дії, зазначені в диспозиції ч. 2 ст. 109 КК України (третьої форми прояву злочину). Виходячи із зазначеного, під публічними закликами до насильницького захоплення державної влади слід розуміти такі заклики, які відбуваються (проголошуються) в присутності публіки (людей), тобто багатьох фізичних осіб, привселюдно, гласно, відкрито, в публічному місці, де збирається багато публіки (наприклад, на зборах, мітингах, в театрі, на з'їздах, на стадіонах тощо). Це діяння передбачає активний вплив на визначну кількість осіб. Злочин за своєю конструкцією відноситься до так званих діянь з формальним складом. Це відповідає загальноновизнаним теоретичним положенням, якщо діяння (яке нами коментується) характеризується в КК України ч. 2 ст. 109 КК України як «заклики», його закінчення визначається моментом озвучення закликів. Отже, злочин у цій формі є закінченим з моменту висловлення винним публічного заклику до насильницького захоплення державної влади, спрямованого на його сприйняття певною аудиторією. Заклик, зверне-

ний до окремих, конкретних осіб, повинен розглядатися за правилами про підбурювання до злочину (ч. 4 ст. 27 і ст. 109 КК України або ч. 1 ст. 14 і ст. 109 КК України – при невдалому підбурюванні) [5, с. 226; 4, с. 7]. Самі заклики з визначеним змістом становлять закінчений злочин, незалежно від реагування присутніх громадян [6, с. 326].

Публічні заклики слід розрізняти від поширення неправдивих чуток, які можуть викликати паніку серед населення або викликати порушення громадського порядку, відповідальність за яке передбачена ст. 173-1 КУпА.

Дії, що проявляються у розповсюдженні матеріалів із закликами до насильницької зміни конституційного ладу України (четверта форма прояву злочину, передбаченого ч. 2 ст. 190 КК України).

Суспільна небезпечність злочину – розповсюдження матеріалів із закликами до насильницької зміни конституційного ладу характеризується завданням істотної шкоди суспільним відносинам, що забезпечують умови з охорони конституційного ладу України від його зміни шляхом розповсюдження матеріалів із закликами до його насильницької зміни.

Правовою підставою (соціальною обумовленістю) криміналізації цього діяння є положення ч. 2 ст. 5 Конституції України, яка закріплює усталені відносини і відповідно до якої право визначати змінювати конституційний лад України належить народові України.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони конституційного ладу України від його змін шляхом розповсюдження матеріалів із закликом до його насильницької зміни.

Об'єктивна сторона цього злочину (в четвертій формі його прояву), передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України, характеризується такими обов'язковими ознаками зовнішньої сторони, як: 1) дії – розповсюдження матеріалів із закликами до насильницької зміни конституційного ладу; 2) спосіб – вчинення злочину; 3) засоби вчинення злочину. З метою встановлення такої дії (ознаки об'єктивної сторони складу злочину), як розповсюдження матеріалів із закликами до насильницької зміни конституційного ладу України, звернемося до довідкової літератури. Цей термін тлумачиться так: «розповсюджувати, – джу, – диш. 1. Роздавати, передавати, продавати і т. ін. багатьом для придбання ознайомлення і т. ін; поширювати, ширити, розширювати» [3, с. 186].

У джерелах з кримінального права є такі погляди на таку дію, як розповсюдження матеріалів із закликами до насильницької зміни конституційного ладу України (проте слід оговорити, що така дія характерна в цілому до всіх форм цього діяння в ч. 2 ст. 109 КК України, а не до кожної окремої форми прояву): 1) розповсюдження матеріалів (звернень, листівок, газет, листів, магнітофонних касет, комп'ютерних компакт-дисків, дискет тощо) полягає в доведенні їх змісту до невизначеної кількості або певної групи людей [4, с. 7]; 2) розповсюдження матеріалів – це дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів до відома багатьох людей (невизначеної їх кількості або певного кола) [8, с. 28-29]; 3) розповсюдження матеріалів (звернень, листівок, газет тощо) полягає в доведенні їх змісту до відома невизначеної або до певної групи людей [5, с. 226]; 4) розповсюдження матеріалів – це дія, вчинена з

метою доведення змісту певних матеріалів до відома певної кількості людей [7, с. 263]; 5) розповсюдження матеріалів — це дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів до відома багатьох людей (невизначної їх кількості або певного кола) [9, с. 245]; 6) розповсюдження означає поширення матеріалів із закликами означеного змісту серед широкого кола осіб з метою ознайомлення їх з цими закликами (розповсюдження листівок, плакатів, роздавання книг, тощо) [6, с. 326]. Слід зазначити, що існуючі точки зору щодо розуміння дії у передбаченому складі злочину не мають суперечностей і вони лише доповнюють таке розуміння зазначеної дії. Це дає нам підставу стверджувати, що під дією розповсюдження матеріалів із закликами до насильницької зміни конституційного ладу України необхідно розуміти дії з розповсюдження поширення, передачі багатьом, невизначеному колу осіб, певної кількості людей, певного кола людей матеріалів для ознайомлення з зазначеними закликами.

Враховуючи те, що спосіб вчинення злочину — це прийоми та методи вчинення злочинного діяння, то звернемося до цієї ознаки в цьому злочині і розкриємо її.

У джерелах з кримінального права існують такі думки щодо способів вчинення цього злочину: 1) розповсюдження таких матеріалів може здійснюватися шляхом розсилки поштою, передачі через комп'ютерні мережі, розклеювання їх на стінах будинків, вітринах, підкидання в приміщення державних органів чи установ підприємств чи організацій тощо [4, с. 7]; 2) розповсюдження матеріалів — здійснюється шляхом підкидання листівок до поштових скриньок, розклеювання їх на дошках для оголошень, рознесення листів до поштових скриньок, розклеювання їх на дошках для оголошень, розсилання листів певним групам, адресатам і лише в цьому разі кваліфікуються за ч. 2 ст. 109 КК) [9, с. 245-246]; 3) розповсюдження може здійснюватися шляхом розклеювання їх на стінах будинків, вітринах, підкидання в приміщення державних органів чи установ, підприємств чи організацій тощо [5, с. 226]; 4) може здійснюватися шляхом підкидання листівок до поштових скриньок, розповсюдження їх на дошках оголошень, розсилання листів певним групам адресатів [8, с. 28].

Зазначені точки зору щодо способу вчинення цього злочину доповнюють одна одну.

Отже, способами вчинення цього злочину є: розсилка матеріалів поштою, передача таких матеріалів через комп'ютерні мережі, розклеювання матеріалів на стінах будинків, розклеювання матеріалів у вітринах, підкидання їх у приміщеннях державних органів або установ, або підприємств, або організацій тощо.

Спосіб вчинення цього злочину не є обов'язковою ознакою цього складу злочину, оскільки він не зазначається в диспозиції ч. 2 ст. 109 КК України. Проте він має значення для встановлення, доведення цих матеріалів до адресату.

Засоби вчинення злочину є обов'язковою ознакою цього складу злочину. В кримінально-правовій літературі їх називають так: 1) матеріали — письмові чи зафіксовані на іншому носіїві інформації (дискеті, аудіо- чи відеокасеті) звернення, листівки, плакати, газети, журнали тощо — це засоби вчинення

злочину [9, с. 246]; 2) матеріали — письмові звернення, зафіксовані в оголошеннях, листівках, плакатах, газетах чи іншому носіїві інформації (дискеті, аудіо- чи відеокасеті) тощо — у цьому злочині є засобами вчинення злочину [8, с. 29].

Слід зазначити, що ці дві точки зору є позицією М.І. Хавронюка і вони взаємно доповнюють одна одну та не мають суперечностей і, на нашу думку, є обґрунтованими. Проте не можна погодитися з думкою О.А. Чувакова, що предметом цього злочину є: плакати, листівки, газети, журнали тощо [7, с. 263]. Це суперечить загальноприйнятому положенню, що предметом злочину є речі матеріального світу, які вилучаються з певних суспільних відносин, які пошкоджуються при вчиненні злочину. Натомість засоби вчинення злочину — це також речі матеріального світу, які полегшують вчинення певних злочинів, тобто з допомогою них вчиняються певні злочини, в тому числі і той, що нами коментується і пояснюється.

Таким чином, для цього складу злочину обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього діяння є: 1) дії, які нами описані виходячи із закону; 2) засоби вчинення цього злочину (листівки, газети, тощо).

Щодо моменту закінчення цього злочину в юридичній літературі існують такі думки: 1) розповсюдження матеріалів є закінченим злочином з моменту, коли хоча б частина вказаних підготовлених матеріалів потрапила до адресатів (виготовлення, зберігання, носіння таких матеріалів з метою їх розповсюдження кваліфікуються як готування до вчинення злочину, за ст. 14 і ч. 2 ст. 109 КК України) [9, с. 246]; 2) сам факт розповсюдження матеріалів з такими закликами утворює закінчений злочин, незалежно від наслідків [5, с. 226]; 3) розповсюдження матеріалів визнається закінченим, коли яка-небудь частина інформації поступила до відома хоча б одного адресату [7, с. 263].

Слід зазначити, що складніше оцінити ситуації, коли в диспозиції статті дія позначається дієслівними іменниками, у нашому випадку «розповсюдження». Ясно, що тут мова йде про процес вчинення діяння, що має, відповідно незавершений або завершений характер. Як у цьому випадку визначити момент закінчення злочину? Тут слід виходити з фізичного завершення дії. Отже, враховуючи це положення слід зазначити, що навіть одиничний факт розповсюдження матеріалів з таким закликом створює закінчений злочин, незалежно від того, досяг чи не досяг своєї мети винний.

Дії, що проявляються в розповсюдженні матеріалів із закликами до насильницького повалення конституційного ладу України (п'ята форма прояву злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України). Цей злочин містить діяння з формальним складом.

Суспільна небезпечність цього злочину характеризується здатністю цього діяння завдати істотної шкоди суспільним відносинам, що забезпечують умови з охорони конституційного ладу від його повалення шляхом розповсюдження матеріалів із закликами такого характеру або в загрозі завдання такої шкоди суспільним відносинам.

Правовою підставою (соціальною обумовленістю) криміналізації цього діяння є положення ч. 2 ст. 5 Конституції України, яка закріплює суспільні від-

носини і відповідно до якої право визначати конституційний лад України належить народові України.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони конституційного ладу від його повалення шляхом розповсюдження матеріалів із закликами вказаного змісту.

Об'єктивна сторона цього злочину (в п'ятій формі його прояву, передбаченому ч. 2 ст. 109 КК України) характеризується такими обов'язковими ознаками як: 1) дії; 2) засоби вчинення цього діяння.

З метою встановлення такої дії (ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину), як розповсюдження матеріалів із закликами до насильницького повалення конституційного ладу України, звернемося до відповідних джерел. Цей термін тлумачиться наступним чином: «Розповсюджувати, ую, ует, розповсюджувати, джу, диш. 1. Роздавати, передавати, продавати і т.н. багатьом для придбання, ознайомлення ін.; поширювати, ширити, роз поширювати» [3, с. 186]. В кримінально-правовій літературі є такі погляди на цю дію, як розповсюдження матеріалів із закликами до насильницького повалення конституційного ладу України (але така дія характеризується в цілому до всіх форм, тобто складів злочину, які є в ч. 2 ст. 109 КК України, а не для цього окремого діяння): 1) розповсюдження матеріалів (звернень, листівок, гасел, листів, магнітофонних касет, комп'ютерних компакт-дисків, дискет тощо), полягає в доведенні їх змісту до невизначеної кількості або певної групи людей [4, с. 7]; 2) розповсюдження матеріалів — це дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів до відома багатьох людей (невизначеної їх кількості або певного кола) [8, с. 28-29]; 3) розповсюдження матеріалів (звернень, листівок, гасел, листів тощо) полягає в доведенні їх змісту до відома невизначеної або певної групи людей [5, с. 263]; 4) розповсюдження матеріалів — це дія, вчинена з метою доведення змісту певних матеріалів до відома певної кількості людей [7, с. 263]; 5) розповсюдження матеріалів — це дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів до відома багатьох людей (невизначеної їх кількості або певного кола) [9, с. 245]; 6) розповсюдження означає поширення матеріалів із закликами означеного змісту серед широкого кола осіб з метою ознайомлення їх з цими закликами (розповсюдження листівок, плакатів, роздавання книг, тощо) [6, с. 326].

Слід зазначити, що існуючі точки зору стосовно розуміння дії у передбаченому складу злочину не мають суперечливостей і вони лише доповнюють таке розуміння зазначеної дії. Це дає нам підставу стверджувати, що дія — розповсюдження матеріалів із закликами до насильницького повалення конституційного ладу, необхідно розуміти дії з розповсюдження поширення, передачі багатьом, невизначеному колу осіб, певної кількості людей, певному колу людей матеріалів для ознайомлення із зазначеними закликами.

Щодо способів вчинення цього злочину, то в джерелах з кримінального права існують такі думки: 1) розповсюдження таких матеріалів може здійснюватися шляхом розвілки поштою, передачі через комп'ютерні мережі, розклеювання їх на стінах будинків, вітринах, підкидання в приміщення державних органів чи установ, підприємств чи організацій тощо [4, с. 7]; 2) розповсю-

дження матеріалів — здійснюється шляхом підкидання листівок до поштових скриньок, розклеювання їх на дошках для оголошень, розсилання листів певним групам адресатів [9, с. 245-246] тощо.

Отже, способами вчинення цього злочину є: розсилка матеріалів поштою, передача таких матеріалів через комп'ютерні мережі, розклеювання таких матеріалів на стінах будинків, розклеювання таких матеріалів у вітринах, підкидання таких матеріалів у приміщення державних органів або установ, або підприємств, або організацій, підкидання листівок до поштових скриньок, розклеювання таких матеріалів на дошках оголошень тощо. Цей перелік способів вчинення злочинів є примірним. Встановлення способу вчинення цього злочину має значення для встановлення доказів щодо доведення матеріалів такого змісту до адресатів.

Засоби вчинення злочину є обов'язковою ознакою цього складу злочину. В кримінально-правовій літературі їх називають так: 1) матеріали — письмові чи зафіксовані на іншому носіїві інформації (дискети, аудіо- чи відеокасети) звернення, листівки, плакати, газети, журнали тощо — це засоби вчинення злочину [9, с. 246]; 2) матеріали — письмові звернення, зафіксовані в оголошеннях, листівках, плакатах, газетах чи іншому носіїві інформації (дискети, аудіо- чи відеокасети) тощо — у цьому злочині є засобами вчинення злочину [8, с. 24].

Слід зазначити, що вказані точки зору є взаємодоповнюючими та достатньо обґрунтованими.

Таким чином, для цього злочину обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього діяння є: 1) дії, які нами описані, виходячи із закону; 2) засоби вчинення цього злочину.

Щодо моменту закінчення цього злочину в юридичній літературі існують такі думки: 1) розповсюдження матеріалів є закінченим злочином з моменту, коли хоча б частина вказаних підготовлених матеріалів потрапила до адресатів (виготовлення, зберігання, носіння таких матеріалів з метою їх розповсюдження кваліфікується як готування до вчинення злочину за ст. 14, ч. 2 ст. 109 КК України) [9, с. 246]; 2) сам факт розповсюдження матеріалів з такими закликами створює закінчений злочин, незалежно від наслідків [5, с. 226]; 3) розповсюдження матеріалів визнається закінченим, коли яка-небудь частина інформації поступила до відома хоча б одного адресату [7, с. 263].

Слід зазначити, складніше оцінити ситуації, коли в диспозиції статті дія позначається віддієслівниковими іменниками, в нашому випадку «розповсюдження». Ясно, що тут мова йде про процес вчинення діяння, що має відповідно незавершений або завершений характер. Як в цьому випадку визначити момент закінчення злочину? Тут слід виходити з фізичного завершення дії.

Отже, враховуючи всі доводи, слід зазначити, що навіть одиничний факт розповсюдження матеріалів з такими закликами створює закінчений злочин, незалежно від того, досяг чи не досяг своєї мети винний.

Дії, що проявляються в розповсюдженні матеріалів із закликами до захоплення державної влади (шоста форма прояву злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України). Цей злочин містить діяння з формальним складом.

Суспільна небезпечність цього злочину характеризується здатністю цього діяння завдати істотної шкоди суспільним відносинам, що забезпечують умови з охорони державної влади від її захоплення шляхом розповсюдження матеріалів із закликами такого характеру або в загрозі завдання такої шкоди означеним суспільним відносинам.

Правовою підставою (соціальною обумовленістю) криміналізації цього діяння є положення ч.2 ст. 5 Конституції України, яка закріпила усталені відносини і відповідно до якої ніхто не має право узурпувати владу (її захоплювати).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони державної влади від її захоплення шляхом розповсюдження матеріалів із закликами вказаного змісту.

Об'єктивна сторона цього злочину (в його шостій формі прояву) характеризується такими обов'язковими ознаками цього злочину, як: 1) дії; 2) засоби вчинення цього злочину.

З метою встановлення такої дії (ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину), як розповсюдження матеріалів із закликами до насильницького захоплення державної влади, звернемося до відповідних джерел. Цей термін тлумачиться наступним чином: «Розповсюджувати, ую, ує, розповсюджувати, джу, диш. 1. Роздавати, передавати, продавати і т.ін. Багатьом для придбання, ознайомлення іт.ін.; поширювати, ширити, роз поширювати [3, с. 186]. В кримінально-правовій літературі існують погляди на таку дію, як розповсюдження матеріалів із закликами до насильницького захоплення державної влади (але така дія характерна в цілому до всіх форм, тобто складів злочинів, які є в ч. 2 ст. 109 КК України, а не для цього окремого складу злочину): 1) розповсюдження матеріалів (звернень, листівок, гасел, листів, магнітофонних касет, комп'ютерних компакт-дисків, дискет тощо) полягає в доведенні їх змісту до невизначеної кількості або певної групи людей [4, с. 7]; 2) розповсюдження матеріалів — це дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів до відома багатьох людей (невизначеної їх кількості або певного кола) [8, с. 28-29]; 3) розповсюдження матеріалів (звернень, листівок, гасел, листів тощо) полягає в доведенні їх змісту до відома невизначеної бо певної групи людей [5, с. 226]; 4) розповсюдження матеріалів — це дія, вчинена з метою доведення змісту певних матеріалів до відома певної кількості людей [7, с. 263]; 5) розповсюдження матеріалів — це дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів до відома багатьох людей (невизначеної їх кількості або певного кола) [9, с. 245]; 6) розповсюдження означає поширення матеріалів із закликами означеного змісту серед широкого кола осіб з метою ознайомлення їх з цими закликами (розповсюдження листівок, плакатів, роздавання книг тощо) [6, с. 326].

Слід зазначити, що існуючі точки зору стосовно розуміння дії в передбаченому складі злочину не мають суперечностей, а лише доповнюють розуміння зазначеної дії. Це дає нам підставу стверджувати, що дія — розповсюдження матеріалів із закликами до насильницького захоплення державної влади є дія з розповсюдження, поширення, передачі багатьом, невизначеному

колу осіб, певної кількості людей, певному колу людей матеріалів для ознайомлення із зазначеними закликами.

Щодо способів вчинення цього злочину, то в джерелах з кримінального права існують такі думки: 1) розповсюдження таких матеріалів може здійснюватися шляхом розсилки поштою, передачі через комп'ютерні мережі, розповсюдження їх на стінах будинків, вітринах, підкидання в приміщення державних органів чи установ, підприємств чи організацій тощо [4, с. 263]; 2) розповсюдження матеріалів — здійснюється шляхом підкидання листівок до поштових скриньок, розповсюдження їх на дошках для оголошення, розсилання листів певним групам адресатів [9, с. 245-246].

Отже, способами вчинення цього злочину є: розсилка матеріалів поштою, передача таких матеріалів через комп'ютерні мережі, розклеювання таких матеріалів на стінах будинків, розклеювання таких матеріалів у вітринах, підкидання таких матеріалів у приміщення державних органів або установ, або підприємств, або організацій, підкидання листівок до поштових скриньок, розклеювання таких матеріалів на дошках оголошень тощо. Цей перелік способів вчинення цього злочину є примірним.

Засоби вчинення цього злочину відносять до обов'язкових ознак об'єктивної сторони цього складу злочину. В кримінально-правовій літературі їх називають таким чином: 1) матеріали — письмові чи зафіксовані на іншому носіїві інформації (дискети, аудіо- чи відеокасети) звернення, листівки, плакати, газети, журнали тощо — це засоби вчинення злочину [9, с. 246]; 2) матеріали — письмові звернення, зафіксовані в оголошеннях, листівках, плакатах, газетах чи іншому носіїві інформації (дискети, аудіо- чи відеокасети) тощо — у цьому злочині є засобами вчинення злочину [8, с. 29].

Ці точки зору доповнюють одна одну та є обґрунтованими. Щодо терміну «захоплення», який використовується в диспозиції ч. 2 ст. 109 КК України в контексті «розповсюдження матеріалів із закликами до захоплення державної влади», то його потрібно розуміти в такому значенні: 1) як дія; 2) заклики брати що-небудь, схоплювати; 3) заклики оволодіти кимось, чимось, брати кого-небудь або що-небудь силою; 4) заклики до дій, що примушують впасти; 5) заклики до припинення чого-небудь тощо.

Щодо моменту закінчення цього злочину в юридичній літературі є низка думок: 1) розповсюдження матеріалів є закінченим злочином з моменту, коли хоча б частина вказаних, підготовлених матеріалів потрапила до адресатів (виготовлення, зберігання, носіння таких матеріалів з метою їх розповсюдження кваліфікується як готування до вчинення злочину за ст. 14 ч. 2 ст. 109 КК України) [9, с. 246]; 2) сам факт розповсюдження матеріалів з такими закликами створює закінчений злочин, незалежно від наслідків [5, с. 226]; 3) розповсюдження матеріалів визнається закінченим злочином, коли яка-небудь частина інформації поступила до відома хоча б одного адресату [7, с. 263].

Слід зазначити, що складніше оцінити ситуації, коли в диспозиції статті дія позначається віддієслівниковими іменниками, в нашому випадку «розповсюдження». Тут мова йде про процес вчинення діяння, що має відповідно

незавершений або завершений характер. Тут слід виходити з фізичного завершення самої дії. Тому навіть одиничний факт розповсюдження матеріалів з таким закликом створює закінчений злочин, незалежно від того досяг чи не досяг своєї мети винний.

Висновки. З огляду на викладене вище можна констатувати:

1) злочини, передбачені ч. 2 ст. 109 КК України мають шість форм свого прояву; 2) кожна з форм прояву діяння має всі ознаки складу злочину, а отже ч. 2 ст. 109 КК України, передбачає шість складів злочину; 3) без з'ясування шести форм прояву злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України, неможливо здійснити правильну кваліфікацію вчиненого діяння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25–26. — Ст. 131.

2. Конституція України 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови // Укл. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. — 1440 с.

4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / Під заг. редакцією Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. — К. : «Форум», 2001. У 2-х ч. — С. 3–34.

5. *Матишевський П.С.* Злочини проти основ національної безпеки України / П.С. Матишевський // Науково—практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. / За ред. С.С. Яценка. — К. : А.С.К., 2002. (936 с.) (Економіка. Фінанси. Право). — С. 225–232.

6. *Тацій В.Я.* Злочини проти основ національної безпеки України / В.Я. Тацій // Кримінальний кодекс України: Науково—практичний коментар (Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.); за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — С. 324–333.

7. *Чувакова О.А.* Преступления против основ национальной безопасности Украины / О.А. Чувакова // Общая и Особенная части: Учебник / Под ред. Заслуженного деятеля науки и техники Украины доктора юрид. наук, профессора Е.Л. Стрельцова. — Х. : ООО «Одиссей», 2002. — С. 281–292.

8. *Хавронюк М.І.* Злочини проти основ національної безпеки України / М.І. Хавронюк // Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник (Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.) / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. — К. : Юридична думка, 2004. — С. 25–36.

9. *Хавронюк М.І.* Злочини проти основ національної безпеки України / М.І. Хавронюк // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / За ред. М.І. Мельника, В.А. М.І. Хавронюка. — К. : Канон, 2001. — 1104 с.

Матвійчук В.К. Об'єктивні ознаки злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України

У статті досліджуються об'єктивні ознаки злочину, передбаченого ч. 2 ст. 109 КК України. Автор дійшов висновку, що злочин, передбачений ч. 2 ст. 109 КК України,

має шість форм прояву, а отже означена ч. 2 цієї статті побудована таким чином, що в ній формульовано шість складів злочину.

Ключові слова: об'єктивні ознаки, злочин, форми прояву злочину, склад злочину.

Матвейчук В.К. Объективные признаки преступления, предусмотренного ч. 2 ст. 109 УК Украины

В статье исследуются объективные признаки преступления, предусмотренного ч. 2 ст. 109 УК Украины. Автор пришел к выводу, что преступление, предусмотренное ч. 2 ст. 109 УК Украины имеет шесть форм проявления, а следовательно данная ч. 2 этой статьи построена таким образом, что в ней сформулированных шесть составов преступления.

Ключевые слова: объективные признаки, преступления, формы проявления преступления, состав преступления.

Matviichuk V.K. Evidence of an offense under Part 2 of Art. 109 of the Criminal Code of Ukraine

The article deals with objective evidence of an offense under Part 2 of Art. 109 of the Criminal Code of Ukraine. The author concludes that an offense under Part 2 of Art. 109 CC of Ukraine has six manifestations, and therefore designated by Part 2 of this article is constructed so that it formulated six of the offense.

Keywords: objective evidence of the crime, forms of crime, the crime.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2013.

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КООРДИНАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОВС УКРАЇНИ З ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ

І.В. Сервецький

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри СТ та ОРД
Національної академії внутрішніх справ*

С.А. Чиж

*перший заступник Карлівського РВВС,
Полтавської області*

Постановка проблеми. Однією з фундаментальних проблем теорії координації профілактичної діяльності ОВС України є, а саме: по-перше – економічні, соціальні проблеми, низькі темпи реформування суспільства, суб'єктивне гальмування цього процесу, значний ріст безробіття, бездоглядність дітей; по-друге – недостатній (а подекуди, навіть, низький) ефективності роботи правоохоронних структур, центральних, місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; по-третє – відсутність належної управлінської роботи у сфері профілактики злочинів.

Разом з тим, недостатня система налагодження дієздатних управлінських відносин та зв'язків. Наявність проблем пов'язаних із серйозними проблемами, застарілими і практично недіючими нормами законодавчої бази у боротьбі зі злочинністю та її профілактики. При цьому, єдиним із радикальних способів реформування суспільства – є удосконалення систем управління всіх рівнів та ланок і «перетворення праці з найманської на вільну, коли її рухає особистий економічний інтерес та свідомо дисципліна» [2, с. 5].

Мета дослідження – є комплексне дослідження системного управління ОВС України координацією та профілактикою злочинної діяльності у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вчені, такі як: В.Б. Авер'янов, Г.А. Аванесов, В.Г. Афанасьєв, А.І. Берг, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, Ю.Д. Блувштейн, В.В. Голіна, Л.М. Давиденко, А.І. Долгова, А.Е. Жалінський, В.К. Звірбуль, Ф.Ш. Ізмайлова, П.М. Каркач, Ю.М. Козлов, В.М. Кудрявцев визначили проблеми координації суб'єктів профілактики злочинів та завжди були в центрі уваги вітчизняних та закордонних правознавців.

Друга група вчених: В.І. Крігер, В.В. Ключков, Н.Ф. Кузнецова, О.М. Литвак, В.В. Лунєєв, Т.Л. Маркелов, Г.М. Мінковський, В.І. Пирогов, В.М. Плішкін, О.П. Рябченко, А.Б. Сахаров, М.М. Тищенко, В.В. Цветков та інші намагалися рекомендувати внесення змін до чинного законодавства з метою вдосконалення та створення Закону України «Про профілактику злочинів», керуючись Постановою Президії Верховної Ради України від 31 жовтня 1994 р. №190/94-ПВ [3].

Основні результати дослідження. У тлумачення слів координація, профілактика, діяльність ОВС України покладений діалектичний метод наукового пізнання, що дає змогу розглядати процедурні аспекти діяльності суб'єктів

координації профілактики злочинів у їх розвитку, взаємозв'язку між собою, суб'єктами профілактики злочинів, органами державного управління, державою, суспільством.

До основних причин економічної, політичної, соціальної кризи в Україні можна віднести: по-перше, відсутність науково обгрунтованої та узгодженої програми розвитку суспільства; по-друге, дилетантський рівень управлінської культури на всіх рівнях; по-третє, складність, багатоланковість організаційних структур управління, їх слабка адаптація до постійно змінюваних умов.

Суспільство негативно відноситься до будь-яких реформ і до влади взагалі. Саме про це пишуть академік О.М.Бандурка і професор В.А.Друзь у своїх роботах про соціальну основу влади (мовою оригіналу): «Проводимые реформы в основном решают социальный заказ, направленный на разорение промышленности и сельского хозяйства, научных разработок в сфере высоких технологий XXI века. Они лишают будущего страну, и всё это начиналось и продолжается под лозунгами развития украинской ментальности и создания богатого независимого государства, возрождения подлинного гуманизма в отношении своего народа» [4, с. 65].

У діяльності ОВС України профілактика злочинів є специфічною системою, інтегрованою спільністю елементів, і специфічним об'єктом управлінського впливу. Складність проявляється в тому, що вона є багатогранним явищем, зміст якого становить специфічного роду діяльність суб'єктів профілактики злочинів у вигляді профілактичних заходів. Насамперед є багаторівневою соціальною системою, до складу якої входять підсистеми її елементів, а вона у свою чергу, є складовою підсистемою для систем більш високого рівня організації. Сукупність елементів системи профілактики злочинів у взаємодії наділяють її властивостями та ознаками, які не характерні для кожного окремого складника. Тому, такі вчені як: В.Б. Авер'янов, Г.А. Аванесов, О.М. Бандурка стверджують, що опис структури системи профілактики злочинів та пов'язаних з нею систем, є головною характеристикою об'єкта управлінського впливу.

Елементи профілактики злочинів, як складові підсистеми поряд із загальною організацією та правоохоронною діяльністю входять до системи боротьби зі злочинністю. Профілактика злочинів, у свою чергу, складається з загально соціальної, спеціально загальної, спеціальної та індивідуальної профілактики; спеціальна профілактика складається зі спеціально-кримінологічної профілактики, запобігання та припинення злочинів; у структурі спеціально-кримінологічної профілактики виділяють ранню, безпосередню та пост кримінологічну профілактику. Всі перелічені структурні елементи є різнорівневими підсистемами із системними ознаками.

Нами запропоновано таке визначення профілактики, як особливого інтегрованого, багаторівневого об'єкта соціального управління, вона складає різноманітну за формами діяльність відповідних суб'єктів (державних, недержавних органів та установ, громадських формувань та окремих громадян), що взаємодіють у вигляді системи різнорідних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на усіх рів-

нях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до соціально толерантного рівня.

Вплив на діяльність ОВС спрямований на упорядкування стану тих чи інших соціальних утворень. Організація та управління нерозривно пов'язані між собою. У структурі організації профілактики злочинів виділяють такі управлінські компоненти: формулювання мети діяльності, проектування організаційних структур, створення або виділення органу управління, створення системи збору інформації та її циркуляції, підбору, розстановки, навчання та виховання кадрів, координації діяльності, матеріально-господарчого, технічного, фінансового та інших видів забезпечення. Враховуючи необхідні координальні зміни в системі МВС України, то необхідно змінити управлінські компоненти в координації та профілактичній діяльності.

Діяльність та координація дій суб'єктів профілактики злочинів в ОВС України є інтегративним фактором системи, своєрідним механізмом самоуправління.

Профілактика злочинів – це зменшення злочинності шляхом цілеспрямованого, передбаченого законодавством впливу з боку всіх інститутів громадського суспільства на причини та умови вчинення злочинів для мінімізації, нейтралізації, усунення їх дії.

Координація – це узгодження дій тактично самостійних суб'єктів системи профілактики злочинів за різними елементами діяльності при наявності рівноправних зв'язків між ними, спільної стратегічної мети діяльності, для підвищення ефективності протидії злочинності. Координуючий орган інтегрує не лише реакції на цільові установки, він безпосередньо виконує покладені на систему завдання, але насамперед він є засобом впливу на систему, її розвиток, переорієнтації та вдосконалення.

Специфіка координації у сфері профілактики злочинів полягає в тому, що при такому управлінні суб'єкти профілактики самостійні у вирішенні тактичних питань; вони рівноправні і для всіх поставлена єдина стратегічна мета – мінімізація, нейтралізація, усунення причин та умов злочинів; їх дії узгоджуються за метою, місцем, строком виконання та планом, але у межах вирішення спільних для органів, установ і організацій завдань боротьби зі злочинами, специфічні для кожного органу функції предметом координації не можуть бути.

Не менш важливим елементом організації профілактики злочинів є організаційна структура управління профілактикою злочинів, тобто система суб'єктів управління профілактикою злочинів і система їх зв'язків, взаємодій один із одним.

Усю різноманітність суб'єктів управління профілактикою злочинів можна розділити за функціональним призначенням на: суб'єктів загального управління профілактикою злочинів; функціональних міжгалузевих суб'єктів управління профілактикою злочинів; суб'єктів галузевого управління профілактикою злочинів; суб'єктів управління громадських профілактичних організацій.

Міжгалузеве управління профілактикою злочинів представлено адміністративно-територіальною координацією суб'єктів профілактики злочинів,

тобто одним із видів узгодження дій тактично самостійних суб'єктів системи профілактики злочинів, що проводиться у межах адміністративно-територіальних одиниць на державному, регіональному та місцевому рівнях, для якої характерні всі ознаки координації.

Адміністративно-територіальна координація здійснюється відповідними суб'єктами, яких за обсягом та характером управлінського впливу на об'єкти управління можна поділити на суб'єктів стратегічної і суб'єктів тактичної координації. Правові засади стратегічної і тактичної координації суб'єктів профілактики злочинів дещо різняться, що продиктовано переважно відомчою природою тактичної координації та організаційним характером стратегічної.

Аналіз координації у сфері профілактики злочинів свідчить про те, що система зазнала переорієнтації зі стратегічної координації на тактичну. Саме ця переорієнтація негативно вплинула як на практику управління профілактикою та боротьбою зі злочинністю, так і на її ефективність.

При чому, важливим аспектом діяльності системи є такі складові елементи: 1) визначення мети та завдань координації суб'єктів профілактики злочинів; 2) аналіз інформації про стан злочинності та системи профілактики; 3) прогнозування тенденцій розвитку явищ та процесів злочинності та протидії ним, а також факторів, які сприяють вчиненню злочинів, на окремій території та визначений період часу; 4) вибір напрямків та форм координаційної діяльності; 5) розробка заходів координації профілактики злочинів та оформлення їх відповідними рішеннями, планами або програмами; 6) визначення відповідальних виконавців та строків здійснення заходів; 7) контроль за виконанням та оцінка ефективності координації у сфері профілактики злочинів.

У той же час, як зазначив академік О.М.Бандурка, елементами координаційної процедури є: 1) порядок аналізу, прогнозування тенденцій явищ і процесів злочинності та їх профілактики; 2) порядок підготовки та прийняття координаційного рішення; 3) процес розробки планів узгоджених заходів; 4) порядок визначення характеру заходів; 5) порядок контролю та перевірки результатів окремих заходів; 6) процес оцінки ефективності узгодженої діяльності з профілактики злочинів.

Основним організаційним етапом процедурної координаційної діяльності є порядок підготовки та прийняття управлінського рішення суб'єктами профілактики злочинів, адже координаційне рішення є саме управлінським рішенням у формі спільного, піднормативного акта суб'єктів профілактики злочинів, який є юридичним вираженням організаційно-розпорядчої діяльності координуючого органу, що визначає мету, завдання, напрямки спільних узгоджених дій суб'єктів у сфері профілактики злочинів та основні заходи їх досягнення.

За результатами дослідження, на організаційний відділ необхідно покласти організаційне забезпечення роботи координаційного комітету, здійснення організаційно-підготовчої роботи до засідань координаційних комітетів. Зокрема, він готує попередній проект координаційного рішення, проводить консультації з членами координаційного комітету та іншими зацікавленими сторонами з метою з'ясування їх позицій, роз'яснення власної та розробки

спільних пропозицій до координаційного рішення, іншим чином організаційно забезпечують проведення засідання координаційного комітету.

Зовнішній контроль є ефективним засобом покращення організаційної роботи у сфері координації профілактики злочинів, є методом виховання суб'єктів, способом реального виконання спільних координаційних рішень, усунення формалізму в цій справі, а також, що край важливе, він є своєрідною формою зворотного зв'язку, яка дозволяє визначити, наскільки точно дотримуються задані системні параметри.

Внутрішній системний контроль за координацією профілактики злочинів доцільно здійснювати за такими аспектами координаційної діяльності: за створенням ієрархічної вертикалі реалізації державних, регіональних, місцевих програм, планів спільних узгоджених дій, рішень органів центральної влади, а також координаційних рішень усіх рівнів; за підвищенням виконавської дисципліни, відповідальності за доручену справу; за усуненням викритих у процесі контролю недоліків; за економією ресурсів, часу, сил та засобів управління тощо. Постійного внутрішнього контролю за координацією профілактики злочинів можна досягти поклавши виконання контрольних повноважень на контрольно-виконавчий відділ координаційного комітету.

Необхідно органічно поєднати внутрішній і зовнішній контроль та застосовувати його разом із управлінським впливом, спрямованим на усунення встановлених недоліків та недоробок. Впливають на систему координації профілактики злочинів органи-координатори, які сприймають вплив оточуючого середовища та адекватно на нього реагують, відповідно до поставлених перед системою вимог та завдань. Обсяг, форми та методи контролю диференціюються з урахуванням рівня відповідного координаційного органу. Контроль відповідатиме своєму призначенню лише тоді, коли він буде своєчасним і об'єктивним, спрямованим на кінцевий результат; організація його і процедура проведення не буде заважати роботі тих, кого контролюють і відбуватиметься у чітко визначених межах, а дієвість досягатиметься не кількістю, а якістю, забезпеченням виконання поставлених завдань.

Координація дій суб'єктів профілактики злочинів є першочерговою умовою ефективності профілактичної діяльності. Оцінюючи профілактичну роботу в цілому та за окремими її напрямками, нами зроблено висновок про її ефективність на основі цілого ряду показників. Одним із них є узгодженість дій суб'єктів профілактики злочинів.

Отже, ефективність – це ступінь виконання органами-координаторами мети та завдань, поставлених перед системою управління профілактикою злочинів, які закріплені законом та іншими нормативними актами, із визначеними за даних умов витратами на координацію.

Критеріями ефективності виступають мета і завдання координаційних органів. Метою діяльності координаційних комітетів є підвищення ефективності діяльності органів та організацій у сфері профілактики злочинів та об'єднання їх зусиль. Основними завданнями вважаємо: створення єдиного фронту боротьби зі злочинністю; активізація роботи суб'єктів профілактики злочинів; економія затрат сил, засобів та ресурсів під час профілактики зло-

чинів; забезпечення реалізації державних програм у сфері боротьби зі злочинністю; розробка стратегії та рекомендацій щодо вдосконалення тактики профілактики злочинів; вивчення та узагальнення практики координаційної діяльності; забезпечення її наступального характеру та цілеспрямованості; усунення дублювання, паралелізму в діяльності координаційних комітетів; забезпечення принципів координаційної та профілактичної діяльності тощо.

Порівнюючи стан координаційної діяльності із критеріями ефективності, отримуємо показники ефективності, тобто чисельне вираження категорії ефективності. Визначену нами сукупність показників розділили на ті, котрі застосовуються, як правило, для поточної оцінки роботи координаційних органів, а також ті, котрі застосовуються переважно для підсумкової оцінки роботи координаційних органів.

Поточна оцінка ефективності здійснюється на основі таких показників, як:

- обсяг виконаної координаційної роботи: проведених координаційних засідань, розглянутих на них питань і прийнятих по них рішень, застосованих координаційних форм тощо;

- результативність координаційної форми (співвідношення між абсолютною кількістю вказівок про застосування даної координаційної форми, передбачених координаційним рішенням, до абсолютної величини конкретного її застосування для узгодження дій суб'єктів профілактики злочинів);

- питома вага координаційних форм серед інших координаційних заходів.

Як правило, підсумкова оцінка роботи координаційних органів здійснюється наприкінці певного нормативно визначеного періоду функціонування і проводиться окрім вищеназваних також за наступними показниками:

- активність координаційної діяльності як відношення заходів, які координаційний орган здійснив безпосередньо, та заходів, у здійсненні яких він брав участь, до сумарної кількості заходів, передбачених координаційним рішенням;

- своєчасність координаційної діяльності як відношення кількості заходів, виконаних із порушенням встановлених термінів виконання, до загальної кількості координаційних заходів, які необхідно було виконати;

- доброякісність координаційної діяльності як відношення кількості координаційних заходів, виконаних доброякісно, до загальної кількості координаційних заходів;

- інтенсивність координаційного реагування як відношення кількості координаційних заходів до всіх профілактичних.

Поняття, критерії, показники, параметри ефективності координації профілактики злочинів нормативно визначені у запропонованому проекті «Положення про координаційні комітети по боротьбі зі злочинністю в Україні».

Соціальна цінність координації полягає в тому, що вона є найбільш дієздатним напрямом формування єдиного фронту боротьби зі злочинністю не лише через наявність спільної мети діяльності та поставлених завдань, але й через забезпечення вчасного реагування на негативні прояви спільної праці. Значною мірою – це упередження самої можливості дублювання, нечесної конкуренції тощо. У процесі координації самостійні дії органів певного рівня

можуть зазнати спрямованого впливу ще до того, коли вони набрали чинності і тому легше усунути негативні наслідки. Арсенал засобів координації дій суб'єктів профілактики злочинів дозволяє переривати чи навіть припиняти розпочату узгоджену діяльність, удосконалювати її, змінювати виконавців чи їх обов'язки, зміщати акценти профілактичного впливу тощо.

Висновки. Отже, підсумовуючи основні результати дослідження можна прийти до висновку, що у зв'язку із відсутністю спеціалізованого нормативно-правового акту з питань профілактики злочинів, негативно впливає на її організацію, висунуті пропозиції спрямовуються на вдосконалення проекту Закону України «Про профілактику злочинів» [3].

При цьому розроблена система показників ефективності на кожному окремому напрямку координаційної діяльності і така система показників матиме власний набір складників, що визначаються завданнями та рівнем конкретного органу-координатора в системі профілактики злочинів.

Результати дослідження, які викладені, можуть служити вихідною базою для подальшого вивчення діяльності координуючих органів профілактики злочинів та розроблення комплексних програм у цьому напрямі при відповідних показниках роботи профілактичної діяльності МВС України.

Запропоновані для оцінки діяльності координаційних органів показники: обсяг, результативність, питома вага, активність, своєчасність, доброякісність, ефективність – є універсальними, а їх використання дозволить керівництву вищих органів-координаторів встановлювати конкретні причини недоліків у роботі нижчих координаційних органів: недостатня кваліфікація осіб, які здійснюють координацію; неналежний рівень організації координаційної діяльності; неповне використання форм координації, які мали б мати місце у розпорядженні органу-координатора; неповне використання правових засобів координації (повноважень); недостатня штатна кількість працівників органу-координатора; недоброякісне виконання посадових обов'язків окремими керівниками чи виконавцями і т.п.

Крім того, використання названих показників дозволить не лише визначити недоліки та органи-координатори, які не виконали покладених на них завдань, але й відзначити та додатково заохотити ті, які досягли суттєвих результатів при здійсненні координаційної діяльності, які керуються передовим досвідом роботи і саме є його творцями, а також прийняти заходи щодо своєчасного поширення цього досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року. – К. : Істина, 2012. – 380 с.
2. *Кнорринг В.И.* Теория, практика и искусство управления: Учебник для вузов по специальности «Менеджмент». – М. : Издательская группа «Норма». – Инфра – М, 1999. – 528 с.
3. Постанова Президії Верховної Ради України від 31 жовтня 1994 року №190/94-ПВ: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/tpart02/isx02175.htm>

4. Бандурка А.М., Друзь В.А. Психология власти: Учеб. пособие для вузов. – Х. : Ун-т внутр. дел, 1998. – 328 с.

5. Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 № 2790-ХІІ (станом на 01.01.2012 р.) // Верховна Рада України. – 1992. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>.

6. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від від 30.06.1993 № 3341-ХІІ (станом на 5 червня 2011 р.) // Верховна Рада України. – 1993. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>.

7. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07.06.2001 № 2493-ІІІ (станом на 30.12.2011 р.) // Верховна Рада України. – 2001. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>

8. Административное право: Учебник / Под ред. Ю.М. Козлова, Л.Л. Попова. – М. : Юристъ, 1999. – 728 с.

9. Адміністративне право України: Підручник для юрид. вузів і фак. / Ю.П. Битяк, В.В. Богущкий, В.М. Гаращук та ін.); За ред. Ю.П.Битяка. – Харків : Право, 2000. – 520 с.

Сервецький І.В., Чиж С.В. Деякі проблеми координації діяльності ОВС України з профілактики злочинів

Стаття присвячена актуальній темі – координації діяльності ОВС України із профілактики злочинів на сучасному етапі державоутворення. Суспільна увага спрямована на пов'язані із криміногенною ситуацією в державі, станом боротьби зі злочинністю, нейтралізацією негативних тенденцій з метою підвищення авторитету держави на міжнародному рівні. Розглянуто проблемні питання координації у забезпеченні правопорядку і законності у боротьбі зі злочинністю.

Ключові слова: координація, профілактика, діяльність ОВС України.

Сервецький І.В., Чиж С.В. Некоторые проблемы координации деятельности ОВД Украины по профилактике преступлений

Статья посвящена актуальной теме – координации деятельности ОВД Украины по профилактике преступлений на современном этапе развития государства. Общественное внимание направлено на связанные с криминальной ситуацией в государстве, состоянием борьбы с преступностью, нейтрализацией негативных тенденций с целью повышения авторитета государства на международном уровне. Рассмотрены проблемные вопросы координации в обеспечении правопорядка и законности в борьбе с преступностью.

Ключевые слова: координация, профилактика, деятельность ОВД Украины.

Servetskyi I.V., Chyzh S.V. Some problems of coordination ATS Ukraine crime prevention

Article is devoted to the topic – ATS coordination Ukraine on crime prevention at the present stage derzhavoutvorenniya. Public attention is directed to related crime situation in the state, the state of the fight against crime , the neutralization of the negative trends to enhance the visibility of the state at the international level. Problem questions of coordination in law enforcement and the rule of law in the fight against crime.

Keywords: coordination, prevention activities ATS Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2013.

**ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ
ПРОФЕСІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

О.В. Александренко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ*

Є.В. Кузьмічова

*кандидат юридичних наук,
викладач кафедри досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Одним із першочергових завдань держави є забезпечення прав і свобод людини та громадянина, зокрема, у сфері кримінального судочинства. Згідно зі ст. 32 Конституції України, ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту.

Важливим засобом захисту прав та свобод людини є гарантії. Це система норм, принципів та вимог, які забезпечують процес дотримання прав і законних інтересів людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема гарантій у кримінальному процесі в різні роки була предметом наукового дослідження багатьох науковців (Л.П. Барташук, О.І. Галагана, А.В. Гриненка, Ю.М. Грошевого, І.Л. Зінченко, В.В. Крижанівського, М.М. Михеєнка, І.Л. Петрухіна, І.А. Свінціцького та ін.), неодноразово висвітлювалась у кримінально-процесуальній, криміналістичній літературі та літературі з інших галузей права. Проте, на даний час, багато питань, пов'язаних з гарантіями, особливо зважаючи на прийняття чинного КПК України, залишилися недостатньо дослідженими.

Мета цієї статті полягає у розгляді поняття, системи та характеристики гарантій забезпечення охорони професійної таємниці в кримінальному процесі.

Основні результати дослідження. Гарантія (від франц. «garantie» – порука, гарантія) – порука, поручительство, забезпечення, застава, відповідь (з відповіддю), завірення тощо. Під гарантіями С.І. Ожегов розуміє поручительство, поруку в чому-небудь, забезпечення. Гарантії – це: 1) порука в чомусь, забезпечення чого-небудь; 2) передбачене законодавством чи певною угодою, зобов'язання, за яким юридична чи фізична особа відповідає перед кредитором

у разі невиконання боржником своїх зобов'язань; 3) умови, що забезпечують успіх чого-небудь [1].

Призначенням гарантій є забезпечення найсприятливіших умов для реалізації конституційно закріпленого статусу людини. Таким чином, гарантії є засобом, що забезпечує перехід від передбачених Конституцією можливостей до реальної дійсності. Ефективність гарантій залежить від рівня розвитку загальноправових принципів, стану економіки, рівня розвитку демократичних інститутів, реальності політичної системи суспільства, наявності системи досконалих законів у державі, ефективності механізмів реалізації законоположень, ступеня правової свідомості, правової культури населення, узгодженості інтересів населення та суспільства загалом і наявності високоефективного органу конституційного контролю.

Гарантії являють собою систему узгоджених факторів, що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод людини. Гарантії реалізації та захисту прав і свобод загалом та лікарської таємниці, зокрема, забезпечуються системою органів і засобів, що визначається як «механізм захисту прав громадян». Юридичний механізм характеризують як систему юридичних норм, фактів, документів та основних форм і способів організації їх здійснення [2].

Багатоманітність факторів, які забезпечують реальність прав та свобод, визначає різноманітність їх гарантій. Найпоширенішою в юридичній літературі є класифікація гарантій за такими критеріями: практичним спрямуванням, характером, ступенем поширеності, суб'єктами, що реалізують гарантії, особливостями правового статусу, що гарантується, змістом [3, с. 18-19; 4].

Так, за практичним спрямуванням гарантії поділяють на:

а) загальні, що охоплюють усю сукупність об'єктивних та суб'єктивних факторів, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини, їх захист та поновлення у разі порушення. Загальні гарантії класифікують за сферами суспільних відносин на:

– економічні, що становлять спосіб виробництва, існуючі форми власності, наявність ринкових відносин, економічну свободу громадян, вільний вибір форм та видів трудової діяльності, наявність різноманітних форм підприємницької діяльності тощо. Головними економічними гарантіями є такі: конституційні положення про рівність усіх форм власності та їх захист державою (ст. 13 Конституції України); справедливість і неупередженість розподілу суспільного багатства (ст. 95 Конституції України); гарантування приватної власності (ст. 41 Конституції України) та ін.;

– політичні, до яких належить діяльність держави, представництво політичних інтересів інститутами політичної системи, наявність реально діючих інститутів безпосередньої та представницької демократії, можливість населення звертатися за захистом прав до спеціальних органів держави тощо. До цих гарантій належать політичний плюралізм і свобода політичної діяльності, що не заборонена законодавством і передбачена ст. 15 Конституції України, реальне визнання народу єдиним джерелом влади і здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову, відповідно до ст. 5 і 6 Конституції України, обмеження діяльності ультрарадикальних політичних організацій (ст. 37 Конституції України);

– організаційні, що характеризуються як реально діючі повноваження органів держави, посадових осіб та громадських об'єднань із створення необхідних для реалізації прав та свобод умов;

б) спеціальні або юридичні гарантії, що визначаються як система юридичних засобів, що сприяють процесу реалізації, захисту та поновлення прав і свобод суб'єктів права, їх змістом є надання державно-владної загальнообов'язковості як правам особи, так і їх захисту [5]. Тобто під юридичними гарантіями розуміють законодавчо закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства й держави, а також розуміють зумовлену особливостями економічного і суспільного ладу систему умов і засобів, яка закріплена в чинному законодавстві й безпосередньо спрямована на забезпечення законності, безперешкодне здійснення, захисту прав і свобод.

Юридичні гарантії мають конституційну та законодавчу форми закріплення. Так, основними конституційними гарантіями є такі: оскарження у суді рішень органів держави та посадових осіб; право на відшкодування збитків, завданих незаконними рішеннями осіб чи органів, що діють від імені держави; право на правову допомогу; можливість отримувати інформацію про зміст прав та обов'язків; принцип презумпції невинуватості людини; можливість обмеження конституційних прав та свобод. До цих гарантій належать особисті гарантії людини, тобто власні можливості людини і громадянина щодо захисту його прав, свобод, законних інтересів й обов'язків [6, с. 14]. Серед особистих гарантій є такі: право на відшкодування матеріальних і моральних збитків, заподіяних державними органами, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами; право знати свої права та обов'язки; право на правову допомогу; право не нести відповідальності за відмову свідчити або давати пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначене законом та ін. До цих гарантій належить і право на збереження лікарської таємниці.

Крім того, юридичні гарантії прав людини поділяються на гарантії реалізації прав, гарантії охорони прав, гарантії захисту прав. Гарантії охорони – встановлення меж здійснення прав і свобод, їх конкретизація в законодавстві; встановлення процедур, засобів заохочення, стимулювання, пільг для ініціативної реалізації прав; установлення засобів профілактики і запобігання правопорушенням. Гарантії захисту – конституційний нагляд, контроль, відповідальність правопорушника; встановлення заходів відповідальності винних за порушення прав і свобод громадян; встановлення заходів захисту прав, відновлення порушеного права. За цим критерієм забезпечення лікарської таємниці належить до гарантій охорони прав людини.

Серед юридичних гарантій розрізняють також такі засоби:

1) засоби виявлення (розкриття) правопорушення. Ці гарантії пов'язані з роботою компетентних державних органів, яка спрямована на виявлення правопорушень з метою припинення і ліквідації їх наслідків;

2) засоби попередження правопорушень. Це засоби, що закріплені в праві, які дають змогу запобігти можливим правопорушенням;

3) засоби припинення правопорушень, а саме засоби, що спрямовані на припинення, недопущення правопорушень, порушення прав, свобод громадян й організацій;

4) заходи щодо захисту і відновлення порушених прав, ліквідації наслідків правопорушень;

5) юридична відповідальність, а саме покарання особи, яка винна у вчиненні правопорушення.

Особливу роль серед юридичних гарантій відіграють процесуальні гарантії, тому що цей процес є формою життя матеріального права. Формально закріплені права можуть отримати реальне життя, лише маючи належне процесуальне забезпечення.

Як слушно зазначає І.А. Свінціцький, гарантія безумовного дотримання конфіденційності з боку медика дозволяє пацієнтові бути відвертим, не побоюючись, що таку істотну для сучасної людини моральну цінність, як недоторканність її приватного життя, буде порушено [7, с. 81]. У кримінальному провадженні процесуальні гарантії – це встановлені кримінально-процесуальним законом засоби та способи, які забезпечують здійснення прав й обов'язків учасників кримінально-процесуальної діяльності для досягнення цілей кримінального судочинства [8; 9].

Процесуальні гарантії – це передбачені кримінально-процесуальним законом засоби забезпечення досягнення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів суб'єктів, які беруть у ньому участь. Такими засобами є: кримінально-процесуальна форма; засади кримінального провадження; дотримання процесуальних строків; процесуальні обов'язки суб'єктів кримінального провадження; заходи кримінально-процесуального примусу; право на захист; право на оскарження процесуальних дій і рішень органів розслідування, суду [10].

Кримінально-процесуальні гарантії – це передбачені кримінальним процесуальним законом засоби забезпечення ефективного здійснення кримінального провадження, виконання його завдань.

Систему кримінально-процесуальних гарантій становлять:

- 1) кримінально-процесуальна форма;
- 2) засади (принципи) кримінального провадження;
- 3) процесуальний статус учасників кримінального провадження;
- 4) можливість застосування заходів забезпечення кримінального провадження;
- 5) прокурорський нагляд;
- 6) судовий контроль;
- 7) відомчий контроль;
- 8) інститут оскарження дій, рішень і бездіяльності органів і посадових осіб, що здійснюють кримінальне провадження [11].

Розглянемо вказані процесуальні гарантії докладніше. Як вже зазначалося вище, кримінально-процесуальні гарантії – це передбачені законом засоби. Засобами в кримінальному процесі є сукупність всіх процесуальних дій і процесуальних рішень, призначених для вирішення його завдань.

Одним із засобів є засади кримінального провадження, які виражені в кримінально-процесуальному праві, виступають як вихідні нормативно-керівні начала, що характеризують його зміст і закріплені в ньому закономірності суспільного життя, що одержали нормативне закріплення в Конституції України, Кримінальному процесуальному кодексі та в інших законодавчих актах.

Різновидом таких засад є конституційні засади кримінального провадження. Наприклад, засада охорони особистого життя громадян, таємниці листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень є формою втілення у кримінально-процесуальне законодавство положень ст. 31, 32 Конституції України, а також узгоджується зі ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, яка передбачає, що:

1) ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його життя або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію;

2) кожна людина має право на захист закону від такого втручання чи таких посягань.

Особисте життя громадян – це інтимні сторони їхнього життя, зокрема, сімейного життя, використання дозвілля, переконання, інтереси, звички тощо. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, обумовлених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Одними з таких видів конфіденційної інформації є таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо, тобто щодо надання яких є пряма заборона у законі і які потребують охорони, зокрема, в кримінальному провадженні.

Висновки. Кримінально-процесуальні гарантії – це передбачені кримінальним процесуальним законом засоби забезпечення ефективного здійснення кримінального провадження, виконання його завдань. Призначенням гарантії є забезпечення найсприятливіших умов для реалізації конституційно закріпленого статусу людини. Гарантії є засобом, що забезпечує перехід від передбачених Конституцією можливостей до реальної дійсності. Найважливішою рисою кримінально-процесуальних гарантії, їх забезпечувальної властивості є їх багаторівнева системність. Гарантії реалізації та захисту прав і свобод, загалом, та лікарської таємниці, зокрема, забезпечуються системою органів і засобів, що визначається як «механізм захисту прав громадян». Державним органам і посадовим особам вказані гарантії забезпечують можливість виконання своїх обов'язків і використання своїх прав для виконання завдань кримінального судочинства, а іншим учасникам кримінального провадження – реально використовувати надані їм процесуальні засоби для охорони своїх прав і законних інтересів. Права, надані державним органам і посадовим особам у кримінальному провадженні, гарантовані обов'язком відповідних осіб виконувати звернені до них вимоги та встановленими законом санкціями за невиконання цих обов'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка. Около 57000 слов. – изд. 10-е, стереотипное. / Под ред. д-ра филолог. наук, проф. Н.Ю. Шведовой. – М. : «Сов. энциклопедия», 1973. – 846 с.
2. *Кравченко В.В.* Конституційне право України: Навч. посіб. / Кравченко В.В. – [6-те вид., виправл. та доповн.]. – К. : Атіка, 2009. – 608 с.
3. *Погорілко В.Ф.* Конституційне право України: Підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – К. : КНТ, 2011. – 527 с.
4. *Зайчук О.В.* Теорія держави і права: Академічний курс: Підручник / О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
5. *Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.* – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 1: А – Г, 672 с.
6. *Котюк І.І.* Судова гносеологія: проблеми методології та практики: Автореф. дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Іван Ілліч Котюк. – К., 2008. – 37 с.
7. *Свінцицький І.А.* Морально-етичні і правові аспекти збереження лікарської таємниці у сучасних умовах / І.А. Свінцицький // Медична етика. – 2009. – № 2. – С. 81–85.
8. *Уголовный процесс / Под ред. канд. юрид. наук Б.А. Викторова.* – М. : Юрид. лит., 1970. – 472 с.
9. *Кримінальний процес України: Посібник / [В.В.Назаров, О.В.Шпотаківська, В.В.Зарубей]; за заг. ред. В.В. Назарова.* – К. : Ліпкан О.С., 2010. – 200 с.
10. *Кримінальний процес / За заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного.* – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 544 с.
11. *Кримінальний процесуальний кодекс України* – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2013. – 328 с.

Кузьмічова Є.В., Александренко О.В. Гарантії забезпечення охорони професійної таємниці в кримінальному процесі

Стаття присвячена розгляду питань, пов'язаних із забезпеченням гарантії охорони професійної таємниці у кримінальному процесі.

Ключові слова: гарантія, юридична гарантія, кримінально-процесуальна гарантія.

Кузьмичева Е.В., Александренко Е.В. Гарантии обеспечения охраны профессиональной тайны в уголовном процессе

Статья посвящена рассмотрению вопросов, связанных с обеспечением гарантии охраны профессиональной тайны в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: гарантия, юридическая гарантия, уголовно-процесуальная гарантия.

Kuzmicheva Y.V., Aleksandrencu O.V. The a guarantee of guard of professional secret is in criminal process

The article is devoted to consideration of issues connected with providing of guard of professional secret in the criminal legal proceeding.

Keywords: guarantee, legal guarantee, criminal-procesual guarantee.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2013.

**УХИЛЕННЯ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ШЛЯХОМ
САМОКАЛІЧЕННЯ АБО ІНШИМ СПОСОБОМ:
ОКРЕМА МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ,
ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 409 КРИМІНАЛЬНОГО
КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

М.І. Карпенко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»,
полковник юстиції запасу*

Постановка проблеми. Злочин, передбачений ст. 409 КК України, належить до найнебезпечніших посягань на порядок несення або проходження військової служби. Вчиняючи його, військовослужбовець тим самим злісно порушує військову дисципліну, вимоги Військової присяги і статутів Збройних сил України щодо чесного і добросовісного виконання обов'язків військової служби. При цьому військовослужбовець добивається здійснення свого наміру ухиленням від несення обов'язків з військової служби, вдаючись до різноманітних форм обману військового командування, або демонстративно відмовляється від несення обов'язків з військової служби. Все це вказує на підвищений ступінь їх суспільної небезпеки й особи правопорушника.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 409 КК, є суспільні відносини, посягання на які передбачає порушення встановленого порядку проходження військової служби в Збройних силах та інших військових формуваннях України.

Об'єктивна сторона цього складу злочину характеризується такими способами його вчинення:

- ухилення від несення обов'язків з військової служби шляхом заповідювання військовослужбовцем собі якого-небудь тілесного ушкодження (шляхом самокалічення);
- ухилення від несення обов'язків з військової служби шляхом симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману;
- відмова від несення обов'язків з військової служби.

Ухилення військовослужбовця від несення обов'язків з військової служби шляхом самокалічення, з об'єктивної сторони, полягає в тому, що особа, завдаючи якогось ушкодження своєму здоров'ю з метою ухилення від військово-

вої служби, стає зовсім чи тимчасово непридатною до несення військової служби або окремих її видів, змушуючи таким чином командира (начальника) звільнити її від виконання військових обов'язків (відправити на лікування до шпиталю тощо) або самовільно припиняє після ушкодження виконання таких обов'язків. Це – умисне штучне ушкодження будь-якого органу або тканин тіла (скажімо, ноги або кисті руки), порушення функції якогось органу (наприклад, розлад органів травлення, серцевої діяльності), викликання певного захворювання або загострення наявної хвороби. Шкоди здоров'ю може бути завдано вогнепальною або холодною зброєю, колючими або ріжучими знаряддями, різноманітними видами отрути та іншими механічними, тепловими та до них подібними знаряддями.

Для складу злочину ухилення військовослужбовця від несення обов'язків з військової служби шляхом самокалічення не має значення, якою зброєю або способом, якого характеру і ступеня тяжкості тілесних ушкоджень завдав собі правопорушник, опинився він у результаті повністю чи частково непридатним до військової служби, був він у зв'язку з цим звільнений від несення обов'язків з військової служби зовсім чи тимчасово, від усіх її обов'язків чи тільки від деяких із них. Більш небезпечним є самокалічення, в результаті якого військовослужбовець став зовсім непридатним до військової служби або вивів себе з ладу на тривалий час.

Виконавцем зазначеного злочину може бути лише військовослужбовець, який ухиляється від несення обов'язків з військової служби, незалежно від того, чи було завдано шкоди його здоров'ю ним самим, чи на його прохання – іншою особою (військовослужбовцем або не військовослужбовцем). Така особа може виступити в ролі організатора вчинення даного злочину, підбурювача чи пособника. В цих випадках його злочинні дії належить кваліфікувати як співучасть в ухиленні від військової служби шляхом самокалічення і злочину проти особи.

Симуляція хвороби полягає в тому, що військовослужбовець з метою отримання звільнення від несення обов'язків з військової служби або інсценує хворобу, приписуючи собі хворобливі явища, фізичні або психічні недоліки, які нібито заважають йому виконувати обов'язки з військової служби, але насправді від них не страждає, або перебільшує з тією самою метою захворювання, яке у нього є (агравация).

Симуляцію хвороби як спосіб ухилення від несення обов'язків з військової служби необхідно відрізнити від так званої патологічної (хворобливої, несвідомої) симуляції хвороби. В першому випадку військовослужбовець, заздалегідь знаючи про те, що він здоровий, заявляє про свою хворобу, щоб шляхом такого обману отримати звільнення від несення обов'язків з військової служби, а в другому – не інсценує, а помилково вважає себе хворим і думає, що хвороба заважає йому виконувати військові обов'язки. Якщо в результаті патологічної симуляції хвороби особу й було на певний час звільнено від несення обов'язків з військової служби, її дії не становлять складу ухилення шляхом симуляції хвороби, оскільки відсутня ознака обману з метою отримання звільнення від військової служби.

Підробка документів як спосіб ухилення полягає в тому, що військовослужбовець подає командирю (начальнику) сфабрикований або підроблений ним самим чи іншою особою документ з метою отримання звільнення від несення обов'язків з військової служби. Це може бути виражено, скажімо, у пред'явленні фіктивної телеграми про смерть чи тяжку хворобу батьків з метою отримання відпустки, підробленого свідоцтва про рік народження з метою дострокового звільнення з військової служби тощо. У всіх випадках підробка полягає у невідповідності дійсності зазначених у документі подій і обставин, посилаючись на які військовослужбовець клопоче про тимчасове або постійне звільнення його від виконання військових обов'язків.

Оскільки підробка документів – обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу ухилення, то кваліфікація його ще й за ст. 358 КК не вимагається. Тут відсутня сукупність злочинів.

Особа, яка забезпечила військовослужбовця підробленим документом для отримання ним звільнення від виконання військових обов'язків, несе відповідальність за правилами співучасті в злочині.

Інший обман як спосіб ухилення полягає в тому, що військовослужбовець повідомляє командирю (начальнику) заздалегідь неправдиві дані про події чи обставини з метою отримання звільнення від несення обов'язків з військової служби або свідомо замовчує із тією самою метою обставини, про які зобов'язаний був доповісти. Скажімо, якщо військовослужбовець строкової військової служби, знаючи, що в документах військової частини помилково зазначається про те, що він має вищу освіту, свідомо замовчує цю помилку, клопоче про дострокове звільнення з військової служби і таким чином добивається звільнення, його дії повинні розглядатись як ухилення від військової служби шляхом іншого обману. Заздалегідь неправдиві дані можуть стосуватися сімейних та інших обставин, які, якби вони були насправді, стали б для командира (начальника) підставою звільнення свого підлеглого від виконання обов'язків з військової служби.

Ухилення від несення обов'язків з військової служби, вчинене шляхом підкupu службової особи, необхідно розглядати як один із видів ухилення шляхом обману. Якщо при цьому підкуп було виражено в прийнятті пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (даванні хабара службовій особі), то особа, яка ухилилась від несення військових обов'язків, крім того, підлягає відповідальності й за те, що пропонувала або надавала неправомірну вигоду службовій особі (давала хабара). Службова особа, яка умисно сприяла ухиленню військовослужбовця від несення обов'язків з військової служби, підлягає кримінальній відповідальності за пособництво в ухиленні і за зловживання владою, а у разі отримання неправомірної вигоди (хабара) – і за одержання неправомірної вигоди (отримання хабара), тобто за сукупністю злочинів.

Відмова від несення обов'язків з військової служби з об'єктивної сторони характеризується тим, що військовослужбовець відкрито, не використовуючи обману, усно, письмово чи іншим способом висловлює своє небажання нести військову службу або виконувати окремі її обов'язки і фактично при-

пиняє їх виконання. Відмова можлива у двох формах. По-перше, у формі відкритої заяви про небажання нести обов'язки з військової служби з наступним фактичним припиненням їх виконання. Але треба мати на увазі, що сама лише заява про небажання нести службу, якою б категоричною вона не була, якщо не супроводжується фактичним невиконанням обов'язків, не становить складу відмови від несення обов'язків з військової служби. По-друге, у формі явного, фактичного припинення несення обов'язків з військової служби, хоча воно й не супроводжується заявою особи про своє небажання нести службу. Так, якщо військовослужбовець відкрито й не заявляє про своє небажання нести військову службу, але фактично, без будь-яких на те причин, демонстративно не виконує обов'язки служби, нехтує вимоги командира щодо несення військової служби, то така злісна за своїм характером поведінка винного свідчитиме про його явно виражене небажання нести військову службу. Такі дії необхідно розглядати як відмову від несення обов'язків з військової служби, тільки виражену у своєрідній формі, і кваліфікувати за ч. 2 ст. 409 КК.

Складом відмови від несення обов'язків з військової служби охоплюються випадки ухилення від виконання цих обов'язків під приводом нібито релігійних переконань. За ч. 2 ст. 409 КК необхідно кваліфікувати, приміром, випадки відмови за релігійними мотивами від прийняття Військової присяги, якщо така відмова пов'язана з фактичним ухиленням від несення обов'язків з військової служби або з невиконанням будь-якої частини чи окремих військових обов'язків (наприклад, від обов'язків внутрішньої, вартової чи прикордонної служби, участі в бойових діях зі зброєю в руках, виконання тих чи інших робіт тощо). За відсутності такої умови відмова від прийняття Військової присяги не становить складу злочину, що розглядається.

Відмова підлеглого виконати конкретну вимогу командира (наприклад, відбуту у відрядження, заступити в наряд тощо) не може розглядатись як відмова від несення обов'язків з військової служби. Такі дії можуть становити склад непокори, оскільки в даному випадку вимога командира носить характер наказу, а самі дії полягають не у відмові від несення обов'язків військової служби, а у відкритому невиконанні наказу.

Із суб'єктивної сторони ухилення шляхом самокалічення, симуляції хвороби, підробки документів чи іншого обману і відмова від несення обов'язків з військової служби можуть бути вчинені тільки з прямим умислом. Необхідна ознака складу цих злочинів – мета зовсім або тимчасово ухилитися від виконання всіх чи деяких обов'язків з військової служби. Якщо ушкодження здоров'я, симуляція хвороби, підробка документів чи інший обман вчинено без мети ухилення від несення обов'язків з військової служби, то такі дії не становлять складу злочину, передбаченого ст. 409 КК. Так, необережне завдання військовослужбовцем шкоди своєму здоров'ю, хоча б воно й сприяло звільненню його від несення військової служби, не становить складу злочину, оскільки в даному випадку відсутня мета ухилення від несення військових обов'язків. Симуляція хвороби чи інший обман, який використано для отримання покращеного харчування або іншої матеріальної користі, також не підпадає під ознаки складу ухилення.

Мотивами ухилення від несення обов'язків з військової служби можуть бути в мирний час небажання переживати труднощі військової служби, намагання побувати вдома тощо, а в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці – зазвичай боягузтво, шкурництво тощо.

Суб'єктом ухилення і відмови від несення обов'язків з військової служби можуть бути військовослужбовці будь-якої категорії, зокрема й військовозобов'язані під час проходження ними навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів.

Можливі випадки сукупності злочинів, передбачених ст. 409 КК і ст.ст. 407, 408 КК. Так, якщо військовослужбовець шляхом підробки документів отримав короткострокову відпустку, а після закінчення встановленого терміну відпустки не з'явився без поважних причин до військової частини або на місце служби, його дії належить кваліфікувати за ст. 409 і, залежно від тривалості відсутності та інших обставин, також за ст.ст. 407 або 408 КК.

Самокалічення, вчинене під час несення вартової чи іншої спеціальної служби (наприклад, чатовим на посту), належить кваліфікувати як ухилення від несення військової служби і порушення правил несення відповідної служби.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У радянський період 1917–1991 рр. питання кримінально-правової характеристики військових злочинів, методики їх розслідування досліджувала ціла плеяда науковців того часу, серед них: Х.М. Ахметшин, Ф.С. Бражнік, Н.В. Васильєв, А.А. Герцензон, Н.І. Загородніков, С.М. Іншаков, А.С. Кобліков, В.Н. Кудрявцев, В.І. Курляндський, Р.А. Лопухов, В.В. Лунєєв, В.П. Маслов, І.М. Мацкевич, А.А. Піонтковський, А.Н. Полєв, Є.В. Прокопович, В.В. Романов, А.С. Самойлов, А.А. Тер-Акопов, Б.С. Утєвський, В.М. Чхиквадзе, В.П. Шупленков та інші.

За період незалежності України проблемам військової злочинності приділяють увагу такі вчені, як: С.В. Албул, Г.В. Андрусів, В.М. Білоконеv, П.П. Богуцький, В.П. Бодаєвський, В.В. Бондарєв, В.О. Бугаєв, В.К. Гришук, В.С. Давиденко, С.І. Дячук, В.І. Касинюк, В.А. Клименко, Є.С. Ковалєвська, Ю.Б. Курилюк, В.К. Матвійчук, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, Є.В. Нарожна, М.І. Панов, І.О. Папуша, Є.Б. Пузирєвський, О.М. Сарнавський, М.М. Сенько, О.С. Ткачук, М.С. Туркот, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов, Г.І. Чангулі, Н.І. Щегель та інші.

Мета статті полягає в спробі автора викласти окрему методику розслідування злочинів, передбачених ст. 409 КК України, творчо опрацювавши ті надбання, які вже були напрацьовані раніше.

Основні результати дослідження. *Особливості початку досудового розслідування кримінального провадження.* Кримінальне провадження про самокалічення розслідується в усіх випадках, коли в заподіянні військовослужбовцем шкоди своєму здоров'ю є ознаки ухилення від несення обов'язків з військової служби. Такими випадками можуть бути самопоранення з вогнепальної зброї, самокалічення іншими знаряддями органів і тканин, якщо ці пошкодження призводять до розладу здоров'я, що спричиняє звільнення від несення

обов'язків військової служби, а також штучно викликані захворювання. Оскільки ці кримінальні провадження складні для розслідування, слідчі повинні якомога раніше приймати їх до свого провадження.

Справи про симуляцію (агравацію) хвороби розслідуються після внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань на підставі медичних висновків та інших матеріалів, які надходять із військово-медичних установ. Із цих матеріалів повинно бути видно, яку хворобу симулює чи агравує військовослужбовець, скільки часу він перебуває на медичному обстеженні і які ознаки свідчать про симуляцію чи агравацію. Сигнали про симуляцію можуть надходити також і від командирів військової частини, окремих військовослужбовців, з інших джерел. Прокурори зобов'язані кожен такий сигнал перевіряти шляхом медичного обстеження, залучаючи до цього відповідних лікарів військових частин, шпиталів та інших медичних установ. Військовослужбовець, запідозрений у симуляції чи агравації хвороби, за направленням командира військової частини чи прокурора проходить медичне обстеження (зазвичай стаціонарне), після закінчення якого медична установа дає висновок про наявність чи відсутність у нього захворювання, після чого вирішується питання про початок досудового розслідування кримінального провадження (внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань).

1. Розслідування ухилень від військової служби шляхом самокалічення.

1) *Обставини, які підлягають доказуванню.* При розслідуванні самокалічень підлягають доказуванню такі обставини:

а) яке поранення, захворювання виявлено у військовослужбовця. Які ознаки поранення чи захворювання є у нього. Про що свідчать ці ознаки, чи не суперечать вони поясненням військовослужбовця про причини його поранення, хвороби та іншим обставинам, пов'язаним із ними. Чи є повний набір симптомів, характерних для такої хвороби, чи немає в них протиріч;

б) коли, де, яким чином, за допомогою якої зброї заподіяно поранення, за допомогою яких засобів викликано штучне захворювання. Встановлення часу, місця, зброї і способу завдання тілесного ушкодження дозволяє встановити об'єктивну сторону діяння. Детальне дослідження об'єктивної сторони дає можливість у низці випадків судити і про суб'єктивну сторону злочину. Наприклад, якщо буде встановлено, що військовослужбовець під час здійснення самокалічення з автомата використовував пристрій для проведення пострілу, то це буде одним із доказів прямого умислу на заподіяння собі тілесного ушкодження. І навпаки, якщо буде встановлено, що автомат, із якого поранив себе військовослужбовець, несправний, це може свідчити про необережність чи випадкове самопоранення;

в) умисно чи необережно заподіяно самокалічення. Якщо умисно, то з яких мотивів і з якою метою. Якщо шкоди здоров'ю завдано умисно з метою ухилення від військової служби, необхідно уточнити: зовсім чи тимчасово, від усіх обов'язків чи від деяких із них військовослужбовець мав намір ухилитися;

г) особа підозрюваного (обвинуваченого). Як він характеризується по військовій службі, чи не висловлював негативного ставлення до військової служби, наміри раніше за інших звільнитися в запас, повернутися додому.

Чи немає співучасників самокалічення, чи надавали йому допомогу в ухиленні від військової служби;

д) обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності, наприклад, пом'якшувальні обставини: позитивна службова характеристика, скрутне особисте, сімейне становище; обтяжуючі: здійснення самокалічення групою осіб, тяжкі наслідки самокалічення, що настали в результаті загально-небезпечного способу вчинення діяння, тощо;

е) наслідки самокалічення;

є) обставини, що сприяли негативному вихованню воїнів, відсутність індивідуальної роботи з нестійкими в моральному плані особами, недостатнє вивчення підлеглих командирами тощо.

2. *Початковий етап досудового розслідування.* З отриманням даних про поранення військовослужбовця у слідчого можуть виникнути версії: про суть події (нешасний випадок, самокалічення, замах на вбивство сторонньої людини, замах на самогубство), про механізм самокалічення здоров'я військовослужбовця, про суб'єктивну сторону вчиненого (умисел, необережність), про мотиви і мету навмисного самопоранення.

Наприклад, типовими версіями за умови вогнепальних тілесних ушкоджень військовослужбовців можуть бути: напад на пост, замах на військовослужбовця, спроба вчинення самогубства, необережне поводження зі зброєю, самокалічення.

Поранення холодною зброєю, а також завдання ушкоджень транспортними та іншими засобами можливі в результаті нещасного випадку чи з метою самокалічення. За підозри на штучно викликане захворювання можливі дві версії: природне захворювання, штучне захворювання.

З метою перевірки намічених версій складається план досудового слідства в кримінальному провадженні, в якому намічаються першочергові слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії, і перш за все дії, що мають невідкладний характер.

Послідовність провадження першочергових слідчих дій вибирається залежно від способу, характеру і тяжкості тілесного ушкодження, місця перебування на момент початку розслідування підозрюваного у самокаліченні військовослужбовця і розташування місця події.

Насамперед бажано допитати запідозреного в самокаліченні. Це дозволить від самого початку розслідування знати пояснення військовослужбовця щодо обставин події і перевірити його заяву.

У випадках, коли запідозрений у самокаліченні військовослужбовець відправлений до шпиталю і перебуває в тяжкому стані, розслідування доцільно починати з огляду місця події, пошуку й огляду знарядь та засобів, якими було завдано ушкодження.

За умови штучно викликаних захворювань розслідування може бути розпочато з проведення обшуку особистих речей запідозреного військовослужбовця з метою знаходження засобів, застосованих для цього (їдкі речовини, медикаменти тощо), або з допиту лікаря, що його лікує.

а) Допит підозрюваного військовослужбовця в самокаліченні. Під час підготовки до допиту бажано з'ясувати дані, що характеризують особу військовослужбовця (характер, ставлення до військової служби) і запланувати основні запитання, які будуть поставлені на допиті. При цьому необхідно мати на увазі, що підозрюваний у самокаліченні завчасно продумає свої пояснення щодо самокалічення, але врахувати всі деталі він не може. Допит рекомендується розпочинати з постановки загального питання про обставини заподіяння шкоди здоров'ю. Необхідно уважно вислухати розповідь військовослужбовця, а потім ставити уточнюючі і контрольні запитання. Допит необхідно проводити якомога детальніше, щоб можна було потім порівняти пояснення підозрюваного з іншими доказами в кримінальному провадженні про обставини та характер самокалічення.

б) Обшук. Предметами, які необхідно знайти, у справах про самокалічення, зазвичай є знаряддя і засоби, за допомогою яких завдано шкоди здоров'ю, а також листи, щоденники, записні книжки підозрюваного. Під час обшуку у військовослужбовця можуть бути знайдені подразнюючі речовини, різні препарати та інші засоби, що використовуються ним для розладу здоров'я, медична література, довідники тощо.

Під час обшуку в необхідних випадках проводять: огляд і вилучення обмундирування, взуття підозрюваного в самокаліченні. Для участі в огляді одягу рекомендується запросити спеціаліста в галузі судової медицини чи криміналіста. Під час огляду обмундирування, взуття необхідно точно фіксувати місцезнаходження і характер дефектів, що є на них (кульові пробоїни, розриви тощо), їх форму, розміри, а також детально позначати можливі сліди близького пострілу, сліди металізації поблизу ушкоджень. Огляд доцільно проводити з використанням ультрафіолетового та інфрачервоного опромінення.

в) Огляд місця події в кримінальних провадженнях про самокалічення посідає одне з центральних місць серед першочергових слідчих дій. Від детальності, всебічності і повноти огляду залежить успішний хід подальшого досудового розслідування.

На місці заподіяння тілесного ушкодження за допомогою будь-якої зброї залишаються сліди, які повинні бути знайдені і вилучені. Ґрунтовно вивчається і фіксується також обстановка заподіяння самокалічення.

Для участі в огляді запрошуються спеціалісти (судовий медик, криміналіст), а також, за можливістю, підозрюваний у самокаліченні військовослужбовець, який може вказати місце події і пояснити механізм події.

Під час огляду місця події звертається увага на рельєф місцевості, види-мість із різних точок, щоб можна було перевірити показання підозрюваного в самокаліченні. На місці події слід шукати: сліди крові, стріляні гільзи і кулі, прокладки (при вогнестрільних ушкодженнях) та інші предмети. У протоколі огляду і на схемі місця події зазначається: місцеположення стріляних гільз, їх кількість, пошкодження ґрунтового покриття і місцевих предметів кулею, наявність пристосувань (дріт, мотузка), використаних для проведення пострілу, а також можливі пристосування пальців рук чи ніг за допомогою рублячих знарядь (сокира, колун, ніж).

Велике значення в кримінальних провадженнях про самокалічення має виявлення на місці пригоди негативних умов, які вказують на неправдиві показання підозрюваного, що не відповідають об'єктивній обстановці пригоди.

г) Огляд знарядь та інших слідів самокалічення здоров'я. На місці пригоди під час обшуку може бути знайдено: вогнепальну зброю, сокиру, пристосування для здійснення пострілу, прокладки для приховування слідів близького пострілу. Вони повинні бути оглянуті і сфотографовані.

Під час огляду вогнепальної зброї у протоколі зазначається: його система, номер, рік випуску, стан каналу ствола. Під час огляду інших предметів описується їх найменування, зовнішній вигляд, розміри, індивідуальні особливості, наявність на них ушкоджень, слідів крові та інших слідів - накладень.

д) Допит свідків. Перш за все допитують осіб, які першими виявили пораненого військовослужбовця і надали йому допомогу. Вони можуть розповісти, в якому положенні застали військовослужбовця після поранення, де знаходилася зброя, як пояснив військовослужбовець обставини поранення, хто і які вніс зміни в обстановку місця події.

Лікаря, що лікує, допитують про характер поранення, наявність чи відсутність ознак пострілу, а також про те, які пояснення щодо поранення дав військовослужбовець, який надійшов на лікування.

Якщо військовослужбовця підозрюють у штучному викликанні хвороби, слід починати або з особистого обшуку підозрюваного, або з допиту лікаря, що лікує його. Зазвичай лікар спостерігає за хворим і має дані про те, як той ставиться до лікування, і чому він, лікар, вважає, що хвороба викликана навмисно самим військовослужбовцем.

Після проведення першочергових слідчих (розшукових) дій на підставі отриманих даних слідчий уточнює версії і складає розгорнутий план подальшого досудового розслідування.

3. Подальше розслідування.

У період подальшого досудового розслідування виконують такі слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії.

а) Допит свідків. У цей період коло свідків, які підлягають допиту, розширюється. Виявляються свідки – очевидці події, а також свідки, що мають до нього побічний стосунок, наприклад, вартіві, якщо випадок стався на посту. Вони можуть розповісти про поведінку підозрюваного перед тим, як він заступив на пост, у якій послідовності і з якими інтервалами вони чули постріли з поста.

Встановлюються та допитуються свідки з числа товаришів по військовій службі, близькі знайомі з підозрюваним, із якими він міг бути відвертим, його безпосередні начальники, сусіди по шпитальній палаті, з якими він був разом і яким міг розповісти про свої істинні наміри чи побоювання в зв'язку з захворюванням, яке в нього є.

Виявляються і допитуються свідки, з якими підозрюваний був призваний і прибув до місця проходження військової служби з призовного пункту, – чи не виказував він свого небажання служити, намірів раніше за інших повер-

нутися додому, які він будував плани в зв'язку з цим. Чи немає в нього знайомих із числа осіб, достроково звільнених з військової служби.

Шляхом допиту свідків уточнюється, чи не було раніше у військовій частині випадків, подібних тому, який відбувся із військовослужбовцем.

Особливу увагу в ході розслідування слід приділити свідкам із числа рідних, близьких знайомих підозрюваного. Ці особи виявляються за обліково-послужною карткою військовослужбовця, за виявленими у нього під час обшуку листами, фотоальбомами, записними книжками. При цьому звертається увага на те, чи немає серед них близьких осіб із медичною освітою. Вказаних свідків до подробиць допитують про те, як ставився до військової служби підозрюваний, чи не виказував він наміру раніше за визначений термін повернутися додому, що він писав із військової частини. У необхідних випадках його листи вилучають і долучають до кримінального провадження.

У процесі розслідування встановлюється тісний контакт слідчого з медичним персоналом шпиталю, медсанбату, в якому перебуває підозрюваний. Їх допитують про те, як він поводить у відділенні, як ставиться до призначень, процедур, хто його відвідує, чи отримує він передачі і від яких осіб.

б) У необхідних випадках на поштово-телеграфну кореспонденцію, посилки, адресовані підозрюваному, накладається арешт. Їх зміст оглядається, за наявності в них інформації, а також предметів (скажімо, якихось хіміко-фармацевтичних препаратів), що мають стосунок до самокалічення, захворювання підозрюваного, а також допитуються особи, які відправили ці медпрепарати, а зміст посилок направляється на експертне дослідження.

в) Слідчий експеримент. Основним завданням відтворення обстановки й обставин події у справах про самокалічення є перевірка дослідним шляхом відповідності показань підозрюваного в самокаліченні військовослужбовця об'єктивним умовам самопоранення. У процесі провадження слідчої дії (відтворення обстановки й обставин події) встановлюється механізм заподіяння тілесного ушкодження. Якщо відтворенням обстановки й обставин події спростовуються пояснення підозрюваного, то це може спонукати його дати правдиві показання про самопоранення. До проведення слідчого експерименту (відтворення обстановки й обставин події) необхідно детально підготуватися: подумати, які версії слід перевірити, які досліди, як і в якій послідовності провести, кого запросити для проведення слідчої дії і які технічні засоби криміналістики використати. Шляхом відтворення обстановки й обставин події перевіряється, як правило, версія, в основу якої покладено показання підозрюваного. А разом із тим слідчий висуває і перевіряє версії, що виникають у нього на підставі наявних даних у кримінальному провадженні.

Під час проведення слідчого експерименту бажана участь спеціалістів: судового медика, криміналіста, збройного техника, а також військовослужбовця, підозрюваного в самокаліченні. Він може продемонструвати механізм самопоранення.

Крім зазначених осіб, іноді буває доцільно запросити фахівців зі статистики: одного-двох військовослужбовців приблизно однакового зросту і тілесним складом із підозрюваним. Вони можуть імітувати механізм заподіяння

поранення у випадку, якщо підозрюваний відмовиться це зробити за станом свого здоров'я.

У всіх випадках відтворення обстановки й обставин події підозрюваний повинен бути допитаний про обставини механізму самопоранення.

Слідчий експеримент рекомендується проводити на тому місці, де відбулась подія, і з тією зброєю, якою військовослужбовець заподіяв собі поранення. За наявності підстав вважати, що підозрюваний може завдати собі повторних тілесних ушкоджень, володіючи такою зброєю (ножем, сокирою тощо), під час цієї слідчої дії використовуються їх макети.

Хід і результати провадження слідчої дії доцільно зафіксувати на фото- чи кіноплівку, а показання – на магнітофонну стрічку, провести відеозапис.

У кримінальних провадженнях про самокалічення особливо суворо слід дотримуватися правила про те, що не можна проводити слідчі дії, небезпечні для їх учасників або оточуючих, а також такі, що принижують гідність громадян.

г) Допит підозрюваного (обвинуваченого). Готуючись до допиту підозрюваного (обвинуваченого), слід проконсультуватися з фахівцями у сфері судової медицини, інших галузях знань, (хімія, фармакологія), які залучаються до обстеження речових доказів. Допитуючи підозрюваного (обвинуваченого), необхідно якомога детальніше з'ясувати всі подробиці, пов'язані з самокаліченням, особливо з механізмом заподіяння тілесних ушкоджень. Велике значення має послідовне пред'явлення доказів підозрюваному (обвинуваченому), що спростовують його заяву про нещасний випадок, уміле використання експертиз, пред'явлення йому під час допиту листів, що містять свідчення про його наміри ухилення від військової служби.

Під час допиту з'ясовують питання, які безпосередньо стосуються предмета доказування, а також інші обставини, що допомагають об'єктивно оцінити вибір підозрюваним (обвинуваченим) обстановки, зручної для вчинення самокалічення, його різні висловлювання щодо передчасного від'їзду додому, підготовчі дії, пов'язанні з придбанням різних хіміко-фармакологічних препаратів, шприців, відповідної медичної літератури, питання на медико-правові теми тощо. Під час допиту підозрюваного (обвинуваченого) доцільно використовувати звуко- чи відеозапис.

У необхідних випадках проводять очні ставки (одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розходжень у їхніх показаннях) зі свідками, що викривають підозрюваного (обвинуваченого) у брехні.

д) Експертизи. Під час розслідування самокалічення судові експертизи посідають одне з головних місць у системі слідчих (розшукових) дій.

Судово-медична експертиза зазвичай проводиться в усіх кримінальних провадженнях про самокалічення. Вона може бути призначена як на самому початку досудового розслідування, так і в період подальшого розслідування. З її допомогою визначають: характер і ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, отриманих підозрюваним (обвинуваченим), їх давність, локалізація, механізм завдання, за допомогою яких знярядь отримані ушкодження, положення підозрюваного (обвинуваченого) в момент заподіяння собі ушкоджень, наяв-

ність вхідного і вихідного отвору під час використання вогнепальної зброї, спрямування пораненого каналу, з якої відстані було здійснено постріл.

Крім того, можуть вирішуватися й інші питання, скажімо, про те, чи немає в області тілесного ушкодження залишків чи слідів дії будь-яких речовин, якими могло бути викликано ушкодження. Чи немає ознак спроб погіршення чи сповільнення зцілення пасивними (невиконання лікувальних заходів) чи активними (розтравлення, зривання пов'язки) діями. В якому положенні міг перебувати підозрюваний у момент заподіяння самокалічення під час отримання ним ушкоджень, а також знаряддя, яким було завдано ушкодження. Чи відповідає розташування ран на тілі військовослужбовця дефектам на його обмундируванні. Чи немає на відрубаних фалангах слідів кількох ударів (насічок) та інші питання.

Слідчий пред'являє на судово-медичну експертизу історію хвороби підозрюваного в самокаліченні, його медичну книжку.

Для вирішення питання про придатність військовослужбовця до військової служби його направляють на військово - лікарську комісію.

Судово-медична експертиза речових доказів вивчає характер і появу різного роду плям біологічного характеру, наприклад, крові на обмундируванні підозрюваного (обвинуваченого), на знаряддях злочину та інших предметах.

Під час розслідування самокалічення може виникнути необхідність у проведенні різних криміналістичних експертиз:

- судово-балістична експертиза (експертиза зброї, боєприпасів і слідів пострілу) призначається для дослідження технічного стану зброї на предмет її справності, можливості здійснення із неї пострілу без натиску на спусковий гачок;

- судово-трасологічна експертиза слідів знаряддя й інструментів з метою встановлення механізму їх виникнення на предметах, що мають стосунок до самокалічення;

- судова експертиза почерку проводиться для виявлення особи, що написала листа, який має стосунок до факту самокалічення, що містить важливі для встановлення істини питання;

- судово-хімічна експертиза; об'єктами дослідження цієї експертизи у кримінальних провадженнях про самокалічення є різні речовини, використані для викликання яких-небудь розладів організму, язв, запальних процесів. Судово-хімічна експертиза досліджує склад знайденої у підозрюваного (обвинуваченого) речовини, наявність у ній домішок тощо;

- судово-фармакологічна експертиза визначає: приналежність вилучених у підозрюваного (обвинуваченого) препаратів до лікарських засобів, чи є вони отрутою, який характер їх дії на організм людини тощо;

- судово-психіатрична експертиза призначається у випадках, коли психічна повноцінність підозрюваного в самокаліченні військовослужбовця викликає сумніви.

Крім того, у процесі розслідування до кримінального провадження приєднуються документи, які характеризують особистість підозрюваного (обвинуваченого) (обліково-послужна, службова картки, службова і медична харак-

теристики, медична книжка). В окремих випадках необхідна особиста справа для ознайомлення з висновком призовної комісії (медичної), результатами обстежень його сім'ї, копії (виписки) історії хвороби зі шпиталю.

Особливості розслідування відхилень від військової служби шляхом симуляції (агравачії) хвороби.

1. *Обставини, що підлягають доказуванню.* Під час розслідування симуляції (агравачії) хвороби поряд із зазначеними вище обставинами, які належать до доказування, особлива увага звертається на встановлення самого факту симуляції (агравачії), ознак, які підтверджують чи спростовують наявність тієї чи іншої хвороби. З'ясовуються мотиви симуляційної поведінки військовослужбовця і мета, яку він переслідує. При цьому треба мати на увазі, що коли зустрічається так звана хвороблива (патологічна) симуляція чи агравачія, за якої військовослужбовець помилково вважає, що хворий, він не переслідує мети ухилення від військової служби. В останньому випадку в діях військовослужбовця відсутній склад злочину.

2. *Початковий етап досудового розслідування.* До плану розслідування за наявності фактичних підстав включається перевірка трьох основних версій:

- військовослужбовець не симулює (не агравує) хворобу, а хворий насправді;
- військовослужбовець симулює (агравує) хворобу з метою ухилення від військової служби;
- військовослужбовець помилково вважає наявність у нього захворювання, добиваючись надання йому медичної допомоги без наміру ухилення від виконання своїх службових обов'язків.

До першочергових слідчих (розшукових) дій у справах симуляції (агравачії) належать такі:

а) Допит підозрюваного в симуляції (агравачії). Під час допиту з'ясовується: від якого часу він вважає себе хворим, до кого звертався по медичну допомогу, які скарги на своє здоров'я заявляв. Де й упродовж якого часу лікувався. Чи було покращення його самопочуття. Які ще хвороби у нього були. Чи заявляв він про розлад свого здоров'я під час проходження медичної комісії в райвійськкоматі, які висновки дали спеціалісти.

Крім питань, що відповідають стану здоров'я підозрюваного, з'ясовуються й інші обставини: ставлення його до військової служби, коло його знайомих, із ким листується, проводить час.

б) Допит свідків. До числа свідків, яких необхідно допитати, належать, як і під час розслідування самокалічення, товариші по службі підозрюваного, його сусіди по шпитальній палаті, рідні і близькі знайомі. Під час допиту цих осіб особливу увагу слід звернути на поведінку підозрюваного: коли вони помітили у нього ознаки погіршення самопочуття, як він поводився при цьому, на що скаржився, чи виконував призначення лікаря, чи не приймав якихось препаратів, крім цих призначень.

Допит медичного персоналу військової частини і шпиталю. Лікарів, фельдшерів, медичних сестер, до яких звертався військовослужбовець, допитують про характер його скарг на здоров'я, тривалість поганого самопочуття,

його ставлення до лікування, симптоми хвороби й об'єктивні показники розладу його здоров'я, їх можливі причини. З якими проханнями він звертався до них, чим цікавився, чи не висловлював наміру отримати відпустку додому через хворобу або зовсім ухилитися від військової служби. Чи не звертали вони уваги на появу у нього ознак розладу здоров'я, що суперечать клінічній картині хвороби, вживання ним ліків, які не були призначені лікарем.

Крім того, під час допиту цих осіб з'ясується, як поведився військово-службовець у лікувальному закладі, з ким він зустрічався і які передачі отримував, як поведився за відсутності лікарів.

в) Обшук. За наявності підозр щодо військовослужбовця у тому, що він навмисно симулює (агравує) захворювання з метою ухилення від військової служби, проводиться його особистий обшук, а також обшук у його речах. Під час обшуку у нього вилучають будь-які речовини, листи, медичну довідкову літературу.

3. Подальше досудове розслідування. В ході подальшого розслідування продовжують проводити допити свідків, призначають експертизи.

а) Допити свідків. Як свідків, крім осіб, уже допитаних на початку розслідування, необхідно допитати і прямих начальників підозрюваного, а також його товаришів по службі й земляків. У них уточнюють ставлення військово-службовця до військової служби, його поведінку, характер спілкування з товаришами, а також його висловлювання щодо хвороби.

Для допиту родичів і знайомих направляють за місцем проживання доручення. У родичів і знайомих уточнюють: як ріс і розвивався військово-службовець у дитинстві, як навчався, на що хворів, де лікувався, ким працював, чи не виказував скарг на яку-небудь хворобу. Чи писав листи під час проходження військової служби, чи не скаржився в листах на труднощі військової служби, чи не збирався приїхати до них, чи не писав їм про свою хворобу.

б) Обшук і виїмка. Під час обшуків і виїмок слідчий збирає листи, записки, щоденник військовослужбовця, в яких може бути інформація про його хворобу, настрій, плани на майбутнє. Крім того, проводиться виїмка історії хвороби військовослужбовця з цивільних лікувальних закладів, у яких він лікувався до призову на військову службу.

в) Накладення арешту на поштово - телеграфну кореспонденцію проводиться так само, як і під час розслідування самокалічення, з дотриманням вимог ст. 261 КПК України 2012 р.

г) Судово-медична експертиза. Після закінчення обстеження чи лікування в шпиталі військовослужбовця, який заявляє про скарги на здоров'я, направляють на військово-лікарську комісію, яка дає висновок про наявність (відсутність) у нього захворювання і вирішує питання про його придатність до військової служби. Після цього в необхідних випадках у кримінальному провадженні може бути призначено судово-медичну експертизу. До складу експертної комісії, залежно від обставин кримінального провадження, включають різних фахівців. На вирішення експертів ставлять, приміром, такі запитання: чи є у військовослужбовця захворювання, якщо воно є, то якими об'єктивними

даними підтверджується, чи не перебільшує військовослужбовець тяжкості наявного у нього захворювання, чи збігаються з об'єктивними даними пояснення військовослужбовця про причини і давність захворювання.

У необхідних випадках призначають судово-психіатричну експертизу.

Особливості розслідування ухилень від військової служби шляхом підробки документів чи відмови від несення обов'язків військової служби.

Ст. 409 КК передбачає також відповідальність за ухилення від військової служби шляхом підробки документів чи іншого обману, якщо він вчинений з метою повного чи тимчасового ухилення від військової служби. Підробленими документами при цьому визнають довідки, посвідчення, свідоцтва про хворобу, про вік, телеграми (наприклад, про смерть близьких родичів) та інші офіційні папери, якщо в них міститься завідомо неправдива інформація.

Підробка виражається у фіктивності, невідповідності дійсності вказаних у документах подій та обставин, посилаючись на які військовослужбовець домагається звільнення від військової служби. Сфальсифікувати, підробити, підчистити документ може сам військовослужбовець або інша особа на прохання військовослужбовця або з його відома чи згоди.

Розслідування підробки документів полегшується тим, що від самого початку відома особа, яка подала документ, і, як правило, в розпорядженні слідчого наявний сам документ, що викликає сумніви щодо його дійсності. Однак підробку належить перевірити.

У ході розслідування серед інших підлягають з'ясуванню також обставини, пов'язані з підробкою:

– який документ з метою звільнення від військової служби наданий військовослужбовцем, чи дає право пред'явлений документ на звільнення від військової служби;

– ким, коли і для якої мети його видано військовослужбовцю;

– хто, які завідомо неправдиві дані і в який спосіб вніс до цього документа.

Приступаючи до розслідування, слід насамперед провести виїмку наданого військовослужбовцем документа, якщо його немає в матеріалах, які стали підставою для початку проведення кримінального провадження (внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань), і оглянути його, після цього допитати військовослужбовця, що надав документ із клопотанням про звільнення з військової служби.

Під час допиту уточнюють: від кого, коли, з якою метою військовослужбовець отримав документ, хто і яким чином вніс до документа неправдиву інформацію, якщо документ змінено, то ким це зроблено – самим військовослужбовцем чи кимсь іншим, коли це зроблено і яким чином (виправлення, підчистка, витравлення тощо), коли і до кого військовослужбовець звернувся з клопотанням про звільнення його від військової служби.

Після цього допитується командир (начальник), якому було надано підроблений документ з метою ухилення від військової служби. У нього з'ясовують обставини, за яких військовослужбовець звернувся з документом, зміст клопотання військовослужбовця і розмови з ним, а також обставини, за яких стало відомо про те, що документ підроблений.

Потім слід допитати осіб, що видали чи виготовили документ. Ними можуть бути різні службові чи посадові особи – скажімо, лікар, який посвідчив завідомо підроблену телеграму про так звану тяжку хворобу батька чи матері військовослужбовця, працівник районного відділу цивільного стану, який вніс неправдиві дані про рік народження військовослужбовця до свідоцтва про народження, службові (посадові) особи райвійськкомату, що видали довідку про нібито скрутне становище сім'ї військовослужбовця тощо. У них слід з'ясувати, чи видавали вони фіктивний документ військовослужбовцю або членам його сім'ї, хто просив у них про це, навіщо вони це зробили. У зв'язку з тим, що допитувані службові (посадові) особи в таких випадках неохоче дають показання і часто заявляють, що не знають чи не пам'ятають, про який документ їх запитують, слідчому необхідно мати при собі досліджуваний документ і пред'явити його допитуваному. Крім службових (посадових) осіб, що підписали документ, треба допитати осіб, які його виготовили (секретаря, діловода, машиністку), про те, за чиєю вказівкою і як було виготовлено цей документ.

Якщо підроблений документ було виготовлено самим військовослужбовцем чи кимсь іншим на прохання військовослужбовця, то є підстави для проведення обшуку у цих осіб на предмет виявлення бланків, печаток, речовин, які змивають чорнила тощо. І насамкінець – у справах цієї категорії часто виникає необхідність у проведенні криміналістичної експертизи для дослідження підробленого документа. Зокрема, може бути призначено: судову експертизу почерку, судово-технічну експертизу документа для дослідження паперу, печатки, слідів підчистки, виправлення, травлення машинописного тексту.

Ухилення від військової служби може бути виражене у відмові від несення обов'язків військової служби у вигляді відкритої заяви про небажання служити в Збройних силах або в інших військових формуваннях України взагалі чи в окремому роді військ та сил, а також у відмові приймати Військову присягу, брати до рук зброю.

Особлива увага під час розслідування ухилень від військової служби шляхом відмови від несення обов'язків військової служби звертається на пояснення мотивів такої відмови і тієї мети, яку переслідує підозрюваний (обвинувачений). Якщо відмова мотивується релігійними переконаннями, треба уточнити, чи справді така особа має ці переконання, чи вона їх симулює.

Розслідування починається з допиту військовослужбовця, що відмовився нести обов'язки військової служби. Під час допиту уточнюють обставини: кому, коли і де військовослужбовець заявив про те, чому він відмовляється нести обов'язки військової служби. Потім допитується командир (начальник), якому військовослужбовець заявив про відмову від несення обов'язків військової служби, у присутності кого було зроблено ним цю заяву. Шляхом допиту родичів і знайомих військовослужбовця уточнюється, що їм відомо про істинні мотиви відмови від несення обов'язків військової служби. В необхідних випадках у них вилучають його листи, щоденники тощо.

За наявності підстав військовослужбовця, який відмовляється від несення обов'язків військової служби, направляють на судово - психіатричну експертизу.

У ході розслідування уточнюють причини й умови, які сприяли ухиленню військовослужбовця від військової служби.

Висновки. Знання слідчими та іншими співробітниками правоохоронних і судових органів положень окремої методики розслідування військових злочинів, пов'язаних з ухиленням від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом, кримінальна відповідальність за які передбачена ст. 409 КК України, допомагатиме проведенню фахового і всебічного досудового розслідування. Це в свою чергу сприятиме реалізації завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України – захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпеченню швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Запропонована стаття сприятиме ефективному застосуванню кримінального закону на всіх стадіях кримінального судочинства, зокрема з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення і до моменту виконання судового рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Абрамин В.Н., Антонов В.П., Романов В.В.* Криміналістика: Учебник / В.Н. Абрамин, В.П. Антонов, В.В. Романов. – М. : Военный Краснознамённый институт, 1983. – 455 с.

2. *Албул С.В.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Кримінальне право України: Навч.-метод. посібн. / С.В. Албул, Д.О. Балобанова, А.А. Березовський [та ін.]; за ред. д.ю.н., проф. В.О. Тулякова. – О. : Фенікс, 2011. – 374 с.

3. *Андрусів Г.В.* Військові злочини // Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, С.Я. Лихова [та ін.]; за ред. П.С. Матишевського [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – С. 845–884.

4. *Ахметшин Х.М.* Квалификация воинских преступлений: учебное пособие / Под ред. А.С. Кобликова. – М. : Военный институт, 1977. – 80 с.

5. *Воинские преступления: Учебник / Х.М. Ахметшин, Н.В. Васильев, В.Н. Кудрявцев, В.И. Шанин; под редакцией Н.Ф.Чистякова.* – М. : Военно-политическая академия имени В.И. Ленина, 1970. – С. 34 – 76.

6. *Воинские преступления: Учебник / Х.М. Ахметшин, Н.В. Васильев, А.А. Герцензон [и др.]; отв. ред. Г.Н. Пуговкин.* – М. : Военно-юридическая академия, 1956. – 287 с.

7. *Волостнов П.А.* Преступления против военной службы // Уголовное право. Особенная часть: Учебник для вузов / Ответственные редакторы: доктор юридических наук, профессор И.Я. Козаченко, доктор юридических наук, профессор

З.А. Незнамова, кандидат юридических наук, доцент Г.П. Новоселов. – М. : ИНФРА М – НОРМА, 1997. – 768 с.

8. *Дячук С. І.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): У 3-х кн. / Кн. 3: Особлива частина. – Коментарі до статей 255–447 Кримінального кодексу України. // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / За заг. ред. В.Г. Гончаренка, П.П. Андрушка. – К. : «ФОРУМ», 2005. – 584 с.

9. Закон об уголовной ответственности за воинские преступления (комментарий): – М. : Юрид. лит., 1969. – 192 с.

10. Закон об уголовной ответственности за воинские преступления: Комментарий / Под ред. А.Г. Горного. – М. : Юрид. лит., 1986. – 160 с.

11. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): Навч. посіб. / Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І.Касинюк [та ін.]; за ред. М.І. Панова. – Х. : Право, 2011. – 184 с.

12. *Карпенко М.І.* Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання / За заг. ред. д.ю.н., проф. В.К. Матвійчука. – К. : ВД «Дакор», 2013. – 472 с.

13. *Клименко В.А., Чангулі Г.І.* Військові злочини // Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. – К. : Правові джерела, 1998. – С. 1012–1082.

14. *Клименко В.А.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду на 1 грудня 2001 р. / За ред. С.С.Яценка. – К. : А.С.К., 2002. – С.845–899.

15. Комментарий Закона об уголовной ответственности за воинские преступления: / Под ред. А.Г. Горного. – М. : Юрид. лит., 1981. – 152 с.

16. *Криволапов Г.Г.* Преступления против военной службы // Уголовное право. Особенная часть: учебник / Под ред. Н.И. Ветрова и Ю.И. Ляпунова / Г.Г. Криволапов. – М. : Новый юрист, 1998. – С.709-733.

17. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» станом на 25 травня 2012 року: (Відповідає офіц. текстів) – К. : Алерта, 2012. – 304 с.

18. *Навроцький В.О.* Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій / В.О. Навроцький. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 771 с.

19. *Нарожная Е.В.* Преступления против установленного порядка несения воинской службы // Уголовное право Украины. Особенная часть : Учебник / Отв. ред. Е.Л. Стрельцов. – Х. : Одиссей, 2009. – 544 с.

20. Осмотр места происшествия: (справочник следователя). – М.: Юрид. лит. 1979. – 223 с.

21. Осмотр места происшествия при расследовании отдельных видов преступлений: Учеб. пособие / Под ред. проф. Н.И. Клименко. – К. : НВТ «Правник», 2001. – 172 с.

22. Памятка для молодых военных следователей о первичных и неотложных следственных действиях / Военная прокуратура ККВО. – К., 1971. – 26 с.

23. *Панов М.І., Харитонов С.О.* Розділ ХІХ. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 1082–1151.

24. *Панов М.І., Касинюк В.І., Харитонов С.О.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). – Х. : Харків юридичний, 2006. – 172 с.

25. Правовая основа планирования предварительного следствия как одна из гарантий обеспечения его законности. Памятка военному прокурору и следователю / Главная военная прокуратура. – М., 1988. – 20 с.

26. Преступления против военной службы: Учебник для вузов / Под ред. Н.А. Петухова. – М. : НОРМА-ИНФРА М, 2002. – 208с.

27. Расследование воинских преступлений / Под ред. А.Н. Полева. – М. : 1973. – 187 с.

28. *Роцин О.І.* Книга криміналіста: Практ. посіб. / О.І. Роцин, П.Д. Біленчук, Г.О. Омельченко. – К.: Україна, 1995. – 413 с.

29. Руководство для следователей / Под ред. Н.А. Селиванова, В.А. Снеткова – М. : ИНФРА-М, 1997. – IV, 732 с.

30. *Селиванов Н.А., Тербилов В.И.* Первоначальные следственные действия (изд. 2-е, испр. и допол.). – М. : Юрид. лит., 1969. – 296 с.

31. Судебно-медицинская экспертиза: Справочник для юристов. – М. : Юрид. лит, 1985. – 320 с.

32. Судебные экспертизы / Отв. ред. Н.А. Селиванов. – М. : Военное изд-во МО СССР, 1980. – 192 с.

33. *Сенько М.М.* Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби: Автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.08 – Інститут держави і права ім. В.М. Корецького / М.М.Сенько. – К. : 2005. – 20 с.

34. *Сызранцев В.Г.* Воинские преступления: Комментарий к главе 33 УК РФ / В.Г. Сызранцев. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 304 с.

35. *Хавронюк М.І.* Військові злочини: Навч. посіб. / М.І. Хавронюк. – К. : Українська академія внутрішніх справ, 1995. – 156 с.

36. *Хавронюк М.І.* Військові злочини: Комент. законодавства / М.І. Хавронюк // М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; відп. ред.: М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. – К. : Вид-во А.С.К., 2003. – 272 с.

37. *Чуваков О.А., Крупко Д.И.* Преступления против встановленого порядка несения военной службы // Уголовный кодекс Украины. Комментарий: Под ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. – Харьков, ООО «Одиссей», 2001. – 836–932 с.

38. *Чхиквадзе В. М.* Советское военно-уголовное право / В. М. Чхиквадзе. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – 452 с.

39. *Щегель Н.І.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Кримінальне право. Особлива частина: Мультимедійний навч. посіб. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_osob/Files/Lec/T20/T20_P6.html.

Карпенко М.І. Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом: окрема методика розслідування злочинів, передбачених ст. 409 Кримінального кодексу України

У статті розглядаються питання, що є обставинами, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні в разі вчинення злочинів, передбачених ст. 409 КК України.

Ключові слова: ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом, військові злочини, методика розслідування.

Карпенко Н.И. Уклонение от воинской службы путем членовредительства или иным способом: частная методика расследования преступлений, предусмотренных ст. 409 Уголовного кодекса Украины

В статье рассматриваются вопросы, которые являются обстоятельствами, что подлежат доказыванию в уголовном производстве в случае совершения преступлений, предусмотренных ст. 409 УК Украины.

Ключевые слова: *уклонение от воинской службы путем членовредительства или иным способом, воинские преступления, методика расследования.*

Karpenko N.I. Evasion of military service by mutilation or otherwise: private method of investigation of crimes under Art. 409 of the Criminal Code of Ukraine

This article discusses issues that are circumstances that are subject to proof in criminal proceedings for crimes under Art. 409 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: *evasion of military service by mutilation or otherwise, war crimes, investigation methodologies.*

Стаття надійшла до редакції 20.10.2013.

ОСНОВНЫЕ ТРУДНОСТИ РАССЛЕДОВАНИЯ СЕРИЙНЫХ СЕКСУАЛЬНЫХ УБИЙСТВ

Т.Н. Шамонова

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин
Международного университета (г. Москва)*

Е.В. Александренко

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры досудебного расследования
Национальной академии внутренних дел*

Постановка проблемы. Среди многих видов убийств наибольшую опасность представляют серийные убийства, совершенные на сексуальной почве, т.н. серийные сексуальные убийства. Эти преступления совершаются в отношении людей из разных социальных групп, разного возраста и рода занятий, сопровождаются особой жестокостью, длительными пытками и истязаниями, что входит в своеобразный обязательный «ритуал» убийцы. Количество жертв серийных сексуальных убийств исчисляется десятками. Только доказанных следствием у Чикатило насчитывалось 52 убийства, Михасевича – 36, Головкина – 14, Ткача – 40, «васильковского маньяка» Кузьменко – 13. Как свидетельствует практика, все указанные маньяки задерживались во многом благодаря случайности, а не устанавливались путем целенаправленного поиска. В отношении многих из них вообще не возникало подозрение (Михасевич, Сливко, Кулик, Ткач, Головкин, Кузьменко и др.), а применительно к некоторым подозрение впоследствии было снято (Михасевич, Чикатило).

Анализ последних исследований и публикаций. В разные годы вопросами раскрытия и расследования серийных сексуальных убийств, типологией преступников и жертв этих преступлений занимались многие как отечественные, так и зарубежные ученые и практические работники (Ю.М. Антонян, А.А. Барыгина, В.П. Бахин, А.О. Бухановский, Н.П. Водько, А.И. Дворкин, Н.С. Карпов, И.М. Костоев, В.И. Майоров, А.Л. Протопопов, Т.И. Ревякин, Е.В.Тихонова, И.В. Усанов и др.). Однако, предметом исследования большинства исследователей не охватывались недостатки, допущенные сотрудниками правоохранительных органов при расследовании указанной категории преступлений.

Целью статьи является рассмотрение основных причин, обуславливающих трудности раскрытия и расследования серийных сексуальных убийств, в том числе допущенные недостатки, их учет с целью совершенствования деятельности правоохранительных органов по борьбе с указанными преступлениями.

Основные результаты исследования. В отличие от так называемых «бытовых» убийств, где зачастую установление мотива преступления, круга общения потерпевшего, а отсюда – и непосредственного исполнителя, как правило, не вызывает трудностей (проводится тщательное изучение образа жизни и связей потерпевших, круга их общения и т.д.), маньяков и их жертв ничего,

кроме мотива влечения и избирательности выбора убийцы-маньяка (пол, возраст, телосложение, особенности внешности, одежды, поведение будущей жертвы, и т.д.), не связывает.

Именно это обстоятельство – отсутствие связи между преступником и его жертвами, по крайней мере, видимой, очевидной, делает неэффективным использование обычной методики расследования убийств и использование типовых версий. Традиционный путь расследования – изучение жертвы и ее окружения, в ходе которого могут быть установлены мотивы преступления и получены сведения о возможном преступнике – здесь не даст результата. Серийные убийцы-маньяки выбирают жертвы только по им самим ведомым основаниям и признакам. Например, внешне похожих на определенных людей, лиц определенного пола, возраста и телосложения.

Помимо указанных, трудности раскрытия данных преступлений объясняются также следующими обстоятельствами:

1) Серийные сексуальные убийцы выбирают своих жертв среди незнакомых им людей, предпочитая определенные категории лиц (несовершеннолетних, склонных к случайным знакомствам и связям, умственно неполноценных, бродяг, пьяниц и др.), выбирают их, находящихся без сопровождающих, в малолюдных местах, под благовидным предлогом (подвезти, проводить). Головкин привлекал мальчиков общаться с ним, используя свое служебное положение – работал зоотехником на конезаводе, а ребята интересовались лошадьми, Михасевич и Кузьменко, используя личный автотранспорт, выискивали одиноких женщин, предлагали их подвезти, после чего останавливались в безопасном с точки зрения совершения насилия месте и совершали преступления.

2) Маньяки имеют обычную, даже располагающую внешность, легко входят в контакт с жертвами, что помогает заманивать их в безлюдные места (лесопарк, лес) или туда, где они могут совершить преступление без опасности быть замеченными и задержанными (Михасевич, Чикатило, Головкин, Кузьменко и др.).

3) Указанные преступники ведут обычный образ жизни, как правило, образованны, хитры (находчивы), успешно работают, занимают должности, связанные с контактами с людьми и детьми, являются активными общественниками (Сливко носил звание «Заслуженный учитель РСФСР», был депутатом городского Совета народных депутатов, и более 20 лет совершал преступления; Головкин за успехи в развитии коневодства был награжден серебряной медалью ВДНХ СССР; «Ударник коммунистического труда» Кулик работал врачом; Чикатило был воспитателем в учебном заведении). Они даже могут сотрудничать с правоохранительными органами и участвовать в раскрытии преступлений, ими же совершенных (Михасевич был народным дружинником и внештатным сотрудником милиции, как и Чикатило). Теодор (Тед) Банди имел юридическое образование, степень доктора философии, и написал руководство по защите от изнасилования, был помощником главы республиканцев штата Вашингтон, ему прочили большое будущее, признался в убийстве более 50 девушек [1; 2].

4) Преступники внимательно следят за ходом расследования, а полученные сведения используют для того, чтобы продолжать совершать преступления и избежать изобличения – переезжают в другие города, области, страны. Как пояснил на следствии сам Головкин: «В 1987-1988 годах я ни нападений, ни убийств мальчиков не совершал, боялся. Знал, что ищут человека, который убивает мальчиков...Следующие убийства я стал совершать после того, как купил автомашину и гараж...Все последующие преступления я уже совершал с использованием автомашины и гаража» [3, с. 31]. Чикатило, совершивший в течение двенадцати лет 52 убийства, действовал на территории Ростовской, Владимирской, Ленинградской, Свердловской, Московской областей, а также в Ташкенте (Узбекистан) и в Украине. Ткач действовал 25 лет в Российской Федерации, Запорожской, Днепропетровской, Харьковской областях, по мере смены своего места жительства.

5) Отсутствие видимой связи между преступником и его жертвами делает неэффективной использование обычной методики расследования убийств (изучение образа жизни и связей жертвы) и использование типовых версий.

6) Отсутствие видимого мотива преступления (чтобы определить мотив следует провести тщательный анализ и сопоставить все обстоятельства ряда преступлений для установления возможного совпадения отдельных признаков).

7) Длительное совершение преступлений оттачивает у маньяков навыки вхождения в доверие к жертве, что позволяет не оставлять традиционных следов. Оставшиеся следы сначала следует обнаружить и дать им правильную оценку. Ранее работая экспертом-криминалистом, благодаря полученным в ходе учебы и работы криминалистическим знаниям, Ткач никогда не оставлял следов на телах своих жертв: например, снимал с них все предметы одежды и обуви, на которых могли бы остаться отпечатки его пальцев, и даже удалял следы спермы с тел убитых [4].

8) Отсутствие сведений о месте преступления – жертва могла быть последний раз замечена в одном месте, а издевательства и убийство произошло в другом (Михасевич, Головкин и Кузьменко на личном автомобиле «подвожили» жертв в удобное для совершения преступления место).

9) Жертвы маньяков долгое время могут числиться пропавшими без вести, а их тела и останки обнаруживаются зачастую случайно или после задержания преступника.

Указанные и некоторые другие обстоятельства приводят к тому, что серийные сексуальные убийцы действуют долгое время, на их счету десятки жертв, и задерживаются они, как правило, тоже зачастую случайно: вследствие собственной неосторожности либо бдительности окружающих (Михасевич, Чикатило, Кулик, Ткач). Кулик при совершении преступления был замечен людьми, задержавшими его. Ткач пришел на похороны последней своей жертвы, где был опознан детьми, игравшими с девочкой незадолго до ее гибели.

Кроме указанных, следует отметить одно важное обстоятельство, также осложняющее своевременное раскрытие серийных сексуальных убийств, и

отмеченное во всех указанных уголовных делах – наличие типичных недостатков следователей и оперативных сотрудников при расследовании. Эти ошибки связаны: а) с некачественным проведением проверки заподозренных в совершении данных преступлений; б) с неправильной оценкой имеющихся фактов и доказательств.

Основная часто встречающаяся ошибка - это неполная и некачественная проверка заподозренных лиц. На основании полученных «проверенных» и «установленных» данных делаются поспешные выводы о непричастности проверяемого к совершению серийных убийств. Примером, в частности, являются дела Михасевича, Чикатило, Головкина, Ткача. В результате проведенного анализа было правильно рассчитано предполагаемое место проживания преступника, совершившего серию жестоких убийств мальчиков в Подмоскowie. Но Головкин не попал в список проверяемых лиц, поскольку имел московскую прописку, а список составлялся по данным местного паспортного стола. Хотя фактически он проживал без регистрации в указанном месте [5, с. 111].

Серьезным просчетом является также отсутствие тщательного анализа имеющихся в деле доказательств как подтверждающих, так и опровергающих версию о причастности заподозренного. В деле Чикатило единственной «верной» уликой следствие считало кровь 4-й группы, обладателя которой искали. Поскольку кровь Чикатило была другой группы, подозрение с него было снято. При этом следствием проигнорированы многие другие факты: поведение Чикатило, который ранее уже трижды задерживался; следы, места и способ совершения преступлений. В том числе было проигнорировано сообщение, что в камере задержанный Чикатило интересовался у сокамерника – можно ли определить преступника по сперме. Имеющиеся доказательства виновности Чикатило следствие должным образом не проанализировало и не оценило в совокупности с выводами экспертиз, доверяя лишь экспертам, и задержанный был освобожден. В дальнейшем были признаны ошибки при проведении этих экспертиз [6].

Помимо указанных факторов, трудности раскрытия преступлений серийных сексуальных убийств также обусловлены отсутствием систематизированного анализа и обобщения ошибок, допущенных при расследовании, недостаточным количеством и недостаточной глубиной исследования хода раскрытия и расследования указанной категории преступлений учеными-криминалистами.

Выводы. Даже спустя много лет после появления первых критических публикаций и исследований хода расследования серийных сексуальных убийств, наличием достаточного для проведения тщательного анализа количества уголовных дел и обвинительных приговоров суда, большинство ученых (Н.Л. Гранат, С.А. Шейфер, В.А. Лазарева, В.С. Бурданова, В.В. Рябоконт, А.И. Михайлов, Н.С. Карпов, В.Н. Карагодин, Е.В. Морозова и др.) в своих работах говорят о необходимости учета следственных ошибок в общем, а не применительно к отдельным видам и категориям преступлений [7-13]. В имеющихся работах по раскрытию и расследованию серийных сексуальных убийств рассматриваются вопросы методики и организации их расследования,

но отсутствует какой-либо содержательный анализ работы по ним (А.Л. Протопопов, И.В. Усанов, А.И. Дворкин, Е.В. Тихонова и др.) [14-16]. Даже говоря о выявлении и предупреждении серийных сексуальных убийств, о вопросах организации и расследования указанных преступлений, авторы таких работ (И.В. Усанов, Е.В. Тихонова и др.), не упоминают о допущенных ошибках. В частности, работа И.В. Усанова хотя и носит название «Проблемы раскрытия и расследования серийных убийств на сексуальной почве», в ней о допущенных при их расследовании ошибках не говорится. Однако, учет таковых, по нашему мнению, мог бы способствовать эффективному не только выявлению и раскрытию, но и предупреждению этих преступлений. Дело состоит в проведении комплексных и глубоких исследований, силами коллективов ученых разных специальностей, подготовке за их результатами эффективных рекомендаций для практических работников и их надлежащем использовании в работе по расследованию указанных преступлений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. *Кривич М., Ольгин О.* Чикатило и его жертвы. – М. : «НТВ», «Изограф», 1996. – 160 с.
2. Расследование многоэпизодных убийств, совершенных на сексуальной почве: Научно-методическое пособие / Под ред. А.И.Дворкина. – М. : Изд-во «Экзамен», 2003. – 416 с.
3. Обвинительное заключение по уголовному делу № 18/58373-86 // Маньяки в Москве. Сост.: Э.Максимовский, В.Рябинин. – М., Изд-во «Юстиция», 1996. – 353 с.
4. *Василь Мария.* «Пологовский маньяк» рассказал такие детали зверского изнасилования 9-летней девочки, которые мог знать только убийца // «Факты» от 24 ноября 2006 г.
5. Расследование многоэпизодных убийств, совершенных на сексуальной почве: Научно-методическое пособие / Под ред. А.И.Дворкина. – М. : Изд-во «Экзамен», 2003. – 416 с.
6. *Водько Н.П.* Почему так долго искали Чикатило. – М., 1996. – 80 с.
7. *Гранат Н.Л.* Следственные ошибки: понятие, виды и причины // Научная информация по вопросам борьбы с преступностью. – М., 1983. – № 76.
8. *Шейфер С.А., Лазарева В.А.* Следственные ошибки и их причины // Проблемы дальнейшего укрепления социалистической законности при расследовании преступлений органами внутренних дел: Сб. науч. тр. Киев, 1988.
9. *Бурданова В.С.* Следственные (криминалистические) ошибки // Вопросы совершенствования прокурорско-следственной деятельности: Сб. ст. СПб., 1996.
10. *Рябокоть В.В.* Следственные ошибки и пути их устранения. М., 1997. – 20 с.
11. *Дубривный В.А.* О следственных ошибках // Межвуз. сб. науч. тр. – Волгоград, 1997.
12. *Михайлов А.И., Карпов Н.С.* Використання даних про типові помилки розслідування для вдосконалення слідчої діяльності // Теоретичні основи та практика використання передового досвіду органів внутрішніх справ у протидії злочинній діяльності / Під наук. ред. В.П. Бахіна/ Монографія. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2000. – С. 107-113.

13. Карагодін В.Н., Морозова Е.В. Криміналістическіе проблеми обнаруженія и устраниенія следственных ошибок: Учебно-практическое пособие. – Екатеринбург: Изд-во Уральского юридического института МВД России, 2003. – 22 с.

14. Протопопов А.Л. Расследование сексуальных убийств. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 226 с.

15. Усанов И.В. Проблемы раскрытия и расследования серийных убийств на сексуальной почве. – М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2005 – 168 с.

16. Тихонова Е.В. Расследование и предупреждение серийных сексуальных убийств: дис...кандидата юрид. наук: 12.00.09 / Е.В.Тихонова. – Волгоград, 2002. – 225 с.

Шамонова Т.М., Александренко О.В. Основні труднощі розслідування серійних сексуальних вбивств

Стаття присвячена розгляду труднощів при розкритті та розслідуванні серійних сексуальних вбивств. Розглянуто обставини, які ускладнюють роботу по справах даної категорії, узагальнено слідчі помилки, яких припустилися, наведено приклади зі слідчої практики.

Ключові слова: *серійні сексуальні вбивства, слідчі помилки, типові помилки.*

Шамонова Т.Н., Александренко Е.В. Основные трудности расследования серийных сексуальных убийств

Статья посвящена рассмотрению трудностей при раскрытии и расследовании серийных сексуальных убийств. Рассмотрены обстоятельства, затрудняющие работу по делам данной категории, обобщены допущенные следственные ошибки, приведены примеры из следственной практики.

Ключевые слова: *серийные сексуальные убийства, следственные ошибки, типичные ошибки.*

Shamonova T.N., Aleksandrenko E.V. The main difficulties of investigation of serial sexual murders

The article is dedicated to consideration of difficulties at disclosing and investigation of serial sexual murders. The circumstances complicating work on affairs of the given category are considered, the committed investigatory mistakes are generalized, examples from investigatory practice are given.

Keywords: *serial sexual murders, the investigatory mistakes, typical mistakes.*

Стаття надійшла до редакції 29.08.2013.

**ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ
В УКРАЇНІ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ
ПРО ПРАВОВУ ДОПОМОГУ**

І.М. Проценко

молодший науковий співробітник

відділу міжнародного права та порівняльного правознавства

Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;

викладач кафедри цивільного та господарського права

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Одним із ефективних заходів забезпечення прав громадян однієї держави на території іншої є укладення міжнародних договорів про правову допомогу та правові відносини в цивільних та кримінальних справах (далі – міжнародні договори про правову допомогу). Основна мета договорів такого роду полягає в забезпеченні громадянам однієї держави національного режиму на території іншої, й перш за все, в питаннях їх доступу до правосуддя та при використанні ними способів і засобів захисту своїх прав у суді. Укладення міжнародних договорів про правову допомогу відповідає духу розвитку сучасної цивілізації, для якої характерним явищем є зрівняння в правах людей, незалежно від їх державної приналежності. Тому потрібно надзвичайно уважно ставитися до формулювання положень цих міжнародних договорів, оскільки їх недоліки можуть призвести до обмеження чи порушення прав іноземних громадян.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Договори про правову допомогу доволі докладно вивчені наукою міжнародного права та міжнародного приватного права України. Вони стали предметом наукового дослідження Г.В. Галуценка, В.М. Гребенюка, А.Г. Хачатуряна, Л.З. Павлик тощо. Однак юридична практика України постійно демонструє нам проблеми, що виникають у зв'язку із застосуванням конкретних договорів про правову допомогу. Тому дослідження положень міжнародних договорів про правову допомогу, укладених між Україною та іншими державами, є завжди актуальним і нагально необхідним.

Метою написання даної статті є аналіз окремих проблем практичного застосування Угоди між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах 2000 р. [1] (далі – Угода), а також пошук шляхів їх подолання.

Основні результати дослідження. Обрання Угоди між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво в цивільних

справах 2000 р. в якості предмету дослідження обумовлюється тим, що їй при-
таманні суттєві недоліки, багато її положень не відповідають сучасному рівню
розвитку міжнародного приватного права й всі ці обставини можуть негативно
вплинути на міцні зв'язки, що вже склалися між громадянами та юридичними
особами обох держав. Хоча наявність цих недоліків частково пояснюється
непрофесійним перекладом тексту договору на українську мову, зокрема, саме
цим може бути обґрунтовано використання ст. 12 Угоди понять «особистий
стан» та «особистий статус» як синонімів, причому в Україні навряд чи зна-
йдеться юрист, який зможе пояснити, що розуміється під поняттям «особист-
ний стан». А ось у ст. 16 Угоди вже йдеться про «особистий, сімейний та май-
новий стан». Також некоректно сформульована ч. 2 ст. 18 Угоди, в якій вста-
новлено, що правоздатність юридичної особи визначається законодавством
договірної сторони, на території якої знаходиться центральне управління
згідно з її статусом. Зрозуміло, що в цій статті мова йде про «центральный
орган управління, визначений як такий в статуті юридичної особи». Однак,
якщо суд буде змушений застосовувати цю норму Угоди, він повинен буде або
дотримуватися положень названої статті й встановлювати центральне управ-
ління в статусі особи, або шукати офіційний текст договору, викладений
англійською мовою, оскільки відповідно до ст. 43 Угоди у разі виникнення
суперечок у тлумаченні Угоди слід звертатися до тексту, викладеного англій-
ською мовою.

Ряд положень Угоди, в силу своєї недосконалої, можуть стати пере-
шкодою в реалізації фізичними особами своїх майнових прав. Це, зокрема,
добре демонструє наступна ситуація. Громадяни України, які проживають на
території України, розлучилися на території України. Вони мали на праві
спільної сумісної власності нерухоме майно, розташоване на території
Туреччини. Тепер, після розлучення, вони бажають розділити це майно між
собою. Зрозуміло, що суд перш за все повинен дати відповідь на питання, пра-
вом якої держави регулюватиметься розподіл майна між подружжям – правом
України чи правом Туреччини. Допоможе йому у відповіді на це питання колі-
зійна норма, яку, в силу примату міжнародного договору над національним
законодавством, слід шукати у вищезгаданій Угоді. Однак при обранні потріб-
ної колізійної норми, на підставі якої визначатиметься застосовне право, суд
може зіштовхнутися з певними перешкодами. Зокрема, він повинен буде оби-
рати між колізійною нормою, яка регулює майнові відносини між подружжям
та колізійною нормою, що регулює питання права власності на нерухомість.
Якщо він обере першу колізійну норму, тоді ситуація буде розв'язуватися за
правом України, якщо ж другу – за правом Туреччини. Адже, ст. 22 Угоди
«Особисті та майнові права подружжя» встановлює, що особисті та майнові
правові стосунки подружжя, які мають однакове громадянство, будуть регулю-
ватися законодавством тієї договореної сторони, громадянами якої вони є.
Однак ст. 27 Угоди «Право власності» говорить, що до нерухомості й права
власності на неї застосовується законодавство Договірної Сторони, на терито-
рії якої знаходиться нерухоме майно. Сторін спору дуже лякає перспектива
розглядати спір за правом Туреччини, оскільки їм невідомі правила поділу

майна у випадку розлучення, прийняті в цій державі. У суду ж є однаково вагомі аргументи як щодо застосування першої колізійної норми, так і другої. Адже, виходячи з основ теорії приватного права, всі його галузі регулюють майнові та особисті немайнові відносини. Сімейні право, як приватне право, також регулює майнові та особисті немайнові відносини, тільки ці відносини мають певну специфіку: вони виникають, змінюються і припиняються із шлюбу чи інших відносин між родичами, їх суб'єктом є подружжя, колишне подружжя чи родичі тощо. Ця специфіка обумовлює створення особливого правового регулювання цих відносин (закріпленого в Сімейному кодексі України) і особливих колізійних норм. Тому, відносини щодо майна (в тому числі і нерухомості), яке перебуває у спільній сумісній власності подружжя, за своєю суттю, є речовими відносинами, право спільної сумісної власності подружжя за своєю суттю є правом власності (в його розумінні цивільним правом), однак в силу своєї специфіки воно буде виступати складовою частиною майнових відносин подружжя і користуватися відповідним особливим правовим регулюванням.

Додатковим аргументом на користь того, що спільна сумісна власність подружжя розглядається в Україні як складова майнових відносин подружжя, а не складова такого інституту цивільного права, як право власності, свідчить той факт, що Пленум Верховного Суду часто роз'яснює питання застосування законодавства, які виникають при розгляді судом справ про поділ спільного майна подружжя разом із питаннями, що виникають у зв'язку із укладенням та розірванням шлюбу, а не при розгляді питань, пов'язаних із правом власності взагалі, чи з правом власності на нерухомість. Це має місце, наприклад, в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» від 21.12.2007 р. [2].

Також з тексту Роз'яснення Міністерства юстиції України «Правове регулювання особистих немайнових та майнових відносин між суб'єктами сімейних правовідносин» від 05.07.2011 р. [3] зрозуміло, що в ньому відносини щодо спільної сумісної власності подружжя сприймається як складова частина майнових відносин подружжя. До речі, в цьому Роз'ясненні дається досить широке визначення майнових відносин у сімейному праві. Під ним вважають врегульовані нормами сучасного законодавства відносини між суб'єктами права, в яких об'єктом є будь-які майнові блага (речі індивідуального користування, премії, нагороди, майно, набуте під час перебування у шлюбі, грошові утримання тощо). Якщо користуватися цим визначенням, то відносини щодо спільної сумісної власності подружжя є безумовно майновими відносинами і суд до регулювання вищезгаданої ситуації може застосовувати ст. 22 Угоди.

Однак, з іншого боку, дещо насторожує формулювання ст. 27 Угоди. Вона сформульована таким чином, що поширюється не просто на право власності, а на право власності на нерухомість. Це може породити думку, що дана норма спеціально створена для того, щоб регулювати всі питання, пов'язані з правом власності на нерухомість, незалежно від того, належить вона подруж-

жую чи іншим учасникам цивільних відносин. (Варто зауважити, що в міжнародному приватному праві переважає практика регулювання права власності на нерухомість правом держави, на території якої вона знаходиться, однак це правило не є аксіомою, оскільки, наприклад, в Законі України «Про міжнародне приватне право» 2005 р. [4] подружжя можуть обрати (а не зобов'язані) до регулювання спірних відносин щодо нерухомості право держави, на території якої нерухомість знаходиться). До того ж, ст. 27 Угоди написана не зовсім юридично чітко, адже вона називається «Право власності», однак поширюється не тільки на це питання, а на питання пов'язані з нерухомістю взагалі. Додатковим аргументом застосування цієї колізійної норми може послужити те, що згідно цивільного права України право спільної сумісної власності не є характерним виключно для сімейних відносин. Адже Цивільний кодекс України передбачає можливість виникнення права спільної сумісної власності не тільки у фізичних осіб, а й у юридичних, її суб'єктом може виступити держава, територіальні громади, якщо інше не встановлено законом (ст. 368 Цивільного кодексу України), а тому є підстави розглядати відносини щодо розподілу спільного сумісного майна подружжя не як складову інституту права власності.

Описана ситуація могла б і не виникнути, якби ст. 22 Угоди була більш розгорнутою і включала в себе пункт про поділ нерухомого майна між подружжям (адже це питання є одним з тих, що найчастіше розглядається в судах, а тому воно має отримувати належне правове регулювання). Натомість ця стаття страждає на некоректне формулювання, адже виходячи з назви, вона має регулювати майнові права подружжя, однак в самій статті йдеться вже про майнові правовідносини подружжя, які названі тут «майновими правовими стосунками подружжя».

Вирішенням судом цієї ситуації також могло бути спрощено, якби Сімейний кодекс України 2002 р. [5] давав би визначення майнових відносин подружжя. Окрім цього, цю проблему можна було б оминати, якби ще до звернення у суд сторони спору уклали договір про поділ майна, посвідчений нотаріально, однак з іншого боку, невідомо, чи буде такий договір юридично значимим на території Туреччини і тому сторонам спору краще відмовитися від такої можливості.

А поки що сторонам можна поради вдатися до певних хитрощів, якщо вони схиляються до розв'язання їх ситуації за правом України. Зокрема, позов слід подавати про поділ спільного сумісного майна подружжя і в жодному випадку не слід подавати позов про визнання права власності на $\frac{1}{2}$ частину нерухомого майна, оскільки це може створити підстави для застосування ст. 27 Угоди. В позов варто включити наступні фрази: або «свої вимоги позивач обґрунтовує нормами права України (зокрема, Сімейного кодексу України), визначеного в якості застосовного відповідно до ст. 22 Угоди», або «відповідно до ст. 22 Угоди особисті майнові відносини між подружжям регулюються правом держави, громадянами якої є подружжя, отже свої позовні вимоги позивач обґрунтовує правом України».

До позову можна додати висновок науково-правової експертизи, перед виконавцями якої варто ставити питання про те, чи регулюються відносини

ст. 22 Угоди, а не питання щодо того, до регулювання яких правовідносин застосовується ст. 22 і ст. 27 Угоди, оскільки це покаже проблему в застосуванні міжнародного договору, породить необхідність його тлумачення, а відповідно до ст. 41 Угоди, будь-які складнощі, що можуть виникнути у зв'язку із застосуванням цієї Угоди, мають вирішуватися дипломатичними каналами й ця обставина може тільки затягнути судовий процес.

Також сторони мають пам'ятати, що починаючи із стадії попереднього судового засідання вони можуть укласти між собою мирову угоду, яка, відповідно до ст. 39 Угоди буде визнана та виконана в Туреччині в тому ж порядку, що й судові рішення.

Загалом же слід зазначити, що суди України дуже неохоче застосовують право іноземної держави і використовують будь-яку можливість для застосування права України. Зокрема, відповідно до ст. 4 Закону України «Про міжнародне приватне право» 2005 р. у них є можливість довести, що ці відносини є більш тісно пов'язаними з правом України, а ст. 8 цього ж закону дозволяє суду застосовувати право України, якщо він не зможе в розумні строки встановити зміст іноземного законодавства.

Якщо суд все ж таки прийде до думки, що дані відносини мають регулюватися правом Туреччини, то сторонам спору не слід цього боятися, адже в Туреччині майно між подружжям ділять за тими ж правилами, що й в Україні (тобто за принципом рівних часток). До того ж, як зазначено було вище, суду прийдеться вживати заходів щодо встановлення змісту відповідного законодавства Туреччини (тобто, звертатися із запитом до Міністерства юстиції України, інших компетентних органів чи установ в Україні чи за кордоном, залучати експерта, тощо) і у разі, якщо йому не вдасться з'ясувати зміст іноземного законодавства, буде застосовувати право України.

Наостанок варто звернути увагу на ще одне положення Угоди. Якщо говорити про вищеописаний спір між подружжям, то зрозуміло, що для того, щоб уникнути продажу майна відповідачем, його дарування чи іншого розпорядження майном, особливо якщо в свідоцтві про право власності на майно стоїть тільки його прізвище, варто вже на стадії попереднього судового розгляду подати суду клопотання про вчинення заходів забезпечення позову (наприклад, його арешту). Однак ці процесуальні дії мають бути вчинені на території Туреччини, а отже, якщо суд винесе ухвалу про вчинення заходів щодо забезпечення позову, то вона може бути виконана тільки в тому випадку, якщо це передбачено Угодою. А в ній не має окремої статті, яка б поширювалася на виконання судових доручень за кордоном, хоча можливо воно може бути виконано на підставі того, що ці процесуальні дії включаються у поняття правової допомоги. Також їх може бути вчинено на підставі іншого міжнародно-правового договору – Гаазької конвенції з питань цивільного процесу 1954 р. [6] (учасницею яких є і Україна, і Туреччина).

Висновки. Проведене дослідження показує, що Угода між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах 2000 р. не регулює всього обсягу відносин, які виникають у зв'язку з правовим співробітництвом між державами. Також вона містить багато неко-

ректно сформульованих, неправильно перекладених статей, що значно ускладнює реалізацію громадянами своїх прав. Відомства закордонних справ України та Туреччини мають розпочати переговори щодо внесення відповідних змін та доповнень у вищезгадану Угоду або ж розробити нову Угоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Угода між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах 2000 р. – Електронний ресурс [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/792_600].

2. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 р. – Електронний ресурс: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07.

3. Правове регулювання особистих немайнових та майнових відносин між суб'єктами сімейних правовідносин: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 05.07.2011 р. – Електронний ресурс: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0048323-11.

4. Про міжнародне приватне право: Закон України 2005 р. – Електронний ресурс: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2709-15.

5. Сімейний кодекс України 2002 р. – Електронний ресурс: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2947-14.

6. Гаазька конвенція з питань цивільного процесу 1954 р. – Електронний ресурс: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_083.

Проценко І.М. Окремі проблеми застосування в Україні міжнародних договорів про правову допомогу

У статті розглянуто окремі проблеми практичного застосування положень Угоди про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах, укладеної між Україною та Турецькою Республікою у 2000 р. Зокрема, найбільших дорікань заслуговують колізійні норми цієї Угоди, які є некоректно сформульованими, не регулюють значну частину правовідносин, і до того ж не правильно перекладені на українську мову. Також у статті окреслені певні шляхи подолання проблем, що можуть виникнути у зв'язку з недосконалістю Угоди.

Ключові слова: міжнародне приватне право, колізійна норма, міжнародний договір про надання правової допомоги, Угода між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах 2000 р.

Проценко І.Н. Отдельные проблемы применения в Украине международных договоров о правовой помощи

В статье рассмотрены отдельные проблемы практического применения Соглашения о правовой помощи и сотрудничестве в гражданских делах, заключенного между Украиной и Турецкой Республикой в 2000 г. В частности, крупнейшие нареканий заслуживают коллизионные нормы данного Соглашения, которые некорректно сформулированы, не регулируют значительную часть правоотношений и к тому же не правильно переведены на украинский язык. Также в статье очерчены определенные пути преодоления проблем, которые могут возникнуть в связи с несовершенством Соглашения.

Ключевые слова: международное частное право, коллизионная норма, международный договор о предоставлении правовой помощи, Соглашение между

Украиной и Турецкой Республикой о правовой помощи и сотрудничестве в гражданских делах 2000 г.

Protsenko I. Individual problems in the application of international treaties of Ukraine on legal assistance

The article discusses some problems of practical application of the Agreement on Legal Assistance and Cooperation in civil matters, signed between Ukraine and the Republic of Turkey in 2000, in particular, deserve the biggest complaints conflict rules of this Agreement, which do not properly formulated, do not regulate a significant part to the legal and do not correctly translated into the Ukrainian language. The article also outlines some ways to overcome problems that may arise in connection with the imperfection of the Agreement.

Keywords: *private international law, conflict of laws rule, an international treaty on legal assistance, the Agreement between Ukraine and the Republic of Turkey on cooperation and legal assistance in civil cases in 2000.*

Стаття надійшла до редакції 22.10.2013.

«JUS GENTIUM» – ПРАВО НАРОДІВ ЧИ ПРАВО РОДІВ?

О.А. Радзівілл

*доцент кафедри теорії та історії держави і права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Як відомо, сучасне міжнародне право формувалося європейською наукою на основі римського *jus gentium*, що традиційно тлумачиться як «право народів». Проте латиною «gentes» – це великі роди, отже, принаймні під час свого формування, *jus gentium* мало значення «права родів». Від становлення *Homo sapiens* як біологічного виду, рід як колектив, побудований на кровній спорідненості, слугує «елементарною одиницею» біологічного й духовно-інтелектуального самовідтворення людства і основою все більш складних форм інтеграції людських колективів. Починаючи з неолітичної революції й «розділення праці»¹, право родів доповнюється правом територіальних громад та інших волеустановлених форм інтеграції, якими виступають корпорації: ремісників, торговців, жерців і воїнів². Роди виступають базовим осередком суспільного життя і впродовж всієї «цивілізованої» історії, яка, фактично, є історією взаємодії «варварських» і «цивілізованих» народів, втіленою, переважно, у династичному пануванні сильних родів варварського походження над підкореним населенням. Лише там і тоді, де і коли відбуваються процеси «республіканського» державотворення, формуються й усвідомлюються концепції: «народу» – як політично солідарних громадян всіх станів і корпорацій, і «республіки» – як всенародного надбання. Компроміс інтересів вільного населення й аристократичних родів забезпечений «громадянським» (цивільним) правом відповідає і новому розумінню *jus gentium* – як «права народів», хоча і під старою назвою.

При загальній історичній перервності права волеустановлених форм інтеграції, включаючи й держави-республіки (принаймні до нового часу), право родів слугує історично безперервною основою для всіх вищих рівнів суспільних відносин, будучи найближчим до природного права, але не тотожним йому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ідею про первинне значення поняття *jus gentium* як права, що регулювало відносини між родами, почерпнуто з коментаря до «Інституцій Гая» Д. В. Дождьова³ в «Антології світової пра-

¹ Застосований Ф. Енгельсом термін, що відображає процеси спеціалізації спочатку окремих суспільств (номади і землероби) потім окремих соціальних груп (ремісники й торговці) – в ході неолітичної революції

² Термін «корпорації» використовується тут для визначення штучних (волеустановлених) об'єднань за певним родом занять, приналежність до яких згодом стала розглядатися, переважно, як спадково закріплена і стала основою класової або станово-корпоративної структури суспільства

³ Де буквально зазначалося: «Традиционно выражение «*ius gentium*» переводят как «право народов», хотя эта идиома означает дословно «право, существующее

вової думки» [1, с. 316], хоча ця ідея надалі не знайшла у нього розвитку. В дослідженні права первісних родів автор статті спирався насамперед на класичну роботу Ф.Енгельса [2], та роботи таких провідних дослідників права первісних суспільств як Н. Рулан і [3] та А. Редкліфф-Браун [4].

Термін *jus gentium*, як відомо, увійшов в світову правову культуру, завдяки візантійській кодифікації римського права в Інституціях і Дігестах Юстиніана (533 р.), де *jus gentium* вже має значення «права народів», розглядаючись при цьому: у вузькому сенсі – як право, що регулює приватно-правові відносини римлян з не римлянами (Ульпіан) [5, 85], в розширеному – як право «війни, розділення народів, заснування царств, розділення майна, розмежування кордонів і меж...» (Гермогеніан) [5, 86], і в найбільш широкому сенсі – як «право, яке між людьми встановив природний розум» (Гай), ототожнюючись в останньому тлумаченні з природним правом [5, с. 90]. В такому ж варіативному (і, переважно, найширшому) тлумаченні застосовується *jus gentium* і теологами та правниками середньовічної Європи, слугуючи більше ідеологічним, ніж юридичним цілям [6, с. 14-16]. Практичним юридичним змістом *jus gentium* наповнюється з початку нової історії, передовсім у формі міркувань щодо повноважень монархів великих держав визначати правила міжнародних відносин. Цю точку зору відображає конспект лекцій Ф. де Вітторія, опублікований в 1557 р., твори Бальгазара Айяли «Про право війни і військові установи» 1582 р., і Альберіко Джентілі «Про посольства» 1585 р. [6, с. 24-30], та пізніші роботи, з яких всесвітньо відомі «Три трактати про право війни і миру» 1625 р. Гуго Гроція [7]. З сучасних вітчизняних авторів, для розуміння права народів, автором почерпнуто багатий фактичний і теоретичний матеріал з робіт О.В.Буткевич [11], а також з робіт російських авторів – Г. Н. Новікова [6], Ю.С. Безбородова [12] та колективу авторів з Центру дослідження середньовічної літератури Санкт-Петербурзького університету [13].

Твори авторів XIX ст. – Д. І. Каченовського, Ф. Мартенса та ін. [8] відображають нове розуміння міжнародного права – в складі трьох змістовних блоків: право народів (*jus gentium*); регулювання відносин між державами; захист прав підданих (міжнародне приватне право). В сучасних роботах Д. Себайна і Л. Торсона [9], а також Н.К.Діня і співавторів [10], показано, як це нове «структуроване» розуміння міжнародного права формувалося впродовж XIX ст., тобто після війни за незалежність США і Великої французької революції, які відкрили процес боротьби народів за незалежність від світових імперій та за власну державність: саме ця боротьба, що не припиняється й донині, відновила на новому рівні розуміння *jus gentium* – як права народів, що борються за самовизначення, і обумовила відділення від нього системи регулювання міждержавних відносин, яка остаточно складається в класичне міжнародне публічне право [10, с. 35-42].

У статті показано, що класичне тлумачення *jus gentium* як «права народів» відображає історично нетривалий компроміс права родів (*jus gentium* в

повсюду»: субъектом правотворчества и возникающего правопорядка как целого является «*populus*» (народ), тогда как «*gentes*» (роды, племена) известны лишь в праве и обычаях международных отношений». Цит. твір. С. 316.

буквальному сенсі) і права громад, в умовах, коли аристократичні роди і народ (евпатриди і демос, патриції і плебеї) зуміли утворити спільні основи правопорядку в античних республіках. В середньовіччі, таке розуміння права народів закріпилося, як спадщина античної політичної й правової думки, що узагальнила історичний досвід розбудови державності в Греції й Римі, і використовувалося, з одного боку, як філософська концепція загальної природи права, з іншого – як несистемні позитивні правила регулювання реальних відносин між народами. В новий час позитивне застосування *jus gentium* швидко накопичує досвід регулювання міждержавних відносин, що активізує процес теоретичного переосмислення «права народів», в якому все більше уваги приділяється праву міждержавних відносин. З XIX ст. і донині боротьба народів за самовизначення «розщеплює» міжнародне право на класичне міждержавне (публічне) і нове *jus gentium*, що захищає колективні права народів різного ступеня політичної визначеності – як в сфері конкретики їх відносин з державами, так і в сфері міжнародного захисту загальноправових стандартів їх розвитку.

Звернення до буквального значення поняття *jus gentium* – як «права родів», дозволило автору виявити трансісторичне значення родів, як первинних кровноспоріднених колективів, і показати, що з «неолітичної революції», на основі права родів, формуються і трансформуються правові системи волеустановлених форм інтеграції людських колективів – територіальних громад і «професійних» корпорацій¹, які згодом стали основою станово-корпоративної організації цивілізованих суспільств, і держав.

У статті також показано, що вже первісні роди, хоч і були «біологічно обумовленою» формою інтеграції людських колективів, але мали свідомо розроблену (волеустановлену), відмінну від «природного» права систему регулювання суспільних відносин (право первісних родів). Природне ж право продовж всієї історії людства мало і має дві основні форми – право жінки і право чоловіка, обумовлені їх психофізичними властивостями: це природне право правом первісних родів втілюється й захищається системою норм, спрямованих, передовсім на узгодження відносин між родами з боку батька й матері і загальну гармонізацію материнського й батьківського права у вихованні підростаючих поколінь.

Показано, що епоха розбудови цивілізацій, будучи реально епохою взаємодії варварських і цивілізованих народів, пережила три етапи, впродовж яких «право варварських родів» в підкорених ними суспільствах втілювалося в праві аристократичних родів або правлячих домів, що формували основи військово-політичної влади (періодично, в компромісі з духовенством), а «право громад», як інтегрованого податного стану, то відроджуючись, то пропадаючи в історії цивілізацій, в новий час втілювалося в ідеалах громадянського суспільства – як звільненої від станово-корпоративних обмежень громади юридично рівних громадян, і держави-нації – як системи влади, ефективно

¹ Цей процес Ф.Енгельс показав як три «розділення праці» в ході неолітичної революції.

підконтрольної громадянському суспільству, що діє від його імені і в його інтересах – як у внутрішніх, так і у міжнародних відносинах.

Мета – охарактеризувати трансісторичне значення права родів, як елементарного рівня самовідтворення суспільства, на основі якого формуються історично молодші, складніші, і тому нетривалі й мінливі, правові системи інтегрованих форм соціально-політичної організації (право громад); показати, що порушення (з неолітичної революції й донині) гармонії прав чоловіка й жінки, як втілень природного права, слугує причиною «війни всіх проти всіх», що обумовлює міжсистемну непримиренність і внутрішню несправедливість різних історичних форм – як «права родів», так і «права громад»; показати тенденцію – на тлі такої тотальної конфліктності – постійного пошуку (з його усвідомленням і коригуванням в розвитку філософських, релігійних і соціально-правових концепцій) тих морально-етичних і соціально-правових констант, які б забезпечували і, в свою чергу, забезпечувалися б такою гармонією.

Основні результати дослідження. Рід, як форма людського колективу, побудована на кровній спорідненості, являє собою історично першу, а в подальшій історії – базову форму соціальної організації. Першу й більшу половину своєї історії – від верхнього палеоліту до «неолітичної революції» (40-10 тис. до н.е.) людство, повільно заселяло планету, маючи рід за елементарну одиницю розселення й соціальної організації, оскільки, в силу обмеженості ресурсів, роди трималися відокремлено, займаючи певну територію, необхідну для їх забезпечення, а при критичній кількості, поділялися на материнські й дочірні, останні з яких рухалися далі освоювати нові території. При цьому, безумовно, споріднені роди підтримували міжродові (племінні) зв'язки, періодично збираючись для винесення спільних для племені рішень і проведення урочистих подій.

З робіт Редкліфа Брауна, Норбера Рулана [2, 3, 4] та інших дослідників первісних суспільств, можна зробити висновок про наявність у останніх складного комплексу правил, табу, процедур узгодження суперечностей і прийняття колективних рішень, ритуалів набуття правомочностей та інших засобів регулювання суспільних відносин. Ці норми, які надалі визначатимуться як «право первісних родів», не можна звести до природного права – як реалізації в суспільних відносинах природних якостей людини через спонтанну, не регламентовану колективною свідомістю і актами спільного волевиявлення, поведінку. Право первісних родів, на нашу думку, слід розглядати як історично першу систему волеустановленого права з чітко усвідомлюваним призначенням – забезпечити в них мир і психологічний комфорт на основі гармонії материнського й батьківського права.

Материнське й батьківське право, що залишаються своєрідною константою Homo sapiens впродовж всієї історії людства, з одного боку, є втіленням природного права, обумовленого психофізичними якостями жінки й чоловіка, з іншого – воно стало основою волеустановленого права первісних родів, навколо якої будувався весь комплекс регулювання внутрішньо- і міжродових відносин. Останні були на той час єдиною можливою формою «міжнародних» зв'язків, адже інститут шлюбу розглядався як соціально-політичний союз між

родами, що стояли з боку майбутніх матері й батька. Право первісних родів, при всьому різноманітті його форм, будувалося на певних загальних засадах, обумовлених загальними властивостями і соціальними мотиваціями людини, тобто природним правом. Зокрема, члени роду, підтримуючи родову єдність, зберігали міф про спільного предка і носили на собі його тотемний знак, мали таємні родові імена, татуювання, орнамент на одязі, оздоблення зброї, кольори, обереги, певні звукові сигнали і слова привітання тощо. Для забезпечення миру між родами жінки й чоловіка, в родоплемінних суспільствах було розроблено значний обсяг правил свояцтва – заборон і правомочностей між чітко визначеними категоріями родичів з боку матері й батька. При цьому вони не обмежувалися лише прагматичними мотивами: Радкліф Браун, зокрема, аналізує «відносини з підтриманням», які допускалися в поведінці підростаючих хлопчиків з чоловіками-родичами матері – жарти, самовільний вибір подарунків, навіть ритуальне нахабство та інші елементи «несерйозності», які забезпечували певну психологічну розрядку підлітків в складних, іноді досить суворих міжродових стосунках.

Крім правил свояцтва, важливою складовою родоплемінних відносин були інститути побратимства й «прийняття в рід», що слугували істотним доповненням до відносин, утворених шлюбним союзом, забезпечуючи взаємодопомогу родів (поза мотивами кровної спорідненості), культурний обмін між ними, а іноді й єдино можливий спосіб збереження в колективній пам'яті наступних поколінь «генів» і історичного досвіду вимираючих родів. Побратимству часто передував ритуальний поєдинок – потlach, який надавав побратимству більшої урочистості й визначеності. Загалом же потlach, як змагання між особами чоловічої статі, проводився в найрізноманітніших, іноді досить кумедних, формах, даючи можливість виявити найкращих за різними критеріями, що також слугувало засобом уникнення заздрощів, ворожості й збройних зіткнень. Не менш важливою складовою права первісних родів була й практика проведення колективних змагань, зокрема, різноманітні ігри, яким часто надавали сакрального статусу. Вирішальне психологічне значення для підтримки солідарності первісних суспільств мало й надання сакральності значним подіям в житті роду і племені, які святкувалися спільно й урочисто. Початок сезону полювання, військовий похід, здійснення перших подвигів юнаками, їх ініціація, перехід на нові території, укладання шлюбу і багато інших подій – починалися з попередньої «психологічної» підготовки: посту учасників, камлань шаманів та інших ретельно регламентованих дійств, і завершувалося урочистостями з обов'язковою участю всього роду чи племені. Особливе значення мали «ритуали переходу», в яких молодші покоління переходили від дитячого стану до першої правосуб'єктної вікової групи, яка наділялася певними первинними правами й обов'язками зрілих членів роду.

При цьому, навіть у своїх волеустановлених нормах, первісне право родів виявляє ще досить тісний зв'язок з біологічною основою людини: по-перше, емоційною основою єдності роду були почуття кровної спорідненості, а культурно-історичною – міф про походження від спільного предка; по-друге, основний розподіл праці в родовій організації здійснювався за «ста-

тевими» ознаками: «внутрішні» справи – робота в домі й виховання малолітніх дітей – перебували у компетенції жінок, зовнішні – промисел, безпека, виготовлення знарядь і виховання підростаючих поколінь воїнів – у компетенції чоловіків; по-третє, первинна функціональна спеціалізація в забезпеченні «зовнішніх справ» роду здійснюється на основі вікової (тобто біологічної в основі) стратифікації – звичаєво закріплених правах і обов'язках трьох вікових категорій осіб чоловічої статі, які можна визначити як «юнаки», «мужі» і «старійшини»¹.

Як зазначає Ф. Енгельс, рід і його інститути були священними і формували владу, якій окрема особа була цілком підпорядкована в своїх думках, почуттях і вчинках [2, с. 162]. Ця специфічна влада, яка зовсім не потребувала спеціальної «системи насильства», якою згодом постала держава, була забезпечена не примусом, а солідарною вмотивованістю членів роду. Отже до неолітичної революції первісне право родів діє як перша волеустановлена система права, в якій гармонійно узгоджується природне право чоловіка й жінки, а на основі цієї гармонії – і всі інші рівні суспільних відносин.

Неолітична революція² відкрила другу половину історії людства, що триває впродовж епохи неоліту й історії цивілізацій, завершуючись (в різних суспільствах в різний час) впродовж нової історії, включаючи й сучасність, і проходить під загальним знаком «діалектичного заперечення» першої. «Поворотність» і «революційність» епохи неоліту втілилася у низці взаємопов'язаних історичних змін, серед яких найбільш узагальнено можна виділити наступні: 1) перехід від «привласнюючих» до «виробничих» способів господарювання, на основі яких утворилися два спеціалізовані типи суспільств – кочові пастуші роди і стаціонарні поселення землеробів, взаємодія яких надалі забезпечила формування професійних корпорацій (ремісників, торгівців, жерців і воїнів), урбанізацію (розбудову перших міст-держав і початок цивілізаційного процесу), а також витіснення вікової стратифікації родів – станово-корпоративною стратифікацією суспільств - будівничих цивілізацій; 2) перехід до осілості і територіальної організації населення в стаціонарних поселеннях землеробів, яким започаткувався глобальний процес інтеграції людства, що, поступово, обмежуючи території вільного руху варварських народів, завершується в наш час формуванням міжнародного співтовариства держав, під юрисдикцією яких перебуває основна частина суходолу планети; 3) формування, а надалі й узаконення, сакралізація та інституціоналізація практики експлуатації людини людиною, розвиток інститутів власності і рабства, утворення правових і релігійних систем, побудованих на мотивах насильства і загрози покарання, поширення і перманентний вплив на всі соціальні інститу-

¹ Така спеціалізація саме серед чоловіків обумовлена «зовнішніми» родовими функціями чоловіка, і хоч певна вікова спеціалізація була й серед жінок, вона не мала системних ознак, тоді як три вікові групи чоловіків звичаєво закріплені в багатьох суспільствах.

² Для різних суспільств вона відбувалася в різний час, але загалом від Х до III тис. до н.е., а найбільш інтенсивно – впродовж VI-IV тис. до н.е.

ти конфлікту материнського й батьківського права, зрештою, початок «війни всіх проти всіх», обумовленої цими новаціями в суспільних відносинах.

Формування двох типів нових спеціалізованих суспільств, що освоїли дві основні форми виробничого господарювання – номадизм і стаціонарне землеробство (перше розділення праці за Ф. Енгельсом) – заклало основу всіх наступних змін неоліту і утворило дві спеціалізовані правові системи: право патріархальних родів, що формується в ранніх пастуших суспільствах¹, і право територіальних громад, що формується в стаціонарних поселеннях землеробів. Як показав Ф. Енгельс, в ранніх пастуших суспільствах чоловік вперше став власником самовідтворюваного багатства – своїх отар і продукції з них. Швидке збагачення, в свою чергу, стало причиною «революції в сім'ї», в ході якої чоловік взяв під контроль не лише зовнішні зносини роду, але і все його внутрішнє життя, отримавши достатньо ресурсів для придбання жінок і рабів з метою розширення господарства. Отримані непропорційні переваги чоловіка призвели до загальної «дегуманізації» суспільних відносин: члени роду, домашні раби й отари однаково стають частиною господарства глави роду – патріарха, якому належить абсолютне право розпоряджатися їх долею. В процесі закріплення такого стану речей формується новий закон і нова релігія. Новий закон, головною метою якого стає легалізація абсолютної влади і захист майнових прав патріархів, формується як перша волеустановлена системою права, в якій джерелом виступає не узгоджене колективне волевиявлення, а одноосібна воля привілейованого суб'єкта (патріарха), основною формою правомірної поведінки – абсолютна покора владі, а основними засобами забезпечення виконання приписів – страх покарання і примус. В новій релігії також закріплюється, як нормативна поведінка, покірність і релігійний страх перед єдиним Богом, суворим і ревнивим. Такі релігійно-правові уявлення, що вперше сформувалися в патріархальних пастуших родах, найкраще збереглися в релігійній традиції Старого Заповіту, але абсолютна влада глави роду, а далі і влада одноосібного правителя – стала імперативом і в більшості народів «пастушого походження» в історії цивілізацій.

Паралельно з виділенням ранніх пастуших родів, в умовах, де це дозволяли ландшафт і клімат, відбувається формування другого типу спеціалізованих суспільств – стаціонарних поселень землеробів. Саме з цих поселень починається глобальний перехід людства «до осілості», тобто до формування на певних, закріплених за населенням, територіях все більших і складніших за своєю організацією політичних утворень. Головним мотивом інтеграції таких суспільств стає близькість місць проживання для користування спільними полями й меліоративними системами. Господарювання великими комунами або громадами, структурованими на сімейні подвір'я, формує правила організації поселення за територіальним принципом, яким надається перевага перед складною й розгалуженою системою родової спорідненості, яка в територіальних громадах обмежується до найближчих родичів (родини). Формується

¹ Перша генерація суспільств, що приручили на той час лише кіз і овець, і, під тиском екологічної кризи на Близькому Сході, перейшли до кочового способу життя (X-VIII тис. до н.е.), поширюючись по всій Євразії.

політико-правовий статус (інститут) території і пов'язані з нею нові соціальні почуття, зокрема обцинна солідарність і усвідомлення своєї території як Батьківщини, яку належить захищати від чужинців. Всі ці нові правила і соціальні почуття стають основою права територіальних громад, побудованого (як і право первісних родів) на колективному волевиявленні в прийнятті загальнозначимих рішень і скріплені громадською солідарністю, яку забезпечують релігійні і морально-етичні стандарти. В силу специфічних умов стаціонарного землеробства, в осередках якого панував культ родючості, а багато побутових і розпорядницьких функцій виконували жінки-жриці, в суспільствах землеробів залишається домінуючим материнське право. І хоч в ранніх землеробських суспільствах практикувалися людські жертвопринесення¹, які часто мали характер ритуальних поєдинків за право стати чоловіком Верховної жриці, загалом суспільний порядок в них забезпечувався не силою, а системою етико-релігійних уявлень, на основі яких розвивається практика переконуючого й дорадчого стилю управління – «м'якої теократії», в якій провідну роль відігравали жриці-жінки. Ця м'яка теократія збереглася і в перших осередках ранніх цивілізацій – містах-державах², до їх завоювання войовничими кланами пастуших суспільств, з тією лише різницею, що корпорація жерців в них була вже представлена як жінками, так і чоловіками.

Поступово ранні пастуші й землеробські суспільства, яким виробничі способи господарювання забезпечили швидке демографічне зростання й поширення, вступають у все більш інтенсивні контакти, внаслідок чого в кінці неоліту з прискоренням відбуваються два взаємопов'язаних процеси: формування змішаних за складом полі етнічних суспільств і виокремлення з їх середовища професійних корпорацій – ремісників, жерців, торгівців і воїнів (друге і третє розділення праці за Ф. Енгельсом). Формування змішаних суспільств, в свою чергу, відбувалося у двох напрямках: на Середньому Сході та в інших осередках давнього неолітичного землеробства відбувається процес урбанізації: на основі найбільш успішних землеробських поселень виникають перші осередки ранніх цивілізацій – міста-держави, що починають експлуатувати навколишнє сільське населення; за їх межами, практично по всій Євразії й Північній Африці, відбувається формування пастуших суспільств нової генерації³, які мали приручену велику рогату худобу, коней і верблюдів, і вже не жили окремими родами, а утворювали різноетнічні, консолідовані авторитетом і владою сильних родів, племінні союзи і вождівства. В обох суспільствах швидко ускладнюється внутрішня структура, передовсім, за рахунок закріплення за різними родами й сім'ями – певних спадкових (сімейних) видів

¹ Цю практику відображено в землеробських культурах Озіріса, Ормузда, Адоніса, які щорічно гинули й воскресали, забезпечуючи своєю жертвою відродження природи.

² Шумеру, Ханаану, Малої Азії і Егейського басейну та північно-Західної Індії.

³ Пастуші суспільства нової генерації – суспільства, утворені в процесі злиття ранніх пастуших і землеробських суспільств (IV-III тис. до н.е.), переважно внаслідок переходу, під тиском демографічних і кліматичних змін, до кочового життя частини землеробів, що вже приручили велику рогату худобу.

діяльності. Так інституціоналізується система професійних корпорацій – ремісників, торгівців, жерців і воїнів – з власними корпоративними системами права, які певний час виконують, кожна свою, корисну соціальну функцію. Але на тлі загальноісторичних процесів, що полягають у лавиноподібному поширенні мотивів збагачення й концентрації влади, за рахунок використання тимчасових переваг і експлуатації людини людиною, «невиробничі» соціальні класи стають панівними, закладаючи основи соціальної нерівності в станово-корпоративній організації суспільств епохи цивілізації.

Історія формування цивілізації розвивається як взаємодія цивілізованих і варварських суспільств в умовах загальної мілітаризації населення Євразії. Якщо в осередках ранніх цивілізацій на початку їх розвитку корпорація жриць і жерців зберігає відносно мирне теократичне правління, узгоджуючи інтереси і права інших корпорацій, то в варварських суспільствах домінує право сильних войовничих родів, які згодом захоплюють осередки цивілізації і стають в них панівними верхівками, підпорядковуючи свій волі все підлегле населення. Таким чином, історія цивілізацій «першого покоління»¹, почавшись як становлення, на основі мирних громад неолітичних землеробів, регіональних цивілізацій ранніх міст-держав, підпорядкованих владі і праву корпорації жерців, завершується їх підкоренням войовничими кланами пастуших суспільств, і створенням перших сильних територіальних держав – на основі військової сили і права правлячих домів варварського походження. В цих державах формується характерна для всієї епохи цивілізації станово-корпоративна організація, в якій виділяються два привілейовані стани (духовенство і військові), що постійно борються за владу, і основна маса вільного населення – податний стан, в який входять корпорації торгівців і ремісників – разом з сільськими і в складі міських територіальних громад. При цьому загальна нестабільність суспільств в епоху цивілізації постійно поповнює й четверту, найнижчу, верству – безправне населення (рабів, ілотів, шудр, кріпаків тощо).

Цивілізації «другого покоління»², будівничі яких прийшли на території своєї осілості як народ-військо з традицією військової демократії, в період свого розквіту утворили перші раціональні системи знань і раціонально організовані політичні системи. Саме в них станово-корпоративна організація, що стихійно склалася в цивілізаціях першого покоління, отримала «ідейно-політичне» обґрунтування і легалізацію в законах і доктринах філософів і правознавців. В Індії це стала, освячена «Брахманами», система варн і каст, в Китаї – концепція «Мандата неба» і гармонії «п'яти відносин» в солідарній сім'ї-державі, в Греції й Римі – ідея рівноваги окремих категорій громадян в державі-республіці (реформи Солона і Сервія Тулія). В основі ж, всі ці концепції були спрямовані на гармонізацію відносин між громадами і панівними родами,

¹ Термін, введений А. Тойнбі – регіональні цивілізації, формування і розвиток яких припадає на IV-II тис. до н.е., і які були зруйновані «рухом варварів» в 14-12 ст. до н.е.

² Регіональні цивілізації епохи античності, що, за А. Тойнбі, постали як «дочірні» по відношенню до цивілізацій першого покоління і розвивалися в період від 12 ст. до н. е. – до перших століть нової ери.

не залежно від того, на колегіальне аристократичне чи монархічне правління вони претендували. І якщо ідеї демократії в цих суспільствах отримували недовговічне реальне втілення, переважно під час війн і масових заворушень, то ідея солідарності народу і знатних родів мала тривале й поширене втілення, і від античності вже не піддавалася забуттю. Коли в римській республіці компроміс права родів і права громад став поступово усвідомлюватися в політичному понятті «народ», як сукупності всіх повноправних громадян, формула: *Senātus populus que Romānus* (Сенат і римський народ), з виділенням особливого статусу Сенату, як зібрання трьохсот глав патриціанських родів, продовжувала застосовуватися, як і евфемізм – «*equites peditesque*» (вершники і піхота, тобто патриці і плебеї).

Так само і для регулювання міжнародних відносин римляни зберегли первинну назву *jus gentium* (право родів)¹, навіть коли це поняття наповнилося новим значенням «права народів». Європейськими правознавцями поняття *jus gentium* було запозичене з візантійської кодифікації римського права в Дігестах Юстиніана (533 р), яка містила висловлювання юристів II-III століть нової ери. З цих джерел поняття *jus gentium* характеризувалося як система звичаїв і преторських рішень, що склалися в практиці регулювання торговельних та інших приватно-правових відносин римлян з іноземцями (Ульпіан), і як право війни та її наслідків – рабства, кордонів між народами тощо (Гермогеніан). Гермогеніан, зокрема, відзначав, що *jus gentium* відрізняється від природного права, тим що відповідно до останнього люди народжуються вільними і мають право на свободу [5, с. 85-90]. Взагалі в кінці епохи античності, коли усталені трансєвразійські ойкуменічні зв'язки руйнують міжетнічні бар'єри, ідея існування загального, притаманного всім народам комплексу прав і обов'язків людини, стає загальнопоширеною: стоїки², Цицерон та інші філософи пізньої античності розглядають право, як соціальний інститут, на трьох рівнях: право місцевих громад, загальне право римської імперії і вище й всевітнє право, притаманне всім народам, в силу розумності й моральності кожної людини. В цих концепціях божественне, природне право і право народів часто розглядаються як синоніми, і хоч окремі автори й намагаються їх розрізнити, тенденція ототожнювати ці поняття протрималася до нашого часу [9, с. 120-122].

Цивілізації «третього покоління», формуючись в ранньому середньовіччі на основі світових релігій, певний час ще досить вільно підживлювалися античними ідеями – як безпосередньо, так і через їх спрощене викладення в світових релігіях. Одним з найважливіших таких надбань стала й ідея розмежування права божественного й загального для всіх народів і права земного, волеустановленого й відмінного для різних держав [7, 45-48]. Світові релігії – буддизм, мітраїзм, індуїзм, православ'я, іслам і католицизм – будучи

¹ Рання римська держава в міжнародні відносини вступала, переважно, для оголошення війни чи укладання військового союзу, при цьому з обох боків виступали глави родів – від варварів їх вожді, від Риму – феціали чи члени Сенату, тобто глави патриціанських родів.

² На погляди яких, в свою чергу, вплинули ідеї буддизму.

ойкуменічними за своїм походженням і змістом, починали формуватися на ідеалах світового братства всіх народів (принаймні одновірців) [12, с. 30-33]. Але після нетривалого періоду толерантного й творчого взаємообміну ідеями, суспільства цивілізацій третього покоління пішли шляхом догматичного й ритуального їх сприйняття: використовуючи релігійні ідеї як засіб консолідації проти іновірців, вони вступили в епоху релігійних війн і боротьби за світову гегемонію, в якій, впродовж XV до XX ст.ст., першість отримала наймолодша з них – Західно-християнська цивілізація. В Західній Європі з XV ст., виникає унікальна геополітична й соціальна ситуація, яка обумовила її швидкий перехід до нової історії, що супроводжувався формуванням національних держав, боротьбою податного стану за свої права, і усвідомленням ідеалу громадянського суспільства як звільненого від станово-корпоративних обмежень суспільства рівних перед законом громадян. Геополітична ситуація тут склалася як стан відносної рівноваги кількох сильних монархій, які борються за колонії і гегемонію в Європі, спираючись на свій податний стан, який, зберігши в середньовіччі вільний статус і високий рівень територіального й корпоративного самоуправління, в новий час активно втручається в європейські справи і формує основу провідних європейських націй. Італійські війни, реформації і Тридцятилітня війна, приводить держави Європи до усвідомлення необхідності формувати міжнародний порядок на основі усталених правових норм, а не тимчасових переваг військової сили. В міждержавних відносинах розвивається право війни і право посольств, в зв'язку з чим з'являється низка творів з міжнародного права: вони пишуться латиною і тому, природно, користуються поняттям *jus gentium* [13], або (починаючи з Ф. де Вітторія) поняттям *jus inter gentes* [6, с. 18]. Ця система норм все більше набуває ознак особливого – волеустановленого монархами міжнародного права, для якого правовою основою стає добровільність прийняття спільних рішень на основі юридичної рівності держав, як носіїв суверенної влади.

Відповідно, *jus gentium* починає розглядатися у вузькому сенсі як право народів, що не мають своєї державності, знаходячись на різних ступенях соціального й політичного розвитку. В той час як інтенсивний розвиток міждержавних відносин сприяє становленню класичного міжнародного права, як системи норм і принципів, що регулюють міждержавні відносини, *jus gentium* розглядається, скоріше, як політична чи філософська концепція, знову наближаючись в своєму тлумаченні до природного права або «філософії справедливості». Визвольна війна США і Французька революція на межі XVIII-XIX ст. створили прецеденти формування держав на основі волевиявлення нації, а не на повновладді правлячих домів: наслідком цих подій по-перше, стало наповнення *jus gentium* реальним правовим змістом – правом кожного народу боротися за свою незалежність і визначати свою політичну долю, зокрема утворювати власну державу (що й відбувається надалі все XIX і XX ст.ст.), по-друге, оформлення концепції «держави-нації» – як системи влади, яка отримує свій суверенітет волевиявленням всього народу і функціонує від і його мені і на його користь, внаслідок чого міжнародне право стає правом, через яке держави захищають інтереси своїх народів [10, с. 37].

Висновки. Концепція «права народів» склалася історично в пізній римській республіці з розвитком міжнародної торгівлі і філософсько-правової думки, але спиралася на старий термін *jus gentium* (буквально право родів), який склався, коли між Римом і судніми племенами відносини (переважно з приводу війни чи військового союзу) здійснювалися через представників знатних родів. Право родів, в загальноісторичному контексті виступає як перша свідомо розроблена (волеустановлена) система права, відмінна від «природного» права. Проте природне право, як право жінки і право чоловіка, в первісному праві родів знаходить гармонійне узгодження і рівний захист, тисячоліттями забезпечуючи налагодженість системи відтворення й виховання підростаючих поколінь в безконфліктному середовищі.

З «неолітичної революції» починається спеціалізація й розширення суспільств: в пастуших суспільствах, за рахунок різкого зростання повноважень чоловіка, закладаються інститути власності, влади і рабства, формується право патріархальних родів, в якому знаходить обґрунтування й закріплення одноосібна й абсолютна влада глави роду – патріарха, побудована на примусі. В неолітичних поселеннях землеробів в цей же час формується право територіальних громад з теократичним правлінням жриць і жерців. Подальша взаємодія пастуших і землеробських суспільств формує змішані суспільства: урбанізовані громади ранніх цивілізацій, де зберігається розвинене право громад під теократичним управлінням, і пастуші суспільства нової генерації, де в складних племінних союзах і вождівствах панують сильні й войовничі роди. В обох суспільствах складаються правові системи волеустановлених форм інтеграції людських колективів – територіальних громад і «професійних» корпорацій – ремісників, торгівців жерців і воїнів. Останні згодом стають основою станово-корпоративної організації цивілізованих суспільств і держав, які формуються в процесі періодичних захоплень варварами осередків цивілізації. Взаємодія варварських і цивілізованих народів, пережила три етапи, впродовж яких «право варварських родів» в підкорених ними суспільствах втілювалося в праві аристократичних родів або правлячих домів, що формували основи військово-політичної влади (періодично, в компромісі з духовенством), а «право громад», тобто податного стану, що акумулював територіальні громади землеробів і «непривілейовані» корпорації, постійно обмежувалося владою привілейованих станів. Лише в новий час в Європі право громад втілювалося в ідеалах громадянського суспільства, як юридично рівних громадян, забезпечених засобами контролю над владою, і державинації, як системи влади, що ефективно контролюється громадянським суспільством, діючи від його імені та в його інтересах – як у внутрішніх, так і у міжнародних відносинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антология мировой правовой мысли: В 5 т. – Т. 1: Античность. Восточные цивилизации. – М. : Мысль. 1999. – 750 с.
2. *Енгельс Ф.* Происхождение семьи, частной собственности и государства. – М. : Наука, 1989. – 210 с.

3. *Норбер Рулан*. Юридическая антропология. / [перевод с франц.] – М. : Норма, 1999. – 310 с.
4. *Рэдклифф-Браун А.Р.* Структура и функция в примитивном обществе. Очерки и лекции. / [пер. с англ.] – М. : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2001. – 304 с.
5. Дигесты Юстиниана: В 8 т. / Отв. ред. Л.Л. Кофанов. – Т. 1: Кн. 1-4. – М. : Статут, 2002. – 584 с.
6. *Новиков Г.* Теории международных отношений. Иркутск: Изд. Иркут. ун-та, 1996. – 298 с.
7. *Троцкий Г.* О праве войны и мира: Репринт с изд. 1956 г. – М. : Ладомир, 1994. – 868 с
8. Золотой фонд российской науки международного права. – Т. 1. – М. : Международные отношения, 2007. – 368 с.
9. *Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л.* Історія політичної думки / [пер. з англ.] – К. : Основи, 1997. – 838 с.
10. *Нуен Кюк Динь, Патрик Дайе, Алэн Пелле.* Международное публичное право: В 2-х т. - Т.1. – К. : Сфера. 2000. – С. 189.
11. *Буткевич О.В.* Міжнародне право Стародавнього світу. – К., 2004. – 867 с.
12. *Безбородов Ю.С.* Истоки международного права от *От jus naturale к jus gentium*. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского философского общества, 1999. – 221 с.
13. *Verbum*. Выпуск 1. Франциско Суарес и европейская культура XVII–XVIII веков. Альманах Центра изучения средневековой культуры при философском факультете Санкт-Петербургского государственного университета. – 221 с.

Радзівилл О. А. «Jus gentium» – право народів чи право родів?

*Стаття присвячена аналізу витоків та історичної динаміки *jus gentium* – як самого терміну, так і комплексу соціально-правових явищ, що пов'язують з ним історичні та юридичні науки. Первинне значення *jus gentium* – право родів, відображає перше волеустановлене право, що існує від початку і впродовж всієї історії людства, служучи основою права всіх наступних волеустановлених форм соціальної інтеграції, які починають формуватися від «неолітичної революції»: територіальних громад і професійних корпорацій (ремісників, торгівців, жерців і воїнів). Класичне розуміння *jus gentium* – як права народів – постає наслідком узагальнення тривалого історичного досвіду в античній політико-правовій думці, в ідеалі поєднуючи право правлячих родів з одного боку, і право громад і корпорацій – з іншого.*

Ключові слова: *jus gentium*, право первісних родів, право патріархальних родів, право територіальних громад, право корпорацій, право народів, волеустановлені форми соціальної інтеграції.

Радзівилл О. А. «Jus gentium» – право народов или право родов?

*Статья посвящена анализу истоков и исторической динамики *jus gentium* – как самого термина, так и комплекса социально-правовых явлений, которые связывают с ним исторические и юридические науки. Первичное значение *jus gentium* – право родов, отображает первое волеустановленное право, существующее от начала истории человечества, и служащее основой права всех последующих волеустановленных форм социальной интеграции, формирующихся, начиная с «неолитической революции» – территориальных общин и профессиональных корпораций (ремесленников, торговцев, жрецов и воинов). Классическое понимание *jus gentium* – как права наро-*

дов – стало результатом обобщения длительного исторического опыта в античной политико-правовой мысли, в идеале объединяя право родов, с одной стороны, и право общин и корпораций – с другой.

Ключевые слова: *jus gentium*, право первобытных родов, право патриархальных родов, право территориальных общин, право корпораций, право народов, волеустановленные формы социальной интеграции.

Radzivil O.A. «Jus gentium» – right of peoples or right of genuses?

Origins and historical dynamics of the term «jus gentium» and the complex social and legal phenomena that historical and jurisprudence associated with them was analyzed in this article. The primary meaning of the term «jus gentium» was right of genuses. It was the first right, which exists from the beginning of human history, and was the basis of the right of all subsequent forms of social integration, starting the «Neolithic Revolution» – such as territorial communities and professional corporations (artisans, merchants, priests, and warriors). The classic understanding of the term «jus gentium» – as right of peoples – has emerged as a result summarize a long historical experience in ancient political and legal thought. Ideally, it is combining right of genuses, on the one hand and right of communities and corporations – with another.

Keywords: *jus gentium*, right of primeval genuses, right of patriarchal genuses, right of local communities, corporate law, right of peoples, forms of social integration were established by will

Стаття надійшла до редакції 20.09.2013.

УЧАСТЬ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН І ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

С.Я. Бескоровайний

доцент кафедри

правового забезпечення

Національного університету оборони України

імені Івана Черняхівського

Постановка проблеми. Перехід України до ринкової економіки з встановленими Конституцією України активної участі всіх суб'єктів господарювання у подальшому налагоджуванні ринкових відносин, немала роль відводиться участі військових частин у цивільних правовідносинах.

Майнові і пов'язані з ними немайнові відносини у суспільстві регулюються цивільним правом, у якому військові частини як юридичні особи, а також військовослужбовці, як фізичні особи, беруть участь.

Кожен з них виступає в цивільному обороті, як правило, під своїм ім'ям має рівні права і обов'язки, що визначає рівність сторін у цивільних правовідносинах.

Зазначене обумовлює потребу у ґрунтовному розгляді різних проблем щодо реалізації їх прав і обов'язків у цивільно-правових відносинах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми, що піднімається присвячені праці О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.Г. Ротаня, А.Г. Яреми, В.В. Кривенка, В.Д. Примака, В. Кіселя та ін. Проте ці питання не знайшли свого належного дослідження.

Мета статті. Враховуючи те, що теоретичні та практичні питання участі військових частин та військовослужбовців як суб'єктів ЦВП залишаються ще малодослідженими, метою статті є проведення наукового розгляду цих питань.

Основні результати дослідження. Військова частина як юридична особа може здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлюється законом, після одержання нею спеціального дозволу (ліцензії).

Цивільна правоздатність військової частини як юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення.

Відповідно до ст. 92 Цивільного кодексу України військова частина, яка є юридичною особою набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону.

Орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах військової частини як юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень.

Як зазначено у ст. 93 Цивільного кодексу України місцезнаходженням військової частини як юридичної особи є фактичне місце ведення діяльності чи розташування штабу, з якого проводиться щоденне управління діяльністю військової частини (переважно знаходиться командування) та здійснення управління і обліку.

Відповідно до ст. 94 Цивільного кодексу України військова частина має право на недоторканність її ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію та інші особисті немайнові права, які можуть їй належати.

Щоб бути в постійній бойовій готовності, військові частини (кораблі) потребують разом із засобами ведення бойових дій також умов для правильної експлуатації і збереження озброєння, техніки і майна. Саме тому крім централізованого постачання, їм надане право вступати в цивільні правовідносини з іншими організаціями, що значно розширює їх господарські можливості щодо забезпечення необхідними матеріальними засобами.

Виходячи з наданих прав, військові частини укладають різні договори постачання і купівлі-продажу, на визначені види харчування, їх оброблення і збереження. У ланцюгах поліпшення побутових умов особового складу військові частини заключають договори на придбання інвентарю для кімнат побутового обслуговування, інструменту для пошиття, що на договірних засадах здійснюється забезпечення електроенергією, водою й іншими комунальними послугами, капітальне будівництво і ремонт приміщень, придбання нерентабельного майна тощо. До змісту цивільної правоздатності військових частин входять також правовідносини, пов'язані зі створенням і діяльністю майстерень з ремонту і пошиття обмундирування і взуття, банно-пральних підприємств, радіовузлів, перукарень, самодіяльних кав'ярень, їдалень, із платним кінообслуговуванням, правовідносини, що складаються на основі договору банківського рахунку.

Стосовно ст. 92 Цивільного кодексу України військова частина набуває цивільних прав та обов'язків і виконує їх через органи, які діють відповідно до установчих документів та закону.

Військова частина набуває цивільних прав і приймає на себе обов'язки і здійснює їх через свої органи, що діють у межах наданих законом повноважень. Органом військової частини є її командир, дії якого в межах своєї компетенції розглядаються як дії військової частини. Оскільки на командира військової частини покладена повна відповідальність за стан бойової і мобілізаційної підготовки, в тому числі і за матеріальне, технічне, медичне, торгово-побутове і фінансове забезпечення частини, він наділений комплексом прав, що дозволяють вирішувати поставлені перед військовою частиною завдання та питання, які виникають у зв'язку з цим.

У цивільних правовідносинах беруть участь також заступники командира військової частини, начальник штабу, начальник фінансово-економічної

служби й інші особи, які не є органами юридичної особи, а діють за його дорученням. Для здійснення цивільно-правових угод і укладення договорів вони наділяються спеціальним дорученням, яке завірено командиром військової частини.

Відповідно до ст. 244 Цивільного кодексу України представництво інтересів військової частини здійснюється за довіреністю. Довіреність – це письмовий документ, що видається командиром військової частини іншій особі для представництва перед третіми особами. Довіреність від імені військової частини, як юридичної особи, видає командир військової частини або інша особа, уповноважена на це, та скріплюється довіреність печаткою військової частини.

Командир частини у взаєминах із третіми особами виступає без доручення і пред'являє лише посвідчення особи.

Закон наділяє командира військової частини також правом посвідчення доручень, що видаються відповідним військовослужбовцям і іншим особам для виконання різних угод, від його власного імені.

Довіреність військовослужбовця або іншої особи, яка перебуває на лікуванні у госпіталі, санаторії та іншому військово-лікувальному закладі, може бути засвідчена начальником цього закладу, його заступником з медичної частини, старшим або черговим лікарем.

Довіреність військовослужбовця, а в пунктах дислокації військової частини, з'єднання, установи, військово-навчального закладу, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, довіреність працівника, члена його сім'ї і члена сім'ї військовослужбовця може бути засвідчена командиром (начальником) цих частини, з'єднання, установи або закладу.

Закон передбачає, що під час складання довіреності командиром або його представником, який діяв за його дорученням, перед іншою стороною відповідає військова частина, якщо зазначені особи, не перевищили при цьому своїх повноважень. Якщо військова частина, що видала своєму представникові доручення на отримання в органах зв'язку прибулих на ім'я військовослужбовців посилок, переводів і іншої кореспонденції, несе перед адресатом матеріальну й іншу відповідальність за втрату кореспонденції після отримання її від органів зв'язку. У свою чергу, представник військової частини, який допустив втрату, псування або розкрадання кореспонденції, несе юридичну відповідальність перед військовою частиною.

Цивільну правоздатність разом з юридичними особами, тобто військовими частинами, має також кожен військовослужбовець як фізична особа і громадянин України. Відповідно до ст. 25 Цивільного кодексу України правоздатність фізичної особи – це здатність мати цивільні права та обов'язки. Вона виникає з моменту його народження і полягає в праві мати в особистій власності майно, заповідати його, одержувати авторські права тощо. Правоздатність фізичної особи (військовослужбовця) припиняється зі смертю людини. Законодавство України не робить у цьому відношенні для військовослужбовців ніяких виключень.

Військовослужбовці як суб'єкти цивільних правовідносин розпоряджаються своїми трудовими доходами і майном для задоволення особистих

потреб. При цьому вони повсякденно беруть участь у широкому колі цивільно-правових відносин. Правоздатність військовослужбовця припиняється з його смертю.

Відповідно до законодавства України військовослужбовець (у разі полону, взяття у заручники) може бути визнаний безвісно відсутнім.

Порядок визнання військовослужбовця безвісно відсутнім встановлюється ст.ст. 246-250 Цивільного процесуального кодексу України.

Якщо військовослужбовець, який пропав безвісти у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошений судом померлим після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити військовослужбовця померлим і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести місяців.

Військовослужбовець оголошується померлим від дня набрання законної сили рішенням суду про це. Військовослужбовець, який пропав безвісти за обставин, що загрожували йому смертю або дають підстави припустити його загибель від певного нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошений померлим від його вірогідної смерті.

Порядок оголошення військовослужбовця померлим встановлюється ст.ст. 246-250 Цивільного процесуального кодексу України.

Відповідно до ст.ст. 47 і 48 Цивільного кодексу України правові наслідки оголошення військовослужбовця померлим прирівнюються до правових наслідків, які настають у разі його смерті.

Відповідно до ст. 47 Цивільного кодексу України спадкоємці військовослужбовця, який оголошений померлим, не мають права відчужувати протягом п'яти років нерухоме майно, що перейшло до них у зв'язку з відкриттям спадщини.

Нотаріус, який видав спадкоємцеві свідоцтво про право на спадщину на нерухоме майно, накладає на нього заборону відчуження.

Якщо військовослужбовець, який був оголошений померлим, з'явився або якщо одержано відомості про місце його перебування, суд за місцем перебування військовослужбовця або суд, що прийняв рішення про оголошення його померлим, за заявою цієї особи або іншої заінтересованої особи скасовує рішення суду про оголошення військовослужбовця померлим.

Незалежно від часу своєї появи військовослужбовець, який був оголошений померлим, має право вимагати від особи, яка володіє його майном, повернення цього майна, якщо воно збереглося та безоплатно перейшло до неї після оголошення військовослужбовця померлим, за винятком майна, придбаного за давністю набуття, а також грошей та цінних паперів на пред'явника.

Особа, до якої майно перейшло за відплатним договором, зобов'язана повернути його, якщо буде встановлено, що на момент набуття цього майна вона знала, що військовослужбовець, який був оголошений померлим, живий.

У разі неможливості повернути майно в натурі військовослужбовцю, який був оголошений померлим, відшкодовується вартість цього майна.

Якщо майно військовослужбовця, який був оголошений померлим і з'явився, перейшло у власність держави, Автономної Республіки Крим або

територіальної громади і було реалізоване ними, військовослужбовцю повертається сума, одержана від реалізації цього майна.

Крім правоздатності військовослужбовці наділяються цивільною дієздатністю.

Суд може визнати військовослужбовця цілком недієздатним і установити над ним спеціальну опіку внаслідок його хвороби або слабоумства. Окремі особи обмежуються в дієздатності, якщо вони внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотиками ставлять свою родину у важке матеріальне становище. Над такими особами за рішенням суду встановлюється піклування, що позбавляє їх права самостійно отримувати заробітну плату, пенсію і здійснювати будь-які угоди.

Військовослужбовці виступають активними учасниками шлюбно-сімейних відносин, які є частиною цивільно-правових відносин.

Про укладання шлюбу військовослужбовець доповідає своїм безпосереднім командирам (начальникам) і надає свідоцтво про одруження до відділу особового складу військової частини для внесення відповідних даних в особову справу. Законом визначається тільки такий шлюб, що зареєстрований в органах запису актів цивільного стану (ЗАЦС). Без цього спільне життя чоловіка і жінки не породжує прав, що зумовлених шлюбом, та обов'язків.

Військовослужбовці строкової служби, які уклали шлюб, зобов'язані доповісти про це по команді. До них в повному обсязі належать вимоги Сімейного кодексу України. У світі цивільно-правових відносин військової частини, як суб'єкти цих відносин повинні нести відповідальність за свої дії (бездіяльність).

Цивільно-правова відповідальність військової частини за вчинення шкоди.

Цивільно-правова відповідальність військової частини – вид юридичної відповідальності. Полягає у настанні передбачених у нормативних актах або договорі негативних майнових наслідків, які завжди є для правопорушника додатковим майновим обтяженням, забезпечуються державним примусом і зумовлюють засудження правопорушення і його суб'єкта.

Специфічними рисами цивільно-правової відповідальності військової частини, які відрізняють цей вид відповідальності від інших видів юридичної відповідальності, є:

- 1) її майновий і немайновий характер;
- 2) цивільно-правова відповідальність завжди є відповідальністю одного учасника цивільно-правових відносин перед іншим. Оскільки цивільне правопорушення може зачіпати інтереси суспільства і держави, цивільне право допускає виникнення при застосуванні цивільно-правової відповідальності відносин між державою і правопорушником. Такі правовідносини реалізуються в застосуванні до правопорушника заходів конфіскаційного характеру і мають виключний для цивільного права характер;

- 3) особливістю цивільної відповідальності є можливість перевищення розміру відповідальності порівняно з розміром заподіяної шкоди або збитків (напр. застосування штрафної неустойки, завдаток);

4) застосування рівних за обсягом мір відповідальності за однотипні правопорушення, що забезпечує послідовну реалізацію принципу рівноправності учасників цивільно-правових відносин.

Цивільно-правова відповідальність військової частини, закладу, установи настає за наявності таких умов:

1) Завдання потерпілому майнової шкоди, яку можна оцінити і виразити у грошовій формі, тобто втрати, ушкодження або знищення, витрати та лікування громадянина, втрати заробітку внаслідок непрацездатності, втрати засобів для існування внаслідок смерті годувальника, неотримання доходів, які були би отримані, якби протиправне діяння не було вчинене (упущена вигода) тощо.

2) Протиправність діяння особи, яка завдала шкоди, тобто коли дія чи бездіяльність вчиненні з порушенням закону чи іншого правового акту (неотримання правил техніки безпеки під час стрільби, відсутність попереджувальних знаків під час виконання вибухових робіт та інше). Правомірним вважається заподіяння шкоди, вчинене під час виконання обов'язків чатового (вартового), лікаря, пожежника, а також у разі необхідної оборони, крайньої необхідності чи оправданого службового ризику.

3) Наявність причинного зв'язку між протиправним діянням і завданою шкодою, тобто доказовість того, що шкода настала внаслідок дії чи бездіяльності визначеної особи, а не через інші причини.

4) Наявність вини військової частини в особі її штатних військовослужбовців, працівників Збройних Сил України. При цьому форма вини (умисел або необережність) значення не мають.

Законодавством передбачені такі види відповідальності військової частини за заподіяння нею шкоди організаціям і окремим громадянам:

– за шкоду, завдану її працівником або іншою особою (ст. 1172 ЦК України);

– за шкоду, завдану посадовою або службовою особою незаконними діями чи бездіяльністю (ст. 1174 ЦК України);

– за шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання (ст. 1176 ЦК України);

– за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК України);

– за шкоду, завдану у стані крайньої необхідності (ст. 1171 ЦК України);

– за шкоду, завдану каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи (ст. 1168, 1195, 1200 ЦК України);

– за майнову шкоду фізичній особі, яка потерпіла від злочину (ст. 1177 ЦК України).

Загальні підстави відповідальності військової частини за завдану майнову шкоду (ст. 1166 ЦК України):

– відшкодовуються в повному обсязі особою, яка її вчинила;

– особа звільняється від відповідальності, якщо вона доведе, що шкода завдана не з її вини.

Підстави відповідальності військової частини, військовослужбовця за завдану моральну шкоду (ст. 1167 ЦК України).

Моральна шкода завдана військовою частиною або військовослужбовцем фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, а також:

– якщо шкоду завдану через каліцтво, інші ушкодження здоров'я або смерть фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки;

– якщо шкоду завдано внаслідок незаконного утримання під вартою або притягнення до кримінальної відповідальності, засудження.

За шкоду, заподіяну з вини працівників військової частини, які виконували службові (трудові) обов'язки (у тому числі і за шкоду, що заподіяна неправильними діями її посадових осіб в галузі адміністративного управління), військова частина відповідає як за власні дії так і за власну провину працівника. При цьому поняття «працівник» охоплює всіх осіб, які входять в її штат і тих військовозобов'язаних під час проходження ними навчальних (перевірочних) або спеціальних зборів. Після стягнення збитку з військової частини остання може пред'явити зустрічний позов на суму понесених витрат до свого працівника, який завдав шкоди. Збиток не підлягає відшкодуванню військовою частиною, якщо працівник вчинив дії, що не входять у коло його обов'язків (сварка на побутовому рівні, хуліганські спонукання тощо). У таких випадках винуватець шкоди несе самостійну юридичну відповідальність.

Військова частина, діяльність якої пов'язана з підвищеною небезпекою для навколишніх, зобов'язана відшкодовувати шкоду, що заподіяна джерелом підвищеної небезпеки (транспортні засоби, бойова техніка, вогнепальна зброя, боєприпаси, радіоактивні й отруйні матеріали, лінії електропередач тощо). Відповідальність може наступити і за відсутності провини військової частини, тому що в цьому випадку цивільно-правова відповідальність покладається на власника джерела підвищеної небезпеки, а не на особу, яка керувала таким джерелом унаслідок покладених на неї обов'язків. Особа, яка керувала джерелом підвищеної небезпеки, притягується до відповідальності тільки за наявності її провини. Якщо джерело вийшло з-під контролю власника внаслідок протиправних дій інших осіб (наприклад при викраденні автомобіля), то шкоду, як правило, відшкодовують ці особи.

Підвищена імовірність заподіяння військовою частиною майнової шкоди організаціям і громадянам виникає за її участі в навчаннях і маневрах. Саме тому військове управління зобов'язує командирів і начальників для попередження збитку вживати спеціальних заходів (бесіди з особовим складом щодо неприпустимості заподіяння збитку державі і місцевому населенню; заліки за правилами проведення стрільб і заходами безпеки; доведення до особового складу меж посівів, лісових посадок і інших об'єктів для забезпечення їх схоронності тощо). Командуванню надане право частково припиняти маневри і навчання у разі грубого порушення військами встановлених заходів безпеки і погрози завдання збитку державі

й особистій власності громадян. Відповідна робота проводиться з місцевим населенням.

Водночас законодавством України передбачені заходи відповідальності за можливе заподіяння шкоди організаціям і громадянам під час проведення військових навчань. Шкода може бути заподіяна як неправомірними діями особового складу (відхилення від намічених маршрутів руху бойової техніки, порушення правил пожежної безпеки тощо), так і правомірними. В останньому випадку йдеться про виправданий службовий ризик, коли нездійснення дій, що завдають матеріальної шкоди, може викликати невиконання військами навчально-бойових завдань. При цьому доцільність здійснення тих або інших дій, що заподіяли шкоду, визначає старший начальник, який здійснює військові навчання і маневри.

Висновок. Таким чином, військові частини і військовослужбовці, як суб'єкти цивільно-правових відносин, є повноправними її сторонами і у разі завдання чи заподіяння шкоди несуть цивільно-правову відповідальність у відповідності до законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України (ст. 13-14). Конституція України: чинне законодавство станом на 21 травня 2013р.: (Відповідає офіц. текстові) – К. : Алерта, 2013. – 108 с.

2. Цивільний кодекс України (ст. 80-92, 1171-1172; 1176-1177; 1174; 1187; 1168; 1195; 1200). Цивільний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 12 червня 2013:(Відповідає офіц. текстові) – К. : Алерта, 2013. – 326 с.

3. Положення про військове (корабельне) господарство ЗСУ затверджене наказом міністра оборони №300. Офіційний вісник України – № 52. – С. 202.

4. *Примак В.Д.* Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб: Монографія. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 432 с.

5. *Кісель В.* Цивільно-правовий статус військової частини. Який він? Право військової сфери №7 2005. – С. 17-19.

6. Военное право: Учебник. / И.Н. Арцибасов, Х.М. Ахметшин, В.Г. Белявский и др. / Под ред. А.Г. Горного. – Воениздат, 1984. – 334 с.

Бескоровайный С.Я. Участь військових частин і військовослужбовців у цивільних правовідносинах

У статті розглядаються питання правового регулювання участі військових частин і військовослужбовців у цивільно-правових відносинах.

Ключові слова: цивільно-правові відносини, юридична особа, фізична особа, цивільно-правова відповідальність.

Бескоровайный С.Я. Участие войсковых частей и военнослужащих в гражданских правоотношениях

В статье рассматриваются вопросы правового регулирования участия войсковых частей и военнослужащих в гражданско-правовых отношениях.

Ключевые слова: гражданско-правовые отношения, юридическое лицо, физическое лицо, гражданско-правовая ответственность.

Beskorovyni S.J. Participation of military units and military personnel in civil legislation

The questions of legal adjusting of participation of military units and personnel in civil legal relations are focused in the article.

Keywords: *civil legal relation, legal person, private person, civil legislative responsibility.*

Стаття надійшла до редакції 15.10.2013.

ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Е.Г. Бойченко

старший викладач кафедри

військової підготовки

Національного університету «Одеська юридична академія»

Постановка проблеми. Останнім часом все більше науковців-правників приділяють заслужену увагу процесам реформування та розвитку, що відбуваються у Збройних Силах України. Однак, на жаль, існуючі дослідження й досі носять фрагментарний характер, що пов'язано насамперед з відносно нещодавнім початком розвитку та розгалуження нормативно-правової бази, за допомогою якої відбувається регулювання повсякденної життєдіяльності національних Збройних Сил на сучасному етапі, а також визначення напрямів та концептуальних тенденцій їх розбудови (розвитку) на майбутнє.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливо, з точки зору як теоретичного, так і прикладного інтересу (значення), що в таких наукових дослідженнях приділяється увага статусу військових частин як суб'єктів цивільних правовідносин (В.Кісель), правовому режиму майна, закріпленого за військовими частинами (С.Іванов), проблемам правового регулювання економічної та господарської діяльності Збройних Сил України (П. Кондик, В. Овсянник) та деяким іншим проблемам господарювання у Збройних Силах України.

Разом з тим актуальними залишаються безліч питань, пов'язаних з особливостями господарювання національних Збройних Сил, в тому числі й проблематика застосування термінів у чинному законодавстві в даній сфері діяльності.

Мета статті. Метою цієї статті є сприяння аналізу правового регулювання здійснення господарської діяльності військовими організаціями Збройних Сил України, в тому числі шляхом ревізії правової термінології, яка застосовується в спеціальних нормативно-правових актах, розробці науково обґрунтованих пропозицій по вдосконаленню національного законодавства в цій області.

Основні результати дослідження. В нашому суспільстві історично сформувалися особливості правового положення Збройних Сил. Це, по-перше, підвищена закритість від суспільства, пов'язана з виконанням завдань збройного захисту держави і необхідністю зберігання військової (тобто державної) таємниці, підвищений рівень матеріально-технічного і фінансового забезпечення з боку держави процесів бойової підготовки військ і, як наслідок, практично відсутня участь Збройних Сил у суспільно-економічних відносинах, а одтак – й обмеженість нормативно-правового регулювання такої участі. По-друге, особливість правового положення Збройних Сил обумовлюється тенденціями розвитку Збройних Сил України в сучасний період. Це законодавчо закріплена можливість здійснення демократичного цивільного контролю

лю процесів повсякденної життєдіяльності та розвитку, які відбуваються у Збройних Силах, незадовільне економічне становище держави, що спонукає власні Збройні Сили займатися активною господарською діяльністю з метою отримання додаткових джерел фінансування життєдіяльності військ (сил) для підтримання на належному рівні їх бойової та мобілізаційної готовності в умовах їх хронічного бюджетного недофінансування. Як наслідок, виникає необхідність вступу військових частин у господарські стосунки з іншими учасниками суспільно-економічних правовідносин, надзвичайно ощадливого витрачання державних коштів та поводження з майном, а одтак – й необхідність детальної правової регламентації законодавцем такої діяльності, яке б органічно поєднувалось з чинним цивільним, господарським, податковим, екологічним, трудовим тощо законодавством України. З іншого боку, такі особливості стали загальною причиною існування на сьогоднішній день проблем системного законодавчого регулювання діяльності військових частин Збройних Сил України (особливо з питань визначення їх правового статусу та участі в господарських відносинах), наявністю великої кількості нормативно-правових актів відомчого характеру з цих та інших споріднених питань, які в багатьох випадках являються застарілими і тому мають різноманітні неузгодженості з чинним законодавством України.

Насамперед виникає проблема використання термінології у питаннях організації та ведення військового господарства та господарської діяльності військових частин. Зокрема, термін «господарська діяльність» у контексті її здійснення військовими частинами Збройних Сил України вже достатньо тривалий час вживається у подвійному значенні, що призводить до певної плутанини з розумінням природи цієї діяльності.

Так, у значенні Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» [1, ст.ст. 1, 8] та Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» [2, ст. 6] господарська діяльність спрямована на одержання додаткових джерел фінансування шляхом здійснення Збройними Силами України власного виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг, ведення підсобного господарства, передачу в оренду, а також відчуження, реалізацію військового майна та залучення отриманих позабюджетних коштів на потреби оборони для підтримання на належному рівні бойової та мобілізаційної готовності військ (сил). Така діяльність не носить постійного характеру, не є природно притаманною Збройними Силами, але ж вимагає залучення у господарсько-виробничих правовідносинах з іншими суб'єктами господарювання, що регулюються за правилами господарського законодавства.

В іншому значенні термін «господарська діяльність» розуміється як внутрішня, повсякденна діяльність військових частин Збройних Сил України, пов'язана з:

– організацією та веденням військового господарства, яке складається з матеріальних засобів та бюджетних коштів, виділених державою для забезпечення потреб Збройних Сил. До цих потреб відносяться здійснення бойової підготовки, ведення виховної роботи, організація військового побуту, експлуатація, зберігання та ремонт озброєння, військової техніки та майна;

– ошадливим та раціональним (тобто економним) використанням цих матеріальних засобів та коштів, що передбачає виникнення та існування внутрішньогосподарських взаємовідносин між структурними підрозділами військової частини.

В цьому контексті поняття господарської діяльності розкривається у Положенні про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України, затверджене наказом Міністра оборони України від 16 липня 1997 р. № 300 (далі – Положення).

Зокрема, пунктами 2.2.-2.4. Положення визначено, що основними завданнями військового (корабельного) господарства є всебічне і безперервне забезпечення бойової підготовки та мобілізаційної готовності військових частин і з'єднань, створення умов для швидкого переходу їх із мирного на воєнний стан.

Зміст діяльності по організації та веденню військового (корабельного) господарства, зокрема, включає: планування та організацію роботи служб, підрозділів та об'єктів господарського, технічного і медичного призначення; витребування, одержання, підвезення, зберігання, видачу та витрату матеріальних засобів і коштів; своєчасне та повне доведення належних видів постачання, задоволення матеріально-побутових, культурних потреб та збереження здоров'я особового складу; забезпечення правильної та безпечної експлуатації, зберігання і ремонту озброєння, бойової та іншої техніки і майна; організацію пожежної безпеки у військових частинах, тощо [3, с. 204].

При цьому, вищезазначена діяльність визначається оборонним відомством саме як господарська діяльність. Але ж зміст такої діяльності по суті принципово відрізняється від змісту господарської діяльності у Збройних Силах України, визначеного законодавцем, який чітко передбачає під даною діяльністю:

- ведення підсобного господарства;
- виробництво продукції;
- виконання робіт і надання послуг;
- передачу в оренду рухомого та нерухомого військового майна [1, ст. 1].

Далі Положенням (пункт 4.1.1.) визначається, що господарська діяльність військової частини підлягає обов'язковому плануванню, при якому основна увага приділяється підтримці у постійній бойовій і мобілізаційній готовності військової частини; всебічному та безперервному матеріальному, технічному, медичному, фінансовому й іншим видам забезпечення бойової підготовки частини; організації правильного використання та утримання озброєння і техніки; забезпеченню найбільш економного та доцільного витрачання (використання) матеріальних засобів і коштів, тощо [3, с. 289].

Системний аналіз правових норм вищезазначених нормативно-правових актів дозволяє дійти висновку про те, що господарська діяльність у розумінні організації та ведення військового (корабельного) господарства Збройних Сил України являє собою комплекс заходів організаційного, технічного, фінансово-економічного, і, навіть, виховного характеру, які здійснюються командуванням та іншими посадовими особами військових частин (кораб-

лів) по забезпеченню економного та цільового використання бюджетних коштів та матеріальних засобів, що виділяються державою на підтримання бойової та мобілізаційної готовності військ, рівно як і по відшукуванню та мобілізації позабюджетних (додаткових) джерел фінансування.

До заходів організаційного характеру належить віднести, зокрема, встановлення відповідних правових норм, що забезпечували б здійснення економічної діяльності у збройних силах, аналіз можливих джерел економії, провадження у життя запланованих заходів з метою підтримки військової частини у постійній бойовій і мобілізаційній готовності, тощо.

Вжиття заходів фінансово-економічного характеру, наприклад, мають забезпечити прийняття оптимальних рішень командуванням військової частини, пов'язаних з витрачанням матеріальних та грошових засобів під час здійснення повсякденної діяльності, тощо.

Таким чином, господарська діяльність, яка передбачає здійснення військовими частинами Збройних Сил України заходів з організації та ведення військового (корабельного) господарства, включає в себе й господарську діяльність, пов'язану з виконанням заходів, спрямованих на одержання додаткових джерел фінансування їх життєдіяльності, а тому являється поняттям більш широким і в ніякому разі не тотожним останньому.

Резонно, як уявляється, з метою усунення подвійного розуміння поняття господарської діяльності військових частин Збройних Сил України, здійснити їх юридичне розмежування (розрізнення) у відповідному Положенні про військово (корабельне) господарство Збройних Сил України, визначивши загальну діяльність військових частин по: (а) організації та веденню військового (корабельного) господарства, спрямованого на економічне, раціональне та доцільне використання матеріальних засобів і коштів, а також по (б) отриманню додаткових джерел фінансування життєдіяльності військ (сил), як економічну або ж економічно-господарську діяльність військових частин Збройних Сил України.

Заходи ж, спрямовані на отримання додаткових (позабюджетних) джерел фінансування військ (сил), які, зокрема, включають ведення військовими частинами Збройних Сил власного підсобного господарства, виробництво продукції, виконання робіт і надання платних послуг, передачу в оренду рухомого та нерухомого військового майна тощо, цілком справедливо визначати як господарську діяльність військових частин Збройних Сил України.

Дана думка корелюється також із тезою, висуненою П.Кондиком, про необхідність розуміння економічної діяльності військових частин Збройних Сил у широкому аспекті, що включає в себе як власне господарську, так й іншу діяльність, спрямовану на економію та раціональне використання грошових і матеріальних ресурсів Збройних Сил [4, с. 37].

Але ж, урахувуючи прийнятий у 2003 р. Господарський кодекс України, норми якого покликані врегульовувати суспільні правовідносини у сфері господарської діяльності (господарування), до якої з прийняттям Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» та виданих на його розвинення низки нормативно-правових актів Уряду країни залучені й відпо-

відні військові організації, а також з метою усунення розбіжностей у розумінні сутності господарської діяльності, що здійснюється у Збройних Силах України, закріпленої у ст.ст. 52, 414 Господарського кодексу України (загальні правові норми) та ст. 1 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» (спеціальна правова норма), вважав би за доцільне внести до вищевказаного спеціального законодавчого акту уточнення щодо визначення поняття такого виду діяльності з точки зору її визначення Господарським кодексом України, тобто як некомерційної господарської діяльності на відміну від підприємництва (комерційної господарської діяльності), котра має на меті одержання прибутку.

Дійсно, правова сутність господарської діяльності Збройних Сил, закладена у відповідному Законі, хоча й передбачає її спрямованість на досягнення певних економічних, соціальних та інших бенефіцій (матеріальних вигід), але ж без мети одержання прибутку. Тому, зважаючи на те, що на суб'єктів господарювання, які здійснюють некомерційну господарську діяльність, розповсюджуються загальні вимоги про регулювання господарської діяльності з урахуванням особливостей неприбуткового характеру такої їх діяльності, визначення поняття та суті господарської діяльності військових частин Збройних Сил України має бути уточнено з урахуванням положень ст. 52 Господарського кодексу України, відповідно до змісту якої некомерційною господарською діяльністю являється самостійна систематична господарська діяльність, здійснювана суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку [5].

Наступне зауваження стосується використання терміну «військова частина» при розкритті чинним законодавством умов участі військових частин у господарських відносинах.

Необхідно зазначити, що не зважаючи на широке застосування терміну «військова частина» у різноманітних нормативно-правових актах, які регламентують діяльність Збройних Сил України і складають основу військового законодавства, однозначного тлумачення і, навіть, визначення терміну «військова частина» (в тому числі щодо його розуміння з точки зору здійснення господарської діяльності) не дають.

Слід погодитися з думкою В. Кіселя, який достатньо детально дослідив проблемні питання статусу військових частин як суб'єктів цивільних правовідносин, про доцільність використання узагальнюючого терміну «військова організація» замість «військова частина», принаймні стосовно до правовідносин, безпосередньо не пов'язаних з виконанням державних функцій по захисту України від можливої агресії, забезпеченні її державного суверенітету та територіальної цілісності [6, с. 109].

Дійсно, за змістом ст. 3 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» суб'єктами господарської діяльності у Збройних Силах України є військові частини, заклади, установи та організації Збройних Сил України, які утримуються за рахунок коштів Державного бюджету України, ведуть відокремлене господарство, мають кошторис надходжень та

видатків, рахунки в установах банків, печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням.

Тобто, по суті, у контексті вищезазначеного законодавчого акту військової частини, заклади, установи та організації Збройних Сил України – це такі військові організми, які являються юридичними особами. Стаття ж 80 Цивільного кодексу України вказує, що юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку [7].

Оскільки провадження господарської (включаючи некомерційну) діяльності здійснюється за загальними правилами Господарського кодексу України, представляється доцільним звернути увагу на положення статті 55 щодо статусу суб'єкта господарювання як учасника господарських відносин.

Так, суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Суб'єктами господарювання є господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до Господарського кодексу України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку. Вони реалізують свою господарську компетенцію на основі права власності, права господарського відання, права оперативного управління, та мають статус юридичної особи, що визначається цивільним законодавством та Господарським кодексом України [5].

Поняття ж військової частини, яке міститься в Положенні про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України (пункт 1.1.) та деяких інших нормативно-правових актах (наприклад, Положення про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил [8]), наочно свідчить про те, що далеко не всі військові організми – структурні одиниці Збройних Сил України, що підпадають під визначення «військової частини», мають статус або ж ознаки юридичної особи, які б надавали їм можливість участі в господарських відносинах в якості суб'єкта господарювання (суб'єкта господарської діяльності у Збройних Силах України).

Таким чином, було б дуже доречним у чинному законодавстві, яке покликано регулювати особливості здійснення господарської діяльності у Збройних Силах України та участь останніх у цивільно-правових та господарсько-економічних відносинах з приводу такої діяльності, визначити та в подальшому використовувати термін «військова організація» в контексті його сприйняття в якості повноцінного суб'єкта як цивільного так і господарського права, встановлення чітких меж їх правосуб'єктності, форм та порядку її реалізації в цивільно-правовому обороті.

Представляється за потрібне також звернути увагу на необхідність гармонізації термінології у сфері господарської діяльності Збройних Сил України, пов'язаної з використанням таких термінів як «формування», «розформування», «переформування» військових частин (установ, закладів, тощо).

Підкреслимо, що вказані терміни використовуються на відомчому рівні у відповідних нормативних актах оборонного відомства та, як уявляється, означають за своєю сутнісно-змістовною наповненістю «створення», «ліквідацію» та «реорганізацію» військових частин (установ, закладів). Однак, якщо останні застосовуються у законодавчих актах (зокрема, Господарському кодексі України) у значенні створення або ж ліквідації юридичної особи (у господарському законодавстві – створення або ж ліквідація суб'єкта господарювання), то змістовна наповненість термінів «формування», «розформування», «переформування» викликає неоднозначність трактування, принаймні при їх використанні у значенні створення або ж ліквідації військового господарства військової частини (установи, закладу).

Так, розділ 8 Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України містить підрозділ 8.1 «Створення військового господарства при формуванні військової частини (з'єднання)» [3, с. 365], в якому викладається, по суті, загальний порядок створення військової частини, а також наділення її матеріальними засобами (основними та оборотними фондами) і грошовими коштами.

При цьому аналіз приписів цього розділу дозволяє дійти впевненого висновку про те, що створення військової частини нерозривно пов'язане зі створенням військового господарства цієї частини. Сам факт створення (сформування) військової частини напряду пов'язаний із фактом створення власного відокремленого військового господарства. Дійсно, до складу військового господарства входять: озброєння, бойова, спеціальна техніка, боєприпаси, пально-мастильні матеріали, продовольство і продовольче, речове, інженерне, хімічне майно, інші матеріальні засоби, призначені для бойової підготовки, виховної роботи, військового побуту, правильної експлуатації, ремонту, зберігання озброєння, військової техніки і майна, а також які використовуються для інших потреб військової частини на мирний та воєнний час. Це означає, що без створення військового господарства не тільки функціонування, але й саме існування військової частини неможливе.

Таким чином, створення військової частини і створення військового господарства цієї частини є поняттями цілком тотожними як за своїм змістом, так і за дією у часі.

Аналогічні зауваження стосуються й процесу ліквідації військового господарства, нерозривно пов'язаного із фактом ліквідації чи реорганізації військової частини, що неодмінно та одночасно означає припинення (тобто закінчення) її діяльності, в тому числі й як суб'єкта господарювання.

Крім того, певну неоднозначність семантичного характеру у розумінні терміну «формування» стосовно до військової сфери діяльності, на наш погляд, вносить застосування цього терміну у словосполученні із словом «військове», що у контексті Закону України «Про Збройні Сили України» означає Збройні Сили України, як державну організацію, в цілому [9, ст. 1]. Стаття 1 Закону України «Про оборону України» дає таке значення цього терміну: «військове формування – це створена відповідно до законодавства України сукупність військових об'єднань, з'єднань і частин та органів управління ними, які

комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій» [10].

Уявляється, що така неузгодженість термінології з використанням слова «формування», рівно як і відсутність законодавчого роз'яснення значень термінів «формування», «переформування», «розформування» військової частини в її розумінні як бойової, навчальної та адміністративно-господарської одиниці Збройних Сил України, має бути усунена задля єдиного та вірного розуміння правового становища військової частини в господарсько-правових відносинах.

Висновок та перспективи подальших розвідок. З огляду на зазначене, та з метою уніфікації термінології у сфері правової регламентації господарської діяльності Збройних Сил України, зокрема в аспектах регламентації створення чи ліквідації військових частин (в тому числі й шляхом реорганізації) представляється за доцільне як на законодавчому, так і на відомчому рівні замість «формування», «розформування», «переформування» використовувати загальноживані терміни «створення», «ліквідація», «реорганізація» військових частин (організацій).

Таким чином, представляється вкрай нагальним суттєвий критичний перегляд правових норм, які регламентують процедури створення та ліквідації військових частин (військових організацій) взагалі, включаючи й тих, що здійснюють господарську діяльність, та приведення їх (в тому числі й з точки зору вживаних термінологічних понять) у відповідність до чинного законодавства України, що встановлює порядок і умови діяльності суб'єктів господарювання (зокрема, некомерційного характеру), їх участі у господарсько-правовому обороті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про господарську діяльність у Збройних Силах України: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 48 – Ст. 408.
2. Про правовий режим майна у Збройних Силах України: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 48 – Ст. 407.
3. Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України, затверджене наказом Міністра оборони України від 16.07.1997 року № 300 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 52. – Ст. 402.
4. Кондик П. Правове регулювання економічної та господарської діяльності Збройних Сил України // Право України. – 2003. – № 4. – С. 37-41.
5. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
6. Кісель В.Й. Статус військових частин Збройних Сил України як суб'єктів цивільних правовідносин // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3(15). – С. 107-110.
7. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

8. Положення про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил: постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2000 року № 1919 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 1. – Ст. 26.

9. Про Збройні Сили України: Закон України (в ред. Закону від 05.10.2000 р. № 2019-III) // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 48 – Ст. 410.

10. Про оборону України: Закон України (в ред. Закону від 05.10.2000 р. № 2020-III) // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 49 – Ст. 420.

Бойченко Е.Г. Щодо удосконалення термінології у сфері господарської діяльності Збройних Сил України

Стаття присвячена проблематиці неоднозначного використання термінології у правовому регулюванні господарської діяльності Збройних Сил України; звертається увага на необхідність гармонізації термінології у даній сфері діяльності, пропонуються шляхи уніфікації застосування у законодавстві визначених юридичних термінів.

Ключові слова: економічна та господарська діяльність, військова частина Збройних Сил України, військова організація, військове господарство, суб'єкт господарювання, формування, розформування, переформування.

Бойченко Э.Г. О совершенствовании терминологии в сфере хозяйственной деятельности Вооруженных Сил Украины

Статья посвящена проблематике неоднозначного использования терминологии в правовом регулировании хозяйственной деятельности Вооруженных Сил Украины; обращается внимание на необходимость гармонизации терминологии в данной сфере деятельности, предлагаются пути унификации применения в законодательстве означенных юридических терминов.

Ключевые слова: экономическая и хозяйственная деятельность, воинская часть Вооруженных Сил Украины, воинская организация, войсковое хозяйство, субъект хозяйствования, формирование, расформирование, переформирование.

Boichenko E.G. On improving the terminology in the sphere of economic activities of the Armed Forces of Ukraine

The article is about the ambiguous use of terminology in legal regulation of the economic activities of the Armed Forces of Ukraine; draws attention to need for harmonization of the terminology in this field of activity, suggests ways to unify the application in legislation of indicated legal terms.

Key words: economic and business activities, military units of the Armed Forces of Ukraine, military organization, military economy, economic entity, formation, disbandment, reformation.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2013.

ЮРИДИЧНА НАУКА**JURIDICAL SCIENCE**

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 1/2013

ЗМІСТ**ІСТОРИЯ ПРАВА**

Малютіна І.П. Феномен взаємозв'язку права, релігії і політики на тлі державотворчих процесів XVII–XVIII ст.: спроба реконструкції 7

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Баклан І.В., Селін Ю.М. Електронний парламент: методологія прийняття рішень у процесі нормотворення 13

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Прилуцький Р.Б. Господарське право ноосферної доби 21

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Пелагеша О.Г., Костюк В.Л. Актуальні проблеми діяльності патрульної служби ГУ МВС України в м. Києві при забезпеченні охорони громадського порядку 35

Сервецький І.В., Сапрун О.В. Чинники, що обумовлюють створення та діяльність регіональної поліції 42

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

Карпенко М.І. Причини і запобігання корисливим злочинам військовослужбовців 51

Фітьковський С.М. Кримінально-правовий аналіз суб'єкта злочину, передбаченого п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України 58

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Лень В.В., Кубрак Р.М. Запобігання пенітенціарного та пост пенітенціарного рецидиву серед засуджених з психічними відхиленнями в межах осудності та обмеженої осудності 64

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ПРАВО

Лозовський Д.М. До питання про діяльність правоохоронних органів із забезпечення безпеки при проведенні масових спортивних заходів міжнародного рівня (зарубіжний досвід) 71

Сервецький І.В. Спеціальна діяльність — єдиний базовий закон для правоохоронних органів 75

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Авдошин І.В., Гуменний Ю.Г. Тероризм крізь призму міжнародного гуманітарного права 85

Бескоровайний С.Я., Іванов В.Ф. Проблеми імплементації норм міжнародного гуманітарного права 96

ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

Чубар І.Ю. Правові аспекти комплектування Збройних Сил України військовослужбовцями 102

ПОКАЖЧИК ОПУБЛІКОВАНИХ СТАТЕЙ У 2012 РОЦІ 107

Ю Р И Д И Ч Н А Н А У К А**JURIDICAL SCIENCE**

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 2/2013

ЗМІСТ**ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**

Пішко Роберт. Оптимальна парадигма для тлумачення і застосування права 7

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Баклан І.В., Селін Ю.М. Електронний парламент: сучасні методи підтримки прийняття рішень у процесі нормотворення 18

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Матвійчук А.О. Особисті немайнові відносини з приводу сприятливого навколишнього природного середовища: структура суб'єктивного права 25

СІМЕЙНЕ ПРАВО

Білоножко Є.П. Чи є дітонародження головною функцією сім'ї? (історично-правовий та філософський аналіз проблеми) 33

Латчевська О.Ф. Проблеми захисту майнових прав дитини 41

Мироненко В.П. Сім'я як головний інститут соціалізації дитини 49

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Прилуцький Р.Б., Шатіло В.С. Про визначення поняття «корпорація» у правових системах України та США 55

Самбор М.А. Мобільний зв'язок як інститут інформаційної системи громадянського суспільства 62

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Гльєнок Т. В. Боротьба з корупцією: міжнародний досвід 71

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Матвійчук В.К., Харь І.О., Погорєлова Т.Ф. Посадова особа: теоретичні та прикладні проблеми 78

Олейнічук О.М. Генезис тисячолітньої історії витоків кримінальної відповідальності за не виплату заробітної плати на території сучасної України 86

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Александренко О.В., Титко А.В. Інститут угоди про примирення у кримінальному процесі України 95

ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

Шульгін В.В. Вплив кримінально-процесуальної систематизації на ефективність реалізації військового законодавства України 104

ДИСКУСІЇ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Сервецький І.В. Спеціальна діяльність — проблеми теорії та практики 116

ПЕРСОНАЛІЇ

Привітання з ювілеєм заслуженого юриста України Лукашевича В.Г. 119

Ю Р И Д И Ч Н А Н А У К А

J U R I D I C A L S C I E N C E

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 3/2013

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ І ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Березний А.М. Видатні державні і військові діячі Російської імперії українського походження 7

Інга Кавка. Непрямі методи інтеграції у правову систему держав – членів Європейського союзу 14

СІМЕЙНЕ ПРАВО

Малютіна І.П. Категорія «жінка» в публічному і приватному праві Стародавнього Риму 28

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Прилуцький Р.Б. Основні теорії юридичної особи та їх вплив на розвиток організаційних форм суб'єктів господарювання 35

Самбор М.А. Правове регулювання безкоштовного забезпечення розрахункових операцій шляхом надання споживачеві інформації про стан рахунків за спожиті послуги рухомого (мобільного) зв'язку 50

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Матвійчук А.О. Правовідносини з приводу особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище: суб'єктний склад 59

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Сервецький І.В., Сапрун О.В. Реформування системи регіональних підрозділів (міліції) поліції 66

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

Александренко О.В., Самойлов М.В. Виключна міра покарання як необхідний чинник ефективної протидії насильницькій злочинності 73

Карпенко М.І. Причини і запобігання військовим злочинам анархічної мотивації 81

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Алієв Г.З., Самодін О.О., Самодін А.В. Окремі аспекти залучення захисника у кримінальне провадження за новим кримінальним процесуальним законодавством України 90

Карпенко М.І., Самойлов М.В. Кримінально-процесуальна правова характеристика запобіжних заходів в аспекті прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України 100

Курилюк Ю.Б. Посадові особи Держприкордонслужби України як уповноважені на затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину... 112

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Бабій М., Присухін С. Свобода совісті та свобода релігії: концептуальна матриця Католицької церкви 118

Рецензія на монографію В.В. Валах «Наследственные правоотношения в Украине, Российской Федерации, Франции, Германии и США (сравнительно-правовое исследование)» 129

ЮРИДИЧНА НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 4/2013

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Баклан І.В. Інтелектуальна система з базою знань судових прецедентів ... 7

СІМЕЙНЕ ПРАВО

Белоножко Є. Інструменталізм закону про шлюб сучасної України та його джерела 14

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Прилуцький Р.Б., Приймаченко М.В. Про визначення поняття та класифікацію цінних паперів у законодавстві України 26

Самбор М.А. Позасудовий захист прав споживачів послуг рухомого (мобільного) зв'язку в Україні: роль органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у захисті прав та інтересів абонентів 34

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Матвійчук А.О. Право майбутніх поколінь на сприятливе навколишнє природне середовище: реалії та перспективи 43

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Беленок В. Об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 345 КК України 51

Вознюк А. Вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину як мета злочинної організації 60

Матвійчук В. К. Проблема криміналізації та декриміналізації діянь проти навколишнього природного середовища 67

Салій П.І. Суб'єкт складу злочину порушення недоторканності житла та іншого володіння особи 82

Харь І.О. Суб'єктивні ознаки і їх вплив на кваліфікацію діяння, вчиненого способом особливо жорстокого поводження 104

КРИМІНОЛОГІЯ

Карпенко М.І. Причини і запобігання необережним військовим злочинам легковажної мотивації 113

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

<i>Карпенко М.І., Зоря О.Д., Малова О.О.</i> Захист конституційних прав крізь призму заходів забезпечення при здійсненні кримінального провадження	121
--	-----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>Магрело М.В.</i> Міжнародне контрактне право: проблеми визначення предмета	131
Рецензія на монографію О.О. Кваші «Співучасть у злочині: структура та відповідальність»	140

Ю Р И Д И Ч Н А Н А У К А**JURIDICAL SCIENCE**

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 5/2013

ЗМІСТ**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО**

<i>Матвійчук А.О.</i> Особисте немайнове право на сприятливе навколишнє природне середовище: межі здійснення, підстави обмеження та колізії	7
---	---

ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

<i>Самбор М.А.</i> Особливості судового способу захисту прав та інтересів споживачів послуг рухомого (мобільного) зв'язку за цивільним процесуальним законодавством України	14
---	----

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

<i>Прилуцький Р.Б.</i> Правові механізми у сфері господарювання	26
---	----

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

<i>Рябець К.А., Самойлов М.В.</i> Колізія вітчизняного земельного законодавства в аспекті права власності на землю	40
--	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

<i>Дараганова Н.В.</i> Кримінальна відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці	47
--	----

КРИМІНОЛОГІЯ

<i>Карпенко М.І., Пашковський В.В.</i> Сучасні ознаки корупційної злочинності та їх зміст	54
---	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Карпенко М.І., Бандурович А.В. Смертна кара: бути чи не бути? 62

Карпенко М.І., Зоря О.Д., Малова О.О. Практичні та організаційні проблеми діяльності органів досудового розслідування за новим КПК України 70

ФІЛОСОФІЯ І ПРАВО

Присухін С. І. Проблема існування несправедливих законів і право на протест сумління в світлі соціальних енциклік Йоана Павла II 80

ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

Дронговський О.С. Правове регулювання участі Збройних Сил України в міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки 89

Коваленко С.Г. Державний внутрішньовідомчий контроль у Збройних Силах України 99

Ляковський В.І. Правова регламентація збройних конфліктів на сучасному етапі та особливості застосування в них міжнародного гуманітарного права 111

Пашинський В.Й., Ліхтін В.Ф. Правові аспекти контракту про проходження військової служби 125

Прокочук І.Т. Правове регулювання пенсійного забезпечення військовослужбовців 132

Ю Р И Д И Ч Н А Н А У К А**J U R I D I C A L S C I E N C E**

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 6/2013

ЗМІСТ**ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**

Матвійчук В.К., Стецюра В.В. Сучасні концепції правової держави 7

Пішко Роберт. Роль звичаїв та принципів при тлумаченні законів 12

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Шуба Б.В. Захист майнових інтересів кредиторів господарського товариства (порівняльний аналіз) 21

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Самбор М.А. Дотримання строків розгляду справи про адміністративне правопорушення за ст. 173 (дрібне хуліганство) Кодексу України про адміністративні правопорушення та застосування адміністративного затримання під час розгляду такої справи 29

Юрченко О.М., Сервецький І.В., Сапун О.В. Стратегічна побудова підрозділів міліції (поліції) України 39

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Решнюк А.В. Загальнотеоретичні положення для подальшого з'ясування суб'єкта складу злочину посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги 46

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Карпенко М.І., Бандурович А.В. Суд присяжних в Україні 53

Карпенко М.І., Бойко Л.І. Концепція кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні 60

Карпенко М.І., Зоря О.Д., Малова О.О. Угода про примирення у кримінальному процесі 69

КРИМІНАЛІСТИКА

Карпенко М.І. Розслідування військових злочинів – одна з форм боротьби за зміцнення військової дисципліни і правопорядку у військових формуваннях України 78

ФІЛОСОФІЯ І ПРАВО

Сацький П. Візантійський вплив на еволюцію політико-правового статусу Великого князя Київського 84

ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

Коломієць К.Є. Юридична служба Збройних Сил України: сучасний стан та перспективи розвитку 97

Пашинський В.Й., Свистільник І.А. Правове регулювання соціального і правового захисту військовослужбовців в Україні 102

Рецензія на монографію Армаш Н.О. «Державні політичні діячі. Становлення та перспективи їх адміністративно-правового статусу» 111

ПЕРСОНАЛІЇ

Привітання з ювілеєм доцента, полковника юстиції запасу, заступника головного редактора наукового журналу «Юридична наука» Карпенка М.І. 112

ЮРИДИЧНА НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
№ 7/2013

ЗМІСТ

АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

- Самбор А.М., Самбор М.А.* Телекомунікаційні технології на заняттях трудового навчання: сфера застосування та правового регулювання 7

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

- Матвійчук А.О.* Цивільно-правові обов'язки, що кореспондують особистому немайновому праву на сприятливе навколишнє природне середовище 15

МЕДИЧНЕ ПРАВО

- Шапвал Л.І.* Згода на донорство (значення та проблемні питання) 22

ТЕОРІЯ УПРАВЛІННЯ

- Кузьменко Б.В., Заїка Ю.О.* Типи сучасного особливо небезпечного (шкідливого) програмного забезпечення: правові та технічні аспекти 29

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

- Бакун В.І.* Проблемні питання індивідуального попередження злочинів у Збройних Силах України 36

- Дараганова Н.В.* Кримінальна відповідальність пілотів на початку становлення цивільної авіації 45

- Котляренко О.П.* Сучасний стан протидії корупції у сфері використання коштів оборонного бюджету та військового майна 54

- Сервецький І.В., Сапрун О.В.* Деякі проблеми тлумачення поняття охорони громадського порядку 63

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

- Матвійчук В.К., Мартиненко Г.В.* Процесуальний порядок застосування запобіжних заходів за новим КПК України 72

КРИМІНАЛІСТИКА

Карпенко М.І. Непокора та невиконання наказу:
методика розслідування цих злочинів 84

ФІЛОСОФІЯ І ПРАВО

Присухін С.І. Філософія права: об'єкт, предмет і функції 97

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

Трегубенко А.С. Міжнародне право про застосування сили
в системі колективної безпеки 104

ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

Терлецький Р.М. Правові аспекти регулювання військово-технічного
співробітництва України з іноземними державами 111

Ю Р И Д И Ч Н А Н А У К А**J U R I D I C A L S C I E N C E**

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 8/2013

ЗМІСТ**ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**

Сацький П.В. Соціальний статус та інститут власності кагана
і беків у суспільстві давніх тюрків у VI-VII ст. 7

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Шамрай Б.М. Гарантії конституційних прав і свобод
військовослужбовців в Україні та їх обмеження 16

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Шаркова І.М. Добросовісне володіння в римському
приватному праві: витоки рецепції в сучасне цивільне право України 23

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Дараганова Н.В. Предмет права соціального забезпечення 33

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Самбор М.А. Правопорушення та проступок:
до питання співвідношення понять в умовах розвитку
законодавства про адміністративні та кримінальні правопорушення 39

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Дорохіна Ю.А. Розвиток поняття об'єктивної сторони складу злочину та його теоретичні основи 49

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Карпенко М.І., Швець О.О. Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні 56

КРИМІНАЛІСТИКА

Карпенко М.І. Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків: методика розслідування цих злочинів 69

ФІЛОСОФІЯ І ПРАВО

Бабій М., Присухін С. Юридичне релігієзнавство (правологія релігії): сутність і проблемне поле 84

МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Гайдулін О.О. Зміст контрактів: англійські юридичні поняття і досвід їх інтерпретації 101

ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

Скуріхін С.М. Особливості правової соціалізації військовослужбовців Збройних Сил України 108

ПРАВО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Чорний В.С. Соціально-правові засади розвитку України на тлі історичного досвіду нових незалежних держав 116

Ю Р И Д И Ч Н А Н А У К А**J U R I D I C A L S C I E N C E**

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 9/2013

ЗМІСТ**КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО**

Кузьмічова Є.В., Александренко О.В. Право людини на забезпечення лікарської таємниці: міжнародно-правовий аспект 7

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Прилуцький Р.Б. Щодо проблеми визначення цивільного права як самостійної галузі приватного права 14

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Дараганова Н.В. Визнання страйку незаконним 28

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Самбор М.А. Методологічні питання щодо визначення змісту адміністративних правопорушень суб'єктами не законодавчої гілки влади 36

Юрченко О.М., Сервецький І.В., Сапрун О.В. Функції міліції (поліції) у сучасних умовах 45

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Кастарнов Д.Б. Вплив суб'єктивних ознак на кваліфікацію діяння, вчиненого способом особливо жорстокого поводження 51

Ковалевська Є.С. Об'єкт умисного та необережного знищення або пошкодження військового майна (статті 411 та 412 Кримінального кодексу України) 61

Кульчинська Ю.О. Кримінально-правовий захист права інтелектуальної власності 69

Матвійчук В.К. Злочини проти основ національної безпеки: поняття та загальна характеристика 80

КРИМІНАЛІСТИКА

Карпенко М.І. Погроза або насильство щодо начальника: методика розслідування цих злочинів 88

НОВЕ В ЗАКОНОДАВСТВІ: ДИСКУСІЇ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Війтєв Ю.М. Впровадження в практичну діяльність вимог Кримінального процесуального кодексу України в прокуратурах з нагляду за додержанням законів у воєнній сфері 103

Рецензія на посібник Карпенка М.І. «Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання» 110

Привітання з нагоди Дня юриста 114

ЮРИДИЧНА НАУКА
JURIDICAL SCIENCEНАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
№ 10/2013**ЗМІСТ****ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА****Омельчук В.В.** Підготовка й укладення Ферраро-Флорентійської унії та її міжнародно-правове значення 7**КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО****Филітович Л.О.** Соціальний і духовний розвиток України: наукова експертиза та її законодавче закріплення 18**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО****Сервецький І.В., Сапун О.В.** Нові функціональні завдання ОВС – попередження, виявлення, припинення злочинів 29**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО****Волкова Т.І.** Витоки та генезис кримінально-правової охорони рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів 38**Мороз А.О.** Витоки, історія кримінальної відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи та сучасний стан проблеми 50**Мороз В.Г.** Встановлення місця злочину – необхідна умова правильної кваліфікації вчиненого діяння 58**Ольховенко О.І.** Витоки, історія кримінальної відповідальності свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків 66**Салій П.І.** Об'єктивна сторона складу злочину порушення недоторканності житла та іншого володіння особи 79**КРИМІНАЛІСТИКА****Карпенко М.І.** Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості: методика розслідування цих злочинів 91**МІЖНАРОДНЕ ПРАВО****Гайдулін О.О.** Як порозумітися з Європою? (Досвід інтерпретації тексту Угоди про асоціацію ЄС – Україна) 118

ЮРИДИЧНА НАУКА**JURIDICAL SCIENCE**

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 11/2013

ЗМІСТ**ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**

Сацький П.В. Правовий режим засобів виробництва у ранньосередньовічних тюрків 7

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

Бейсун А.Л. Актуальні організаційно-правові тенденції розвитку інституту земельної власності 16

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Вітко О.Ю. Поняття предмета злочину як елемента складу злочину 27

Ковалевська Є.С. Суб'єкт умисного та необережного знищення або пошкодження військового майна (статті 411 та 412 КК України) 35

Матвійчук В.К. Об'єктивні ознаки злочинів, передбачених ч.1 ст. 109 КК України 46

Харь І.О. Суб'єктивні ознаки злочину, передбаченого ст. 109 КК України 67

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Карпенко М.І., Омельчук К.І. Заходи забезпечення кримінального провадження 81

КРИМІНАЛІСТИКА

Карпенко М.І. Самовільне залишення військової частини або місця служби, дезертирство: методика розслідування злочинів, передбачених ст.ст. 407, 408 КК України 90

ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

Бойченко Е.Г. До проблеми правового регулювання створення та ліквідації військових частин Збройних Сил України, легалізації їх господарської діяльності 112

ДО УВАГИ АВТОРІВ ЖУРНАЛУ «ЮРИДИЧНА НАУКА»

Статті, що надсилаються до редакції журналу «Юридична наука», відповідно до постанови президії Вищої атестаційної комісії України 7D05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», **повинні містити такі елементи:**

- наукова стаття повинна бути актуальною, з виразно окресленою проблематикою, містити наукові положення, розроблені особисто автором, висновки про наукове та практичне значення наукової розробки.

- Стаття має включати наступні необхідні елементи:
 - постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, що розглядається;
- визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі;
- формулювання цілей статті;
- виклад основних обґрунтованих результатів дослідження;
- висновки з даного дослідження;
- внутрішню структурування — розділи з назвами або виділені частини.

- Посилання на ту чи іншу роботу у тексті повинні позначатися в дужках за порядковим номером цієї роботи в списку використаних джерел з вказівкою на відповідну сторінку ([3, с. 12]).

- Список використаних джерел у кінці статті складається відповідно до вимог державного стандарту України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

- Після списку використаних джерел подаються анотації та ключові слова трьома мовами (українська, російська, англійська).

- Анотації мають містити також прізвище та ім'я автора, назву статті відповідними мовами.

- Загальний обсяг публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова) не повинен перевищувати 20–30 тис. знаків, як виняток, не більше 40 тис. знаків.

До наукової статті необхідно додавати:

- електронний варіант статті у форматі Word;
- інформаційну довідку про автора українською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посада, поштова адреса, контактний телефон;

- заява з підписами автора (ів) про те, що надіслана стаття не друкувалася і не подана до будь-яких інших видань;

- фото автора (ів) у форматі jpg, tif;
- якісні ілюстративні матеріали з назвою та нумерацією, придатні для сканування;
- витяг з протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку, засвідчений належним чином (до статей аспірантів, ад'юнктів і здобувачів наукового ступеня).

- Стаття, подана до редакції без дотримання зазначених вимог, опублікуванню не підлягає.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей.

За достовірність поданої інформації відповідальність несе автор.

Гонорар за публікацію не сплачується.

Передрук опублікованих матеріалів журналу здійснюється тільки з дозволу автора і редакції.

Надані матеріали не повертаються.

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ ЖУРНАЛА «ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА»

Статьи, присылаемые в редакцию журнала «Юридическая наука», согласно постановлению президиума ВАК Украины № 7D05/1 от 15 января 2003 г. «О повышении требований к профессиональным изданиям, внесенным в перечень ВАК Украины», **должны соответствовать следующим требованиям:**

- научная статья должна быть актуальной, с отчетливо очерченной проблематикой, содержать научные положения, разработанные лично автором, научно-обоснованные выводы и предложения по практическому применению научного исследования.

- Статья должна включать такие необходимые элементы:
 - постановка проблемы и ее связь с важными научными и практическими задачами;

- анализ последних исследований и публикаций по рассматриваемой проблеме;
- определение отдельных вопросов, не решенных в выбранной для исследования проблеме;

- формулирование целей статьи;

- изложение основных обоснованных результатов исследования;

- выводы из данного исследования;

- внутреннюю структуризацию (разделы с названиями или выделенные части).

- Ссылки на ту или иную работу в тексте должны обозначаться в скобках согласно порядковому номеру цитируемой работы в библиографии с указанием на соответствующую страницу ([3, с. 12]).

- Список литературы в конце статьи должен быть составлен в соответствии с требованиями межгосударственного стандарта ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

- После списка литературы подаются аннотации и ключевые слова на трех языках (украинский, русский, английский). Аннотации должны содержать также фамилию и имя автора, название статьи соответствующими языками.

- Общий объем публикации (название статьи, сведения об авторе, текст статьи, использованные материалы, аннотации, ключевые слова) не должен превышать 20–30 тыс. знаков, в порядке исключения, не более 40 тыс. знаков.

- **К научной статье необходимо представить:**

- электронный вариант статьи в формате Word;

- информационная справка об авторе на украинском и английском языках;

- фамилия, имя, отчество (полностью), научная степень, ученое звание, место работы и должность, почтовый адрес, контактный телефон;

- заявление с подписями автора (ов) о том, что присланная статья не публиковалась и не подана в любые другие издания;

- фото автора (ов) в формате jpg, tif;

- качественные иллюстративные материалы с названием и нумерацией, пригодные для сканирования;

- выписку из протокола заседания кафедры о рекомендации статьи к печати, заверенную надлежащим образом (для статей аспирантов, адъюнктов и соискателей ученой степени).

- Статья, представленная в редакцию без соблюдения указанных требований, опубликована не будет.

Редакция оставляет за собой право на рецензирование, редактирование, сокращение и отклонение статей.

За достоверность представленной информации ответственность несет автор.

Гонорар за публикацию не оплачивается.

Перепечатка публикуемых материалов журнала осуществляется только с разрешения автора и редакции.

Предоставленные материалы не возвращаются.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS OF THE «JURIDICAL SCIENCE» JOURNAL

The articles to be published in the «Juridical Science» journal, according to the decision of the Supreme Certification Commission of Ukraine № 7D05/1 of January, 15, 2003 «On the increase of requirements to professional publications, registered with VAK of Ukraine», **have to include the structural elements below:**

- a research article has to be relevant, with the key issues clearly outlined, contain scientific provisions designed personally by the author, draw the findings of scientific and practical value of the scientific research;

- the article must include the following required elements:

- determination of the problem in its relation to the key scientific and practical tasks;
- critical review of the latest research and publications on the topic considered;
- a layout of the unresolved target issues on the given problem;
- setting up the key objectives of the article;
- reasonable presentation of the basic research results;
- conclusions and findings of the given research;
- the internal structuring – titled sections or parts underlined.

- References to the sources within the text should be marked with square brackets by the sequence number of the given paper in the list of sources indicating the appropriate page, e.g. [3, p. 12].

- A bibliography list at the bottom of the article must meet the requirements of the State Standard of Ukraine GOST 7.1:2006 «System of standards on information, librarianship and publishing. Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and arrangement rules».

- The bibliography list must be followed by the summary and the key words in three languages (Ukrainian, Russian, English);

- The summary should also include author's full name, title of the article in three languages respectively;

- Total size of the publication (article title, information about the author, text of the article, bibliography, summary, key words) should not exceed 20–30 thousand printing characters, no more than 40 thousand characters as an exception.

- **The submitted article should be accompanied by:**

- an electronic version of the article in a MS Word format;
- information about the author in Ukrainian and English:
 - full name (family name, name and the patronymic), academic and scientific degrees, title of your position and the full name of the institution/organization you represent, contact (postal) address, telephone numbers;

- a statement signed by the author (s) confirming that the article has not been printed or submitted to any other publications;

- a recent photo of the author (s) in the jpg or tif format;

- high quality illustrative materials titled and numbered, suitable for scanning;

- an extract from the minutes of the chair approving the article for publication, properly certified (for articles submitted by postgraduates and degree seeking associates).

- The articles which do not meet the above requirements, will not be published.

The Editorial Board reserves the right to review, edit, make reductions and reject the articles.

The reliability of the information is the responsibility of the author.

Fees for publication are not paid.

Reproduction of materials published in the journal will require the permission of the author and publisher.

The materials submitted are not to be returned.